7493

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH BÖLÜMÜ
YENİÇAĞ TARİHİ ANABİLİM DALI

Necati Efendi

TÂRİH-İ KIRIM

(Rusya Sefâretnâmesi)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

Erhan AFYONCU

DANIŞMAN
Prof. Dr. Yusuf HALAÇOĞLU

İSTANBUL 1990

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ II
KISALTMALAR III
BİBLİYOGRAFYA IV

GİRİŞ

I- Necati Efendi'nin Hayatı VII
II- Eserin İsmi Meselesi IX
III- Eserin Mahiyeti XI
IV- Eserin Kıymeti XIII
V- Yazma Nüshaları ve Hususiyetleri XX

METİN

Hazâ Târih-i Kırım 1
Derbeyân-ı casus an-cânib-i Nogay 11
Der-beyân-ı kabâ'il-i Tatar ve Nogay 22
Der-beyân-ı hakîr 25
Der-beyân-ı mükâleme-i Tatar an küffar 26
Evsâf-ı Ada-i Kırım ve Kal'a-i Kefe 26
Der-beyân-ı Kılâ'-ı Küffâr 28
Der-beyân-ı Petreburg 30
Der-beyân-ı Bürûdet 31
Der-beyân-ı Komedya 33
Der-beyân-ı Keyfiyyet-i Şâhin Girây 33
Der-beyân-ı Masharât 35
Der-beyân-ı me'külât 36
Der-beyân-ı ziyâfet-i Kraliçe, Berây-yı Veled-i o 37
Zuhûr-nâme-i Han-ı Tiflis 38
Der-beyân-ı Bugaçor, Hasm-ı Kavî Kraliçe, fî sene 1186 39
Der-sitâyiş-i nehr-i azîm 41
Der-beyân-ı Ümmü'l-nehr-i Rum 42
Der-sitâyiş-i Memleket-i Moskov 43
Der-beyân-ı Nehr-i Mezbûr 44
Der-beyân-ı Nefs-i Şehr 45
Der-beyân-ı Bağçe-i Kraliçe 45
Der-beyân-ı Mesire-i Kraliçe 46
Der-beyân-ı Cevâhirhâne 47
Der-beyân-ı Saray-ı Kraliçe 47
Der-beyân-ı tersâne-i Petreburg 47
Der-sitâyiş-i Gümrük 48
Der-beyân-ı Mukâta'ât 48
Der-beyân-ı kurâ-i Rusya 50
Der-Sitâyiş-i Pichâne 50
Der-beyân-ı harîk 51
Der-beyân-ı asker-i küffâr-ı bî-din 51
Der-beyân-ı hareket-i Serasker-i Kırım der-Petreburg an cânib-i Bender. Berây-ı sulh u salâh 52
Der-sitâyiş-i sebeb-i inhizâm asker-i islâm an cânib-i Moskov 56

ÖNSÖZ

XVIII. yüzyıl Osmanlı târihinin en önemli saflarından birisini 1768-1774 Osmanlı-Rus harbi teşkil etmektedir. Bu harbin sonunda imzalanan Küçük Kaynarca Andlaşması ile Osmanlı Devleti, Kırım' ın istiklâlini kabul etmiştir. Osmanlı idaresinden çıkan Kırım 1783 'de Rusya tarafından işgal edilmiş, 1792'de imzalanan Yaş Andlaşması ile Osmanlı Devleti bu ilhakı tanımak zorunda kalmıştır. Üç ası Osmanlı Devleti hakimiyetinde yaşamış,Türk târihinin başlıca dönüm noktalarında önemli roller oynamış olan Kırım Hanlığı'nıN hangi şartlarda Osmanlı İdaresinden çıktığı hakkında devrin kaynaklarında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Osmanlı târihinin bu safhasına, tezimizin konusunu teşkil eden Defter Emîni Necati Efendi'nin *Târih-i Kırım* isimli eseri ışık tutmaktadır. Ahmed Cevdet Paşa ve Faik Reşit Unat'ın da belirttikleri gibi bu eser Kırım cephesi hadiselerini aydınlatan en orjinal kaynaktır. Ana hatlarıyla iki kısımdan oluşan eserin birinci kısmında yukarıda bahsettiğimiz Kırım cephesi vukuatı aydınlatılmakta, ikinci kısımda ise müellifin Rusya'da esâreti sırasındaki gördükleri ve duydukları yer almaktadır.

Bu eser hakkındaki çalışmalarımız iki safhadan meydana gelmektedir. Birinci safhası, müellifin hayatı ve eserin değerlendirilmesi, ikinci safhası eserin yeni harflere çevrilmesine ayrılmıştır. Metin, en iyi görülen iki nüshanın karşılaştırılması sonucu teşekkül etmiştir. İki nüsha arasındaki farklar notlar hâlinde gösterilmiş, sâde bir transkripsiyon usûlü kullanılmış, kullanılan imlâda ise gönümüz türkçesine yakın olmaya çalışılmıştır.

Çalışmalarım sırasında devamlı teşvik ve yardımlarını gördüğüm hocam Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu'na, yardımlarını gördüğüm hocam Doç. Dr. Abdülkadir Özcan'a ve bu tez konusunu seçmeme vesile olan Prof. Dr. Kemal Beydilli'ye teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

KISALTMALAR

A. ..... "Tarih-i Kırım", Arkeoloji Müzeleri Kütüphânesi Numara 372
BA. ..... Başbakanlık Osmanlı Arşivi
bk. ..... bakınız
çevr. ..... çeviren
E..... "Sefâretnâme", Süleymaniye Kütüphânesi, Esad Efendi Kısmı Numara 2278.
EI2 ..... The Encyclopedia of Islam (new edition).
İA. ..... İslam Ansiklopedisi
ktp..... Kütüphânesi
nr..... numara
nşr..... neşreden
s..... sahife
TY..... Türkçe Yazmalar

BİBLİYOGRAFYA

I- VESİKALAR

BA, Cevdet Tasnifi, Hariciye kısmı : nr. 3912.

BA, *Nâme-i Hümâyûn Defterleri*, nr. 9.

II- KAYNAK ESER VE ARAŞTIRMALAR

ABDURRAHMAN ŞEREF, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, II, İstanbul 1312.

AHMED CEVDET PAŞA, *Târih-i Cevdet*, I, İstanbul 1309.

AHMED RESMî, *Hülâsatü'l-i'tibâr*, İstanbul 1286.

AHMED VÂSIF EFENDİ, *Mehâsinü'l-âsâr ve Hakâikü'l-ahbâr*, II, İstanbul 1219.

_____ , *Mehâsinü'l-âsâr ve Hakâikü'l-ahbâr*, nşr. Mücteba İlgürel, İstanbul 1978.

Arkeoloji Müzeleri Kütüphanesi, Yazma Kitaplar Defteri, (Arkeoloji Müzeleri Ktp)

BABİNGER, Franz-, *Osmanlı Târih Yazarları ve Eserleri*, çevr. Coşkun Üçok, Ankara 1982.

BURSALI MEHMED TAHİR, *Osmanlı Müellifleri*, III, İstanbul 1333.

ÇANTAY, Balıkesirli Hasan Basri-, *Kur'an-ı Hakim ve Meâl-i Kerim-*, I-III, İstanbul 1981.

DAVİDSON, Roderic H.-, "Küçük Kaynarca andlaşmasının yeniden tenkidi," çevr. Erol Aköğretmen, *Târih Enstitüsü Dergisi*, Sayı,10-11 (İstanbul 1981).

EMECEN, Feridun M.-, "Son Kırım Hanı Şâhin Giray'ın idâmı meseli ve buna dâir vesikalar", *Târih Dergisi*, sayı 34 (İstanbul 1934).

FİSHER, Alan W.-, *The Russian Annexation of the Crimea 1772-1783*, Cambridge 1970.

_____, *The Crimean Tatars*, California 1978.

GERÇEK, Selim Nüzhet-,"Tiyatro Târihimizden Der-beyân-ı Komedya", *Akşam Gazetesi*, 3 Nisan 1943, sayı 8782.

GESSİNOVİÇ, A.-, *Pugaçef Ayaklanması*, çevr. Enver Gökçe, İstanbul 1969.

HALİM GİRAY SULTAN, *Gülbün-i Hânân*, İstanbul 1327,

İNALCIK, Halil-, "Kırım", *İA*, VI, (1955).

_____, "Kırım", *EI*^{2}, V, (1986).

İstanbul Kütüphânelerinde Târih-Coğrafya yazmaları kataloğu, İstanbul 1943.

KÂMİL PAŞA, *Târih-i Siyâsî-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, II, İstanbul 1327.

KURAT Akdes Nimet-, *Rusya Târihi, Başlangıçtan 1917'ye kadar*, Ankara 1948.

_____, *Türkiye ve Rusya, XVIII. yüzyıl sonundan Kurtuluş Savaşına kadar Türk-Rus ilişkileri*, 1798-1918, Ankara 1970.

MAHMUD SABİT, *Osmanlı Rus Seferi Târihçesi*, Millet Ktp, Reşid Efendi kısmı, nr.652.

MEHMED EMNÎ, Mehmed Emnî Beyefendi (Paşa)'nin Rusya Sefâreti ve Sefâretnâmesi, neşr.Münir Aktepe, Ankara 1974.

MEHMED SÜREYYA, *Sicill-i Osmânî*, I, İstanbul 1308.

MUSTAFA KESBÎ, *İbretnümâ-yi Devlet*, Millet Ktp, Ali Emîrî Kitapları, Târih kısmı, nr.484.

MUSTAFA NURİ PAŞA, *Netâyicü'l-vuku'ât*, İstanbul 1327^2

Müze-î Hümâyûn-ı Osmânî, Kütphânesi'nde Mevcud Yazma Kütüb-i İslâmiyye Defteri.

NECATİ EFENDİ, Kırım Târihi veya Necati Efendi'nin Rusya Sefâretnâmesi, nşr. Faik Reşit Unat, Târih Vesikaları, Sayı 13 İstanbul 1944); Sayı 14 (İstanbul 1944); Sayı 15 (İstanbul 1949).

_____, *Sefâretnâme*, Süleymâniye Ktp Esad Efendi kısmı, nr.2278.

_____, *Târih-i Kırım*, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Ktp, nr.372.

_____, *Sefâretnâme-i Necati*, İstanbul Üniversitesi Ktp, nr.TY 3880.

_____, *Sefâretnâme-i Necati Efendi*, Millet Ktp, Ali Emîrî Kitapları, Târih kısmı, nr.831.

NİŞLİ MEHMED AĞA, "Kapıcıbaşı Mehmed Ağa'nın Moskova sefâretnâmesi", nşr. Faik Reşit Unat, Târih Vesikaları, Sayı 10 (İSTANBUL 1942); Sayı 11 (İstanbul 1943); Sayı 12 (İstanbul 1943).

ÖZTÜRK, Necdet-, "İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kütüphânesi'ndeki târihî yazmalar", Türk Dünyası Araştarmaları, Sayı 63 (İstanbul 1989).

PUŞKİN, *Pugaçev İsyanının Târihi*, çevr. Rânâ Çakıröz, İstanbul 1949.

SADULLAH ENVERİ, *Târih*, İstanbul Üniversitesi Ktp, nr. TY 5994.

SAİD EFENDİ b. HALİL İBRAHİM, Târih Sefer-i Rusya, Süleymâniye Ktp, Esad Efendi kısmı, nr. 2143.

ŞEHDİ OSMAN EFENDİ, "Şehdî Osman Efendi sefâretnâmesi", nşr. Faik Reşit Unat, Târih Vesikaları, sayı 1 (İstanbul 1941); Sayı 2 (İstanbul 1941); sayı 3 (İstanbul 1941); Sayı 4 (İstanbul 1941); Sayı 5 (İstanbul 1942).

ŞEM'DÂNI-ZÂDE FINDIKLILI SÜLEYMAN EFENDİ, *Mür'i't-Tevârih*, IIB, nşr. Münir Aktepe, İstanbul 1980.

TAN, Turhan-, "Sefâretnâmeler", *Cumhuriyet Gazetesi*, 7 Mart 1938 , sayı 4960.

TANSEL,Salâhaddin-, "1768 Seferi hakkında bir araştırma", *A. Ü. Dil ve Târih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, VIII/4, (Ankara 1950).

TAESCHNER, Franz-, "Osmanlılarda Coğrafya", çevr.Hamid Sadi, *Türkiyat Mecmuası*, II (İstanbul 1928).

TUKİN, Cemal, "Küçük Kaynarca", *İA*, VI (1955).

TUNCAY, Hidayet-, *Sefâretnâmeler*, (Mezuniyet Tezi. İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp. Tez nr. 389), İstanbul 1939.

UNAT, Faik Reşit-, "Kırım'ın Osmanlı idâresinden çıktığı günlere ait bir vesika: Necati Efendi sefâretnâmesi veya sergüzeştnâmesi", *III. Türk Târih Kurumu Kongresi*, Ankara 1948.

_____, Osmanlı Sefirleri ve Sefâretnâmeleri, nşr. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1968.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı-, *Osmanlı Târihi*, IV/1, Ankara 1982[3]

GİRİŞ

I- NECATİ EFENDİ'NİN HAYATI

Necati Efendi'nin hayatı hakkında ki malûmâtımız, eserinde gördüklerimizden ibArettir. Burada Necati Efendi'nin 1768-1774 Osmanlı-Rus harbinde Kırım cephesi serdarı İbrahim Paşa'nın[1] Defter Emînliği vekilliğine tayini, bu cephede iki yıla yakın geçen hayatı, esir düşmesi, Rusya'da ki esâret günleri ve esâret sonrası dönüşünde tayin olduğu vazifeler yer almaktadır.

Necati Efendi, 18 Haziran 1769'da (12 Safer 1183) Erzurum ve Trabzon eyâletleri valiliğiyle Kırım cephesi seraskerliğine tayin edilen İbrahim Paşa'ya, Tevcihât Defterleri ve Defterhâne kalemi kâtiplerinden Kîsedâr vekili Feyzullah Sıdkı Efendi ile beraber Kefe sahrasında katılmıştır[2]. Necati Efendi iki yıla yakın bu cephede serasker'in yanında bulunmuş, bu esnada bir kısım Kırım, ulemâsı ile dostluk kurarak, onların bazı sırlarına da vâkıf olmuştur. Kırım Hanı Kaplan Giray'ın Ruslarla gizlice anlaşmasından haberdar oluşu da bu sohbet meclislerindedir[3]

Rusların Or Kapı'sına yaptığı ikinci hücum üzerine cereyan eden muhârebeler esnasında seraskerin emri ile Paşa-tepesi isimli mahalle yakın yerde toplanan sipahileri metrislerine götürmekle vazifelendirilmiş, giderken yolda karşılaştığı Ruslarla yapılan savaşta maiyyetinden iki kişi şehîd olmuş, kendisi ile diğerleri ise 9 Temmuz 1771'de (27 Rebiülevvel 1185) esir düşmüştür[4]. Kırk sekiz gün Kefe'de Rus ordusunda bir çadırda habsedilmiş, bu arada da Kırım'da ki son vaziyet hakkında malûmat edinmiştir. Necati Efendi'den kısa bir süre sonra esir düşen İbrahim Paşa, defter emîninin esir ve mahbus olduğunu haber alınca, General Dolgoroki'den yanına gönderilmesini rica etmiş ve bu isteği kabul edilerek Necati Efendi, İbrahim Paşa'nın yanına getirilmiştir[5]

---

1 İbrahim Paşa için bk. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 1308, I, 137.
2 *Metin*, 2/b.
3 *Metin*, 7/b-8/a
4 *Metin*, 2/b, 19/a
5 *Metin*, 19/a

Ruslara, esir düşen iki yüz seksen Osmanlı askerinden iki yüz yirmi dokuzu Kırım'da bırakılarak Serasker İbrahim Paşa ile Necati Efendi'nin bulunduğu elli bir kişilik bir gurup, 26 Ağustos 1771'de (15 Cemâziye'l-evvel 1185) Petersburg'a gönderilmiştir[6]. Esirler Tuğla'ya vardığında mihmandar Mihail tarafından otuz kişi orada bırakılmış, İbrahim Paşa ve Necati Efendi kalan yirmi kişiyle yola devam etmiştir[7]. Kışa rastlayan ve yorucu geçen bu seyahatde, İbrahim Paşa ve maiyyeti bir çok güçlüklerle karşılaşmışlardır. Kırım ve Petersburg arasındaki bu seyahat altı ay dokuz gün sürmüş, serasker ile maiyyetindekiler 12 Ocak 1772'de (6 Şevval 1185) Petersburg'da kendilerine tahsis edilen konağa varmışlardır[8].

Necati Efendi, İbrahim Paşa ile beraber üç yıl kadar Petersburg'da esâret hayatı yaşamıştır. İlk zamanlarda İmparatoriçe Katerina ile İbrahim Paşa'nın arası Tuğla'da bırakılanlar sebebiyle bozulmuş; bu yüzden İbrahim Paşa ile maiyyeti üç ay adalarında habsolunmuşlardır[9]. Zorluklarla geçen bu üç aydan sonra Bender muhafızı Abdülcelil-zâde Mehmed Paşa'nın arabuluculuğu ile İmparatoriçe ile İbrahim Paşa'nın arası düzelmiştir. Paşa, İmparatoriçe'nin danslı bir resm-i kabûlüne katılmış ve burada İmparatoriçe ile görüşmüştür[10]. Necati Efendi esâret hayatı sırasında tiyatro ve operalar seyretmiş, maskeli balolar ve yemek ziyafetlerine katılmış[11], Petersburg'da bulunan müzeleri, sarayları, tersaneyi v.s. yi gezmiştir[12]. Rusya'nın vergi sistemi, posta ve askerî teşkilatı hakkında da malûmat edinmiştir[13]. Bu süre zarfında Kırım ile Rusya arasında andlaşma akdi için gelen Şâhin Giray[14] ve İran tecavüzlerine karşı Rusya'dan yardım talebine gelen Gürcü hanı Eraklis'in oğlunun[15] ziyaretlerine şahit olmuştur. Yine bu sıralarda Rusya'da meydana gelen Pugaçev isyanı hakkında da önemli malûmatlar edinmiştir[16].

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Küçük Kaynarca Andlaşması'nın yapılmasından sonra İbrahim Paşa ve maiyyeti 10 Şubat 1775'de (9 Zilhicce 1188) Osmanlı topraklarına dönmek üzere Petersburg'dan ayrılmışlar[17], Kırım'dan Petersburg'a gider iken Tuğla'da

---

6 *Metin*, 19/b
7 *Metin*, 21/b-22/a
8 *Metin*, 22/b
9 *Metin*, 23/a
10 *Metin*, 23/b-24a
11 *Metin*, 24/b- 25/a, 26/b-28/a
12 *Metin*, 32/b- 35a
13 *Metin*, 35/b-37/a
14 *Metin*, 25/a- 26/b
15 *Metin*, 28/b
16 *Metin*, 29/a-30/a,31/b-32/a
17 *Metin*, 37/b - 38/a

bıraktıkları kişileri de yanlarına alarak uzun bir seyahatten sonra Osmanlı Devleti topraklarına varmışlardır[18]. İsmail'e ulaştıklarında Necati Efendi, Sadrazam'a İbrahim Paşa'nın mektup ve hediyelerini götürmek için Tolca'ya geçmiş, çeşitli menzillere uğrayarak Varna üzerinden 12 Temmuz 1775' de (11 Cemâziyel-evvel 1189) İstanbul'a varmıştır[19]. İbrahim Paşa'nın mektubunu teslim ettikten sonra hacegânlıkla Defterhâne-i amire'de vazifelendirilmiştir[20]. 1175 yılının son aylarında (Şevval 1189) Hotin kalesinin tamirine ve Rumeli Eyaleti'nin sol kol sancakları tevcihâtı için Defter emînî ve reis-ülküttâp ve kâletleriyle gönderilmiş, 1776 senesinin sonuna doğru (Şevval 1190) ise İstanbul'a dönmüştür[21].

Necati Efendi'nin İstanbul'a döndükten sonraki vazifeleri ve ölüm târihi ile ilgili başka bir bilgi bulunmamaktadır.

II- ESERİN İSMİ MESELESİ

Eser, 1768-1774 Osmanlı-Rus harbinin önemli cephelerinden birisi olan Kırım'da meydana gelen vak'aları ihtiva etmektedir. Fakat eserin yanlış bir isimle tescil edilmiş olması bu konu üzerinde araştırma yapanların eserden yeteri ölçüde faydalanamamalarına yol açmıştır. Kırım cephesi hakkında çok kıymetli bilgiler ihtiva eden eserde, müellifin Rusya'da esâreti sırasındaki gördükleri ve duydukları da yer almaktadır. Bundan ötürü esere bir sefâretnâme niteliği kazandırmakta ve sefâretnâme olarak yorumlanmaktadır. Nitekim sefâretnâmelerle ilgil eserler de, eserin muhtevası üzerinde fazla durulmayarak, "Sefâretnâme-i Necati" veya "Defter Emînî Necati'nin Rusya sefâretnâmesi" gibi isimler verilmiştir. Bu da eserden istifadeyi önlemiştir.

1882 yılında neşredilen Esad, Efendi Kütüphânesi kataloğunda eserin ismi "Sefâretnâme" olarak geçmekte, müellif kısmında ise "Emînü'd-defter Necati" ismi görülmektedir[22]. Bu katalokta sözü edilen yazma, bu gün Süleymâniye Kütüphânesi, Esad Efendi bölümünde 2278 numarada kayıtlıdır. Yazma hakkında kütüphâne kataloğunda da

---

18 *Metin*, 40/a

19 *Metin*, 40/b

20 *Metin*, 41/a

21 *Metin*, 41/a

22 Faik Reşit Unat, "Kırım'ın Osmanlı İdaresinden çıktığı günlere ait bir vesika; Necati Efendi sefâretnâmesi veya sergüzeştnâmesi", *III. Türk Tarih Kurumu Kongresi*, Ankara 1948, s.368; Necati Efendi, "Kırım Tarihi veya Necati Efendi'nin Rusya sefâretnâmesi, neşreden Faik Reşit Unat, *Tarih Vesikaları* sayı.13 (İstanbul 1944), s,60.

aynı malûmat yer almaktadır. Nitekim bu yazmanın 1/b varağında "Sefâretnâme" ismi görülmektedir. Bu nüshadan istinsah edilmiş olan Millet Kütüphânesi nüshası ise "Sefâretnâme-i Necati Efendi" ismini taşımaktadır. Ali Emîrî, bu eseri kütüphânesine hem hakikî hem de müstear isimleri ile kaydetmiş, bu durum Faik Reşit Unat haricinde çalışanların dikkatlerini çekmemiştir. Sefâretnâmelerle ilgili çalışmalarda eser ismine atfen diğer sefâretnâmeler içerisine konmuş ve Defter Emînî Necati Efendi'nin "Rusya sefâretnâmesi" veya "Sefâretnâme-i Necati" olarak gösterilmiştir. Bursalı Mehmed Tahir, sefâretnâmeler listesinde eseri "Rusya Sefâretnâmesi" olarak göstermektedir[23]. Franz Taeschner'in "Osmanlılarda Coğrafya" isimli çalışmasında ki, sefâretnâmeler listesini tamamlayarak dilimize çeviren Hamid Sadi Selen'de Bursalı Mehmed Tahir'in eserine atfen aynı ismi tekrar etmektedir. Fakat burada büyük bir yanlışlık yaparak Necati Efendi'yi kendisinden sonra Rusya'ya elçi olarak giden Abdülkerim Paşa'nın maiyetinde göstermektedir[24]. Franz Babinger'de eseri "Rusya sefâretnâmesi" olarak göstermekte ve Necati Efendi'nin 1775' de Rusya'ya gönderilen sefâret heyetinin seyahatini tasvir ettiğini yazmaktadır[25]. 1938'de *Cumhuriyet Gazetesindeki* bir yazısında sefâretnâmelerin bir listesini veren Turhan Tan'da eseri "Rusya sefâretnâmesi" olarak göstermiştir[26]. 1939'da sefâretnâmeler hakkında mezuniyet tezi hazırlayan Hidayet Tuncay ise eseri "Sefâretnâme-i Necati" olarak zikretmektedir[27]. Öte yandan Cevdet Paşa, târihinde kullandığı bu eserden, ismini vermeden "Sergüzeşt-nâme" olarak bahsetmiştir[28]. Eserin Rusça tercümesi ise "Mehmet Necati Efendi'nin notları: 1771-1775'de Rusya'da esir Türk" ismi ile çıkmıştır[29].

Eser hakkında Türkiye'de ilk çalışma Faik Reşit Unat tarafından yapılmıştır. Unat eserin isminin "Sefâretnâme-i Necati" veya "Sefâretnâme-i Rusya" olmayıp, müellifin eserin sonunda da[30] kaydettiği gibi *"Târih-i Kırım"* olduğunu yazmaktadır[31]. Eserin şimdiye kadar üç nüshası bilinmekteydi. Bunlardan ikisinde yukarıda belirtildiği gibi ismi "Sefâretnâme" ve "Sefâretnâme-i Necati Efendi" olarak kayıtlıdır. İstanbul Üniversitesi,

---

23 Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1342,III, 189.

24 Franz Taeschner, "Osmanlılar'da Coğrafya" , çevr. Hamid Sadi, *Türkiyat Mecmuası*, II, (İstanbul 1928), s. 313.

25 F. Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çevr.Coşkun Üçok, Ankara 1982.

26 M. Turhan Tan, *Cumhuriyet Gazetesi*, sayı 4960, 7 Mart 1938, s.5.

27 Hidayet Tuncay, *Sefâretnâmeler* (Mezuniyet Tezi. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphânesi Tez nr. 389), İstanbul 1939 s. 28.

28 Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, İstanbul 1309, I, 81.

29 "Zapiski Mukhammedia Netzhati-Efendi: Turetskago Plennago v Rossii v 1771-1775 gg", çevr. V. E. Simirnov, Russkaia Starina, Mart-Mayıs (Petersburg 1894).

30 Bk. *Metin*, 46/a

31 Faik Reşit Unat, Aynı tebliğ, s.368-370; aynı yazar, *Tarih Vesikaları*, sayı 13, s.60-61.

Türkçe yazmalar bölümünde 3880 numarada kayıtlı nüshada ise isim yoktur. Bununla beraber bu nüshaya ait katalog fişinde "Sefâretnâme-i Necati" şeklinde kayıtlı bulunmaktadır. Bunların dışında çalışmalarımız sırasında Arkeoloji Kütüphânesinde yeni bir nüshaya rastladık. 372 numarada kayıtlı bulunan bu nüshanın başında eser numaralandırılırken atlanmış olan 1/a varağında eserin ismi *"Târih-i Kırım"* olarak yazılmıştır. Yine numaralandırılmamış olan 1/b varağında eserin sahibini belirten bir kayıtda da "Sâhib ve mâlik Târih-i Kırım..." ibaresi bulunmaktadır. 2/b varağında metnin üstünde eserin ismi *"Hazâ Târih-i Kırım"* olarak kırmızı mürekkeble yazılmıştır. Bununla beraber eserin ilk varaklarında *"Târih-i Kırım"* ismi açık olarak kaydedilmiş olmasına rağmen, Amasyalı Hüseyin Hüsamettin, Bursalı Mehmed Tahir ve Kilisli Rifat tarafından hazırlanan yazma eserler kataloğunda eserin ismi "Târih-i Selim" olarak geçmektedir[32]. Eserin bir bölümünde Kırım Hanı III. Selim Giray'a ait bahisler vardır. Belki bu sebeble eser'e "Târih-i Selim" ismi verilmiştir. Fakat bu bahisler fazla yer tutmadığı gibi eser III.Selim Giray'a da ithaf edilmemiştir. Eserin muhtevası incelendiğinde, eserin Kırım cephesi vak'alarını anlatmak için yazıldığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple esere "Târih-i Selim" ismi verilmesi düşünülemez. Arkeoloji Kütüphânesi yazmalarının yeni harfli kataloğunu yapan Osman Rescher ise eseri *"Târih-i Selim"* ve *"Târih--i Kırım"* isimleri ile kaydetmiştir[33].

Bütün bunlardan anlaşıldığı üzere eserin gerçek ismi "Târih-i Kırım" dır.

III- ESERİN MAHİYETİ

Eser, ana hatlarıyla iki kısımdan oluşmaktadır. Kırım'ın Ruslar tarafından zaptı ile sonuçlanan 1768-1774 Osmanlı-Rus harbinin Kırım cephesi muharebelerini anlatan bir târihçe ve esir düşen Kırım Seraskeri Silâhdâr İbrahim Paşa'yla beraber müellifin Rusya'da kaldığı zaman zarfındaki esâret hayatından bahseden bir esâretnâmeden müteşekkildir. Eserin bu ikinci kısmı sefâretnâmeye benzer tarzda yazılmıştır.

Necati Efendi eserini oldukça sade bir dille kaleme almıştır. Eser, hadiselerin akışına göre yer yer hikâyelerle, manzum parçalarla, âyet ve hadislerle süslenmiştir. Hadiseler anlatılırken geçmişte olmuş bazı vak'alara da atıfta bulunulmaktadır. Meselâ, idil nehrinden bahsederken, Kazan tatarı ulemâsından naklen, 1569'daki Don (Ten) ve Volga (İdil) nehirlerinin bir kanalla birleştirilmesi teşebbüsü hakkında malûmat vermektedir.

---

[32] *Müze-Hümâyûn-ı Osmânî Kütüphânesi'nde mevcut yazma kütüp-i İslâmiye Defteri*, s.26.

[33] *Arkeoloji Müzeleri Kütüphânesi, Yazma Kitaplar Defteri*, s.35.

Yalnız bu malûmatı verirken hükümdarı karıştırmış, II. Selim yerine III. Murad'ı yazmıştır[34].

Eser, müellifin Kırım Seraskerliğine memur edilen Silâhdâr İbrahim Paşa'nın maiyyetine Defterhâne-i âmire'den tayin oluşundan bahsetmesiyle başlamaktadır. Müellif, Kırım ve Nogay ahâlisinin Osmanlı Devleti'ne karşı itaatden uzaklaştıklarını söyledikten sonra Kırım cephesinde başlarından geçenleri anlatmaktadır. Osmanlı kuvvetlerine yardım edilmediği gibi çeşitli zorlukların çıkarıldığı, Tatarların Ruslar karşısında mücadele etmeyip kaçtıkları ve çeşitli hareketlerle Osmanlı kuvvetlerini şaşırtıp zor durumlarda bıraktıkları bildirilmektedir. Kırım'da çeşitli kıyafetlerle Ruslar hesabına casusluk yapan bazı kimselerin, Kırımlıları Osmanlı Devleti aleyhine kışkırttıklarını söyleyen Necati Efendi, Kırım ileri gelenlerinin de Rusları Kırım'a saldırıya teşvik etmelerinden ve Kırım hanı Kaplan Giray'ın Ruslarla anlaşdığından da söz etmektedir. Rusların Kırım'a istiklâl vaadleri üzerine burada bulunan Osmanlı kuvvetlerinin çok zor şartlar altında mücadele verdiklerini görmekteyiz. Yeni Kale muhafızı Abaza Mehmed Paşa'nın Kırım müdafaasında lakayd davranış ve hareketleri, bu zor şartlar altında mücadele veren Kırım müdafilerinin işini ne derece zorlaştığını da Necati Efendi teferruatlı bir şekilde yazmaktadır. Necati Efendi'nin verdiği çok canlı misallerden ordunun iâşe ve ulaşım işlerindeki bozuklukları ve tüm bu zor şartlara rağmen, Serasker Silâhdâr İbrahim Paşa'nın gösterdiği gayretleri öğrenebilmekteyiz. Eserde, Rusların Or Kapı üzerine yaptığı hücumlar, Or kalesinin nasıl Rusların eline geçtiği ve daha sonra Kırım içinde vuku bulan muharebeler ile Rusların Kırım'ı zabtından sonra Şirin ve Mirzâların Kırım ahalisine yaptığı eziyetler hakkında da teferruatlı malûmat bulunmaktadır. İleride Kırım'ın Rusların hâkimiyetine geçmesinde büyük rol oynayacak Şâhin Giray'ın[35] muharebeler esnasında ve daha sonra Rusya ile Kırım arasında antlaşma akdi için Petersburg'da gösterdiği faaliyetler hakkında dikkate şayan malûmat verilmektedir.

Necati Efendi, Kırım cephesindeki hadiseleri anlatırken Tatar ve Nogay kabileleri ile Kırım ve Kefe'nin coğrafyasına, beşerî ve iktisâdî durumlarına da değinmektedir. Eserin birinci kısmı diyebileceğimiz, Kırım cephesi vukuatının anlatıldığı bu ilk kısım, Necati Efendi'nin ve İbrahim Paşa'nın esir düşmesi ile bitmektedir[36].

---

34 *Metin*, 30/b-31/a.

35 Şâhin Giray için bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, Ankara 1982, s.487-497; Alan W. Fisher, *The Russian Annexation of the Crimea* 1772-1783, Camrbidge 1970, s.45-49, 64-96, 108-126, 151; Aynı yazar, *The Crimean Tatars*, California 1978, s.57-69; Feridun, M. Emecen, "Son Kırım Hanı Şâhin Giray'ın idâmı meselesi ve buna dâir vesikalar", *Tarih Dergisi*, Sayı 34 (İstanbul 1984) s. 315-346.

36 Kırım vukuatı 21b-19a varakları arasındadır.

Eserin sefâretnâme sayılabilecek ikinci kısmı, Petersburg'a gönderildikleri sırada yolda meydana gelen hadiseler ve yol üzerinde ki kaleler hakkında bilgi verilmesiyle başlamaktadır. Bundan sonra Necati Efendi, Petersburg şehrindeki ev ve dükkânları, caddeleri, köprüleri, müzeleri, nebat bahçesini, İnparatoriçe sarayını, İmparatoriçe'nin dinlenme yeri olan Peterhof sarayını, mücevherhâneyi, Petersburg tersanesini, gümrükleri, piç evlerini ve Rusya'da meydana gelen yangınları anlatmaktadır. Rusya'nın ekonomik durumu hakkında malûmat veren müellif, vergi ve askerî sistemleri ile ulaşım teşkilatını da eserine kaydetmiştir. Seyrettiği tiyatro ve operalar ile katıldığı balo ve yemek ziyafetinden de bahseden Necati Efendi, Kraliçenin oğlunun düğünü hakkında da malûmat vermektedir. Yine kendisinin Rusya'da kaldığı zaman içinde Petersburg'a gelen Gürcü hanı Eraklis'in oğlunun ziyaretinden de bahsetmekte, o sırada Rusya'da meydana gelen Pugaçev isyanı hakkında duyduklarını da anlatmaktadır. Kazan Tatarları'nın Osmanlı Devleti'ne duydukları yakınlığı da müelliften öğrenmekteyiz[37].

Küçük Kaynarca Antlaşmasının imzalanmasından sonra Silâhdâr İbrahim Paşa ve maiyyeti Petersburg'dan ayrılarak uzun bir yolculuk ile memlekete dönmüşlerdir. Necati Efendi bu yolculuk esnasında Rusya'da uğradıkları konak yerlerini ve birbirlerine verst[38] hesabı ile olan mesafelerini de eserine kaydetmiştir[39]. Memlekete dönüşte tayin olduğu vazifelerden de bahseden müellif, eserini Ahmed Resmî Efendi'nin *Hülâsatü'l-İ'tibâr* isimli eserinde yaptığı gibi mağlubiyet sebeplerini açıklamaya çalıştığı uzun bir bahisle bitirmektedir[40].

IV- ESERİN KIYMETİ

1739'da imzalanan Belgrad Andlaşması'ndan sonra 29 yıl süren Osmanlı-Rus sulhü 1768'de bozulmuş ve Osmanlı Devleti aleyhine ağır sonuçlar doğuracak bir savaşa girilmiştir. Rusların Osmanlı sınır boylarına yeni kaleler yapmaları, serbestîleri kabul olunmuş kabilelerin işlerine müdahale etmeleri ve Lehistan topraklarını istilâ ile bu devletin hâkimiyetine son verip, Osmanlı Devleti topraklarını bu yönden de tehdit etmeye

---

37 Necati Efendi'nin Petersburg yolculuğu ve orada kaldığı zaman içinde görüp duyduklarını anlattığı kısım 19/b-37/b varakları arasındadır.

38 1 verst 1,067 kilometredir.

39 *Metin*, 38/a-40/a.

40 *Metin*, 41/a-46/a.

hazırlanmaları, bu harbin ana sebepleridir[41]. Bu hadiseler üzerine 1768'de Ruslarla başlıyan mücadelede Osmanlı Devleti başlangıçta bazı başarılar elde etmesine rağmen sonunda Osmanlı kuvvetlerinin Rumeli cephesinde ağır mağlubiyetlere uğramaları, Çeşme'de Osmanlı donanmasının yakılması ve Kırım'ın istiklâli ile sonuçlanmıştır[42]. Bu savaş sonunda 17 Temmuz 1774'de imzalanan Küçük Kaynarca Andlaşması Osmanlı târihinin en ağır andlaşmalarından biri olmuştur[43]. Bu andlaşma ile 1475'den itibaren Osmanlı Devleti hâkimiyetine giren Kırım Hanlığı[44] sözde istiklâline kavuşarak Osmanlı idaresinden ayrılmıştır. Bu durum Kırım'ın Rus idaresine girmesinin ilk basamağını teşkil etmiş, Rusya'nın Lehistan'ı paylaşmasından sonra 1783'de Kırım'ı işgal ederek topraklarına katmasına vesile olmuştur[45]. Müslüman Türklerin yaşadığı Kırım'ın Rus hâkimiyetine geçmesi, Türk milletinde şiddetli tepki ve üzüntü meydana getirmiş ve Kırım'ın geri alınması arzusu uzun yıllar Osmanlı politikasının temelini oluşturmuştur. Ayrıca, Kırım'ın Osmanlı hâkimiyetinden çıkması ile Karadeniz kıyıları, Anadolu, Boğazlar ve İstanbul'un Rus tehdidine maruz kalmasına sebep olduğu gibi, Osmanlı ordusunun Tatar askerî kuvvetlerinin yardımından da mahrum kalmasına yol açmıştır.

Bu kadar önemli sonuçları olan bu harbin yapıldığı yılların vekayiini kaydetmiş olan devrin vak'anüvisi Enverî[46] ve onun yazma hâlinde bulunan eserini esas alarak devrin târihini yazan Vâsıf Efendi'nin[47] eserlerinde ağırlık Rumeli cephesi hadiselerindedir. Harbin önemli cephelerinden birisi olan Kırım hakkında pek az malûmat vermektedirler. Yine o devirde yaşamış olan Şem'dâni-zâde Süleyman Efendi'de fazla bir şey söylememektedir[48]. Osmanlı Devleti'nin Karadeniz ve etrafındaki topraklar üzerinde üç asır süren hâ-

---

41 Salâhattin Tansel, "1768 seferi hakkında bir araştırma", *A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, VIII/4 (Ankara 1950), s.477-505.

42 1768-74 Osmanlı-Rus harbi hakkında teferruatlı bilgi için bak. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1982, s.365-427.

43 Küçük Kaynarca Andlaşması için bk. Cemal tukin, "Küçük Kaynarca" maddesi, *İA*, VI, 1064-70; Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara 1970, s.27-37; Aynı yazar, *Rusya Tarihi*, Ankara 1970, s.291-92; Roderic H. Davidson, "Küçük Kaynarca Andlaşması'nın yeniden tenkidi, "*Tarih Enstitüsü Dergisi*, çevr. Erol Aköğretmen, Sayı 10-11 (İstanbul 1981), s.343-368.

44 Kırım'da Osmanlı hâkimiyeti için bk. Halil İnalcık, *"Kırım"* maddesi, *İA*, VI, 747-52; Alan W. Fisher, *The Russian Annexation of the Crimea 1772-1783*, Camridge 1970, s.3-18; Aynı yazar, *The Crimean Tatars*, California 1978, s.8-47.

45 Kırım'ın Rusya'ya katılması ve bu durumun Osmanlı Devleti tarafından 1792 Yaş Andlaşması ile tanınması hakkında tafsilatlı bilgi için bk. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 443-53, 490-94, 591-92; A.W. Fisher, *The Russian Annexation of the Crimea 1772-1783*, s.12-57; Aynı yazar , *The Crimean Tatars*, s.68-69.

46 Enverî, *Tarih*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi nr. TY 5994.

47 Ahmed Vâsıf, *Mehâsinü'l-âsâr ve Hakâikü'l-ahbâr*, İstanbul 1219, II.

48 Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'i't-Tevârih*, IIB, neşr. M. Münir Aktepe, İstanbul 1980.

kimiyetinin sona ermesi ve ilk defa bir müslüman ülkesinin elden çıkması meselesi hakkında yeterli bilgi verilmemektedir. Üç asır Osmanlı idaresinde yaşayan Kırım Türklerinin kendilerini düşman kucağına atmaları ve Kırım'daki Osmanlı kuvvetlerinin türlü meşakkatler ve hıyanetlere rağmen vatan topraklarını nasıl müdafaa ettikleri, o devirde yazılmış diğer eserlerde[49] ve daha sonra yazılan Osmanlı târih kitaplarında[50] pek fazla ele alınmamıştır. Yalnız Ahmed Cevdet Paşa târihinde 1768-1774 harbinden bahsederken Kırım ahvâline dair bazı sergüzeştnâmelerde fazla malûmat bulunduğunu söyleyerek, Necati Efendi'nin bu eserinin bazı kısımlarını kitabın ismini vermeden hülâsa etmiştir[51].

Ahmed Cevdet Paşa'nın da belirttiği gibi Kırım cephesi ahvâlinin en orjinal kaynağı isminin yanlış tescili sebebiyle uzun süre gözden uzak kalmış olan Defter Emîni Necati Efendi'nin, *Târih-i Kırım* isimli küçük yazma kitabıdır. Küçük bir eser olmasın rağmen Kırım cephesi hadiseleri hakkında verdiği malûmatlar büyük bir boşluğu doldurmaktadır. Kırım cephesinde Osmanlı kuvvetlerinin hangi şartlar altında mücadele verdiğini ve Rusların, Tatarları nasıl tuzağa düşürdüklerini bu eserden öğrenebilmekteyiz. Ayrıca daha önce düşülen bazı yanlışlıkları da düzeltmektedir. Nitekim Cemal Tukin ve Abdurrahman Şeref Bey'in Kırım muharebelerinde esir düşen Serasker İbrahim Paşa'nın Kaynarca Andlaşması'ndan önce Rusya'nın sulh tekliflerini muhtevî bazı mektupları getirmiş olduğu şeklinde verdikleri malûmatın[52] yanlışlığı Necati Efendi'nin bu eseriyle kesin olarak anlaşılmaktadır. Eserde, İbrahim Paşa'nın Küçük Kaynarca Andlaşması'ndan sonra 1775'de memlekete döndüğü çok açık bir şekilde bellidir[53]. Şem'dânî-zâde Süleyman Efendi'nin[54], İbrahim Paşa'nın Or muhafazası için çalışmadığı hakkındaki ithamının da yersiz olduğu Necati Efendi'nin eseriyle açıkça belli olmaktadır. İbrahim Paşa'nın Or kalesi muhafazası için gösterdiği çabaları, Necati Efendi'nin naklettiği çok canlı misallerden öğrenmekteyiz[55].

---

49 Ahmed Resmî, *Hülâsatü'l-i'tibâr*, İstanbul 1286; Mustafa Kesbî, *İbretnümâ-yi Devlet*, Millet Ktp, Ali Emîrî kitapları, Târih kısmı, nr. 484; Mahmud Sabit, *Osmanlı-Rus seferi Tarihçesi*, Millet Ktp, Reşid Efendi kısmı, nr. 652; Said b. Halil İbrahim, *Tarih-i Sefer-i Rusya*, Süleymâniye Ktp, Esad Efendi kısmı, nr.2143.

50 Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-vuku'ât*, III, İstanbul 1327; Abdurrahman Şeref, *Tarih-i Devlet-i Osmaniye*, II, İstanbul 1312; Kamil Paşa, *Tarih-i Siyasî-i Devlet-i aliyye-i Osmaniye*, II, İstanbul1325.

51 Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, s.81-84; Ayrıca bk. Halim Giray Sultan, Gülbün-i Hânân, İstanbul 1327.

52 Cemal Tukin, "Küçük Kaynarca" maddesi, *İA*, s.1065; Abdurrahman Şeref, *Aynı eser*, s.190.

53 *Metin*, 37/b-40/a.

54 Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Aynı eser*, s.71.

55 *Metin*, 2/b-13/b.

Necati Efendi'nin esâret hayatı sırasında yazdıklarından ise o devir Rusyasının ekonomik durumunu, kültür hayatını, halkın yaşayışını, vergi, gümrük ve askerî sistemlerini, posta teşkilâtlarını ve bazı diplomatik münâsebetlerini öğrenebilmekteyiz[56]. Öte yandan 1773-1775 yılları arasında meydana gelen ve harp esnasında Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne daha fazla zarar vermesini önleyen Pugaçev isyanı hakkında da dikkate şayan malûmat verilmektedir[57]. Kazan Tatarlarından naklen Pugaçev'in bir kaç Kazan Tatarını bir mektupla Osmanlı Padişahına gönderdiği ve gayesinin Devlet-i aliyye'ye yardım ve hizmet olduğunu söyleyerek Osmanlılardan yardım istediğini belirtir[58]. Bu isyandan Osmanlı Devleti'nin faydalanamamasına serzenişte bulunur. İsyanın büyüklüğü düşünüldüğünde Osmanlı Devleti'nin bu durumdan istifade edememesinin ne derece büyük bir kayıp olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. Gerçekten de Necati Efendi'nin bu isyan hakkında verdiği malûmat bunu doğrular mahiyettedir. Necati Efendi'nin Pugaçev'in yakalanışı ile ilgili verdiği malûmat yanlıştır. Eserde, Pugaçev'in İmparatoriçe'nin gönderdiği adamlar tarafından hile ile ele geçirildiği yazılıdır[59]. Fakat, Rus kaynaklarında Pugaçev'in en yakın arkadaşları tarafından ele verildiği görülmektedir[60].

Eser'in Rusça çevirisi Smirnov tarafından 1894'de "Russkaia Starina" dergisinde yayınlanmıştır[61]. Yukarıda bahsedildiği üzere Ahmed Cevdet Paşa'da eserden faydalanmıştır[62]. Onun *Târih-i Kırım*'dan istifâde ettiği bazı bölümler:

---

56 *Metin*, 23/b-37/b.

57 *Metin*, 29/a-30/a, 31/b-32/a; Pugaçev isyanı hakkında geniş bilgi için bak. Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, s.283-84; Puşkin, *Pugaçev İsyanının Tarihi*, çevr. Râna Çakıröz, İstanbul 1949; A. Gessinoviç, *Pugaçef Ayaklanması*, çevr.Enver Gökçe, İstanbul 1969.

58 *Metin*, 30/a.

59 *Metin*, 31/b-32/a

60 Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, s.284; Puşkin, *Aynı eser*, s.122-24; A.Gessinoviç, *Aynı eser*, s.203-205

61 "Zapiski Mukhammeda Nedzhati-Efendi: Turetskago plennogov Rossii v 1771-1775 gg, çevr. V.E. Smirnov, *Russkaia Starina* (Mart 1894), s.179-208; (Nisan 1894), s.113-134; (Mayıs 1894), s. 144-169.

62 Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, s.81-84.

Metin, 8/a-b

"...hanların Kırım içinde oturmayup Kavşan'da olduklarındandır. Ol Sebepden Kırım içinde olan Şirin mirzâları dahî fırka fırka olup itâ'atden çıkdılar deyü naklederler idiler ve niceleri de müşârün-ileyhe vasfetmişlerdir. Lâkin ne fâ'ide Kırım'ın hâli nedir ve ne gûnedir deyü bir kere Devlet-i aliyye tarafından suâl olunmamıştır..."

Târih-i Cevdet, I, 81

"... bir müddetden beri Kırım hanları dahî ekseriyâ Kırım içinde oturmayarak Kavşan'da ihtiyâr-ı mesken eylediklerinden ve taraf-ı Devlet-i aliyye'den dahî ol tarafın ahvâline lâyıkıyla nezâret olunamadığından...."

Metin, 8a

"...hân-ı mezkûr azl ve Devlet-i aliyye'den bâ-fermân-ı âli mübâşir gelüp keyfiyyet-i hâl hanın ma'lûmu oldukda mahrem-i esrâr olanları yine da'vet edüp, cümleye hitâb ederler ki, "Bizi azletmişler gelen fermân üzere gitmek münâsib midir? Yoksa cevâb verelim mi?" dedikde cümle erkân-ı devleti: "Münâsibi gitmektir. Zirâ Hanım ma'lûm-ı devletindir. Kırımlıdan bu sırrı çoğu bilmez..."

Târih-i Cevdet, I, 82

"...Hân-ı merkumun azli haberi gelmekle, yine Kırım erkânı ve mirzâlarını cem' edüp, "Bizi azletmişler gidelim mi? Yoksa cevap verelim mi?" dedikde, mirzâlar dahî "Gitmeniz münâsibdir. Zirâ Rusya ile olan mu'âhedemizden ekser Kırım halkının haberi yokdur..."

Metin, 10/a

"...Hattâ ordu-yı Kırım içün bir fermân geldi ki, "mukaddemâ yetmiş sekiz ve dokuz senelerinde Ahısha ordusunda bâki kalan şu mikdâr arpa ve şu mikdâr dakik Faş kal'asında hâlâ mevcûd olmağla sen ki seraskersin. Kefe'den gemi irsâl ve ber-mûceb-i fermân-ı âlîşân ol zahîreyi getürdüp iktizâsına göre ta'yînât veresiz" deyü. Hâlbûki Kefe'den Faş kal'asına iki ayda gemi varup, gelmez ve bir de iki ay asker zahîre bekler mi?. Serasker hazretleri nakleder ki, bundan akdem Çıldır Vâlisi Gürcü üzerine serasker iken bu zahîre içün fermân geldi ki, "eğer iktizâ ederse Faş kal'asında zahîre vardır, irsâl olunan Başmuhâsebe defteri mûcebince alasın" deyü ber-mûceb-i fermân-ı âlî âdemler irsâl olundu. Zikrolunan zahîrede bir habbe kalmamışdır deyü arz ve i'lâmları geldikde Âsitâne'ye irsâl olmuş idi..."

Târih-i Cevdet, I, 83

"...Hattâ yetmiş sekiz ve yetmiş dokuz senelerinde Ahısha ordusundan bâki kalup Faş kal'asında mahfûz olan ma'lûmü'l-mikdâr arpa ve dakîkin Kırım ordusuna havâle olunduğuna ve Kefe'den gemi gönderilip de Kırım'a celb olunmasına dâ'ir Serasker müşârün-ileyhe bir emir gelmiş olup, hâlbûki kefe'den sefîne irsâl olunup da Faş kal'asından zahîre naklolunabilmesi iki aya muhtâç oldukdan başka, mukaddemâ Çıldır Vâlisi Gürcistan seferine me'mûr oldukda, mezkûr arpa ve dakîk ana dahî havâle olunmuş olup, lâkin bir habbe kalmamış olduğu daha ol vakit vâlî-i müşârün-ileyh tarafından arz ve i'lâm olunmuş..."

Ahmed Cevdet Paşa'dan sonra uzun müddet gözden uzak kalan bu esere dikkatleri çeken Faik Reşit Unat olmuştur. III. Türk Târih Kurumu Kongresi'ne sunduğu bir tebliğ ile eserin kıymetine değinerek Kırım cephesi hadiselerini hülâsa etmiştir[63]. Daha sonra *Târih Vesikaları Dergisi*'nde Necati Efendi'nin bu eserini neşretmeye başlamışsa da, derginin çıkmasının durması üzerine bu yayın yarım kalmıştır[64].

Kırım ve 1768-1774 Osmanlı-Rus harbi ile alâkalı araştırma yapan bazı kişiler de bu eseri kullanmıştır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Târihi*'ni yazarken[65], Halil İnalcık, İslâm Ansiklopedilerine yazdığı *"Kırım"* maddesinde[66], Alan W. Fisher, Kırım ile alâkalı çalışmalarında[67] ve Mücteba İlgürel de müverrih Vâsıf'ın hayatını yazarken[68] bu eseri kullanmışlardır.

Eserin, "Der-beyân-ı Komedya" isimli kısmı da[69] Selim Nüzhet Gerçek'in 1943'de Akşam Gazetesi'nde Tiyatro târihi ile alâkalı bir yazısında kullanılmıştır. Selim Nüzhet Gerçek, Necati Efendi'nin seyrettiği opera hakkındaki müşâhedelerinin bir kısmını yazısında yer yer aynen vermiştir[70].

Necati Efendi, eserini yazarken yaşadığı hadiselerin tesiri altındadır. Bu sebeple eserinde yer yer Kırım Tatarlarını tahkir edici sözler söylemektedir. Eserindeki, ithamlarının diğer kaynaklarla, bilhassa Osmanlı arşiv vesikaları ve Rus kaynakları ile karşılaştırılması eserin kıymetini daha sağlıklı bir şekilde ortaya çıkaracaktır. Burada görebildiğimiz bazı vesikalar ve Alan W. Fisher'in kullandığı Rus kaynakları ile Necati Efendi'nin eserindeki bir kısım malûmatın karşılaştırmaya çalışacağız.

---

63 Faik Reşit Unat, "Kırım'ın Osmanlı idâresinden çıktığı günlere ait bir vesika....", s.367-374; Aynı yazarın daha sonra Bekir Sıtkı Baykal tarafından tamamlanarak yayınlanan kitabında eserin tamamının hülâsası bulunmaktadır. (Bk. *Osmanlı Sefirleri ve Sefâretnâmeleri*, Ankara 1968, s.116-128)

64 Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi kısmında bulunan nüshanın kullanıldığı bu neşirde, eserin 22/b varağına kadar olan kısmı neşredilmişdir. Faik Reşit Unat, *Tarih Vesikaları*, Bayı 13 (İstanbul 1944), s.60-68; Sayı 14 (İstanbul 1944), s.137-149; Sayı 15 (İstanbul 1949), s. 222-229.

65 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Cevdet Paşa'nın eserindeki hülâsayı ve Faik Reşit Unat'ın Türk Tarih Kurumu Kongresi'ne sunduğu tebliği kullanmıştır. *Osmanlı Tarihi*, IV/1, s.374, 405-409.

66 Halil İnalcık, Faik Reşit Unat'ın neşrini kullanmıştır. Yazar, Necati Efendi'nin eserinin 1768-1774 harbi esnasında Kırımlılar ile Osmanlılar arasındaki anlaşmazlıklar ve idâresizlikler hakkında dikkate değer tafsilâtı ihtiva ettiğini söylemektedir. "Kırım" *İA*, VI, 750; Aynı yazar, "Kırım", EI^2, V, 141.

67 Alan W. Fisher çalışmalarında Rusça tercümeyi kullanmıştır. Bibliyoğrafyada Faik Reşit Unat'ın neşrini de zikretmektedir. *The Russian Annexation of the Crimea 1772-1783*, s. 36, 39, 43, 163, 176; Aynı yazar, *The Crimean Tatars*, s.54, 253.

68 Mücteba İlgürel, Faik Reşit Unat'ın neşrini kullanmıştır. Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-âsâr ve Hakâikü'l-ahbâr*, nşr. Mücteba ilgürel, İstanbul 1978, s.XX-XXI.

69 Metin, 24b-25a.

70 Selim Nüzhet Gerçek, "Tiyatro Tarihimizden. Der beyân-ı Komedya", *Akşam Gazetesi*, 3 Nisan 1943, Sayı 8782, s.3.

21 Mayıs 1773 târihinde Kırım devlet ricâli ve ulemâsına hitâben yazılan bir fermânda[71], Rus idaresi altında bulunan Kazan Tatarlarının ve diğer kavimlerin reâyâ oldukları hatırlatılarak, Rusların Kırımlıları ve Kubanlıları da kandırarak reâyâ edip, kavm-i Tatardan intikam almak maksadında olduğu, sulh müzâkereleri esnasında Rus murahhaslarının sözlerinden anlaşıldığı söylenerek, sonradan pişman olmanın faydasız olacağından, şimdiden el birliği ile Ruslara mukabele olunması ve Devlet-i aliyye'nin değil Kırım'ı bir Kırımlıyı bile feda etmeyeceği, bu sebeple cenk için ordular hazırlanıp, sevk edildiğinden, kendilerinin de el birliği ile düşmanına müdafaa ve mukabeleye gayret etmeleri istenilmektedir.

Rusların Kafkasyada'ki müslümanları hile ile kendi yanlarına çekmek istemeleri üzerine Ağustos 1784'de Şemahi, Şirvan ve Azerbeycan hanlarına hitâben yazılan bir nâmede[72] Kırım'ın Ruslar tarafından nasıl ele geçirildiğine dair şunlar söylenmektedir: "...Kırım Tatarları üç yüz seneden ziyâde Devlet-i aliyyem sâyesinde küffâr-ı mesfûru cezbe-i güzâr menzilesine tenzîl etmişler iken, seksen üç târihinde vukû' bulan seferde hiyel-i pişgân Moskov, kavm-i mezbûrun tamakâr olan mirzâ ve rîş-i sefîdlerine gizlüce kağıdlar gönderüp, meâlinde: "siz Osmanlu ile bizim muhârebemize müdahâle etmeyüb bir tarafa çekilin. Sonra biz sizi serbest ve mu'âf etdürüb başlı başınıza bir devlet olursuz; mahkûmiyetde olan zûl ve hakâreti niçün çekersiz. Rusya Devleti sizin her birinize senevî şu kadar atiyye vü ihsân vermeği ta'ahhüd eder" kelimâtını ilkâ ve ahmak Tatarlar kâfirlerin akvâllerini gerçek sanub cünûd-ı muvahhidîn germâ-germ ateş-i muhârebe oldukları esnâda cengden rûgerdân olub zahîre ve top ve cebehâne nakliyle meşgûl hayvanâtlarını ahz ve dilâverân-i İslâmı semender âsâ nâr-ı kıtâl-i derûnunda terk ve kendü mülklerini yed-i düşmana teslîm birle serbestî kabûl mazmûnunda Devlet-i aliyye'den gizlü sened i'tâ etmeleriyle Devlet-i aliyyem, Tatarları kefere elinde bırakmamak içün mu'âraza ve münâkaşa etdikçe işte Tatarlar mirzâ ve başlarıyla ma'an bize sened verdiler deyü ibrâz-ı sened edüb nihâyetkâr Tatar ve Kırım'a ne Devlet-i Osmâniye ve ne Rusyalu müdahale etmemek ve akvâm-ı Tatar başlu başlarına hanlarıyla hükümdar olmak şartıyla münkâd oldular..."

Vâsıf Târihi'nde de Kaplan Giray'ın hanlığı sırasında Tatarların Ruslarla haberleştikleri ve Rusların Tatarlara serbestlik verecekleri hakkında haberlerin yayıldığı, bu sebeple Kaplan Giray'a da tereddüt gelerek Gölbaşı muharebesinde mağlup olduğu

---

71 BA, *Cevdet Hariciye*, nr. 3912. Karşılaştır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, s.407.

72 BA, *Nâme-i Hümâyûn Defteri*, 9, s.158. Karşılaştır. İ.H.Uzunçarşılı, *Aynı eser*, s.406

yazılıdır[73]. Yine Vâsıf Efendi, İbrahim Paşa'nın Kefe müdafaası için çalıştığı sırada Or beyinin (Şâhin Giray) gelerek Ruslarla anlaştıklarını söylediği de yazmaktadır[74].

Rus vesikalarından anlaşıldığına göre Ruslar, Kırımlılar ile çeşitli müzâkereler yapmışlar, yayınladıkları bildirilerle de onlara Kırım'a doğru ilerleyen Rus kuvvetlerine karşı gelmedikleri takdirde istiklâllerini vereceklerini vaadetmişlerdir. 1771'in sonunda Rus vaadlerini kabul ettiği anlaşılmaktadır[75].

Yukarıda zikrettiğimiz Osmanlı vesikaları, Rus kaynakları ve Vâsıf'ın yazdıkları, Necati Efendi'nin Kırım'ın Rusların eline geçmesi hakkında yazdıklarını teyit etmektedir. Özet olarak Necati Efendi, Tatarların Ruslar ile anlaşarak Kırım'ı onlara teslîm ettiklerini söylemektedir[76].

V- YAZMA NÜSHALARI VE HUSUSİYETLERİ

Elimizde bulunan nüshalar içerisinde müellif nüshası bulunmamaktadır. Smirnov'un Rusça çevirisini göremediğimiz için onun kullandığı nüshanın hangi nüsha olduğunu da bilemiyoruz. Franz Babinger, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi kısmında bulunan nüshayı zikretmektedir[77]. Hidayet Tuncay'ın yaptığı araştırmada nüsha sayısı Esad Efendi, Üniversite ve Millet kütüphanelerinde olmak üzere üçe çıkmıştır[78]. Faik Reşit Unat da aynı nüshalardan bahsetmektedir. Bunlara ek olarak yaptığımız araştırmada Arkeoloji kütüphanesinde yeni bir nüsha tesbit ettik. Böylece nüsha sayısı dörde çıkmıştır.

Müellif nüshası elimizde bulunmadığı için eserin telif târihini kesin olarak bilememekteyiz. Bursalı Mehmed Tahir[79], târihini 1775 gösteriyorsada Necati Efendi'nin eseri-

---

73 Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-âsâr ve Hakâikü'l ahbâr*, İstanbul 1219, II, 130-131. Rus kaynaklarından Kaplan Giray'ın Ruslarla haberleştiği ve anlaşmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. A. W. Fisher, *The Russian Annexation of the Crimean Tatars 1772-1783*, s.39; Aynı yazar, *The Crimean Tatars*, s.53-54. Bu durum Necati Efendi'nin Kaplan Giray'ın Ruslar ile haberleştiği ve anlaştığı hakkında söylediklerini teyit etmektedir. Bk. *Metin* 7/b.

74 Ahmed Vâsıf. *Aynı eser*, s.168. Bu konuda Necati Efendide şunları söylemektedir: "....mezkûr Şahin Giray gelüp, yanında olan Nogay Tatarı ile askerimizi muhâsara edüp ve yedinde olan tezkireyi ibrâz etmekle mefhûm-ı tezkire: "sizler kimin içün cengedersiniz. Eğer Kırım için ise biz cümlemiz Kırım'ın kal'alarını Moskov'a verdik ve barışdık. Bize memleket lâzımdır; sizlerden ne fâ'ide vardır. Ordu-yu Nogay Tatarı yağma eder ve's-selâm" deyü hatm-i kelâm edüp....", *Metin*, 16/a-b.

75 Alan W. Fisher, *The Russian Annexation of the Crimean Tatars 1772-1783*, s.37-41; Aynı yazar, *The Crimean Tatars*, s. 53-55.

76 *Metin*, 2/b-19/a

77 Hidayet Tuncay, *Aynı tez*, s. 28-29.

78 Faik Reşit Unat, *Tarih Vesikaları*, s. 61; Aynı yazar, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, neşr. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1968, s. 128.

79 Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, III, 189.

nin sonlarında 1776 senesi nihayetinde vazifelendirildiği Hotin kalesi tamirinden İstanbul'a dönüşünü anlatması, telif târihinin 1775 olamıyacağını göstermektedir. Öte yandan müellifin İstanbul'a dönüşü ile ilgili bilgi dışında kendi hayatından behsetmemesi, eserin İstanbul'a dönüşünde kaleme alınmış olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Bu durumda eserin telif târihi muhtemelen 1776'dır.

Hazırladığımız metinde E nüshası olarak gösterilen Esad Efendi nüshası imlâ yönünden diğer nüshalardan daha düzgün ve daha eksiksiz görülmüş ve metne esas alınmıştır. Bu nüshanın eksiklikleri ve farklılıkları ise A nüshası diye gösterilen Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi nüshasından telafi edilmeye çalışmıştır. Metinde geçen âyetler ve hadisler yerleri tesbit edilmek suretiyle notlarda kaydedilmiştir.

1- E nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi kısmı, nr. 2278.

46 varaklık yazmada kitap ebadı, 220x123: yazı ebadı, 155x67 mm. dir. Her sayfada 27 satır bulunan bu yazma ince talik ile sık olarak yazılmıştır. Siyah mürekkebin kullanıldığı yazmada başlıklar arada kırmızı mürekkep ile gösterilmiştir. Kâğıdı abadı taklididir. Cildi ebru kâğıt kaplı mukavva ve mikleplidir. Cetvelsiz ve duraksızdır. 28 Eylül 1785 (24 Zilkade 1199) târihinde istinsah edilmiştir. Müstensihi belli değildir. Yazmanın bir yangına maruz kaldığı ve tamir gördüğü anlaşılmaktadır.

Elimizde bulunan nüshaların en iyisi bu yazmadır. Diğerlerine göre imlâ bakımından daha düzgün, kelime ve cümle atlamaları da daha azdır. Bu sebeple, yukarıda da belirtiğimiz gibi neşirde bu nüsha esas alınarak eksiklerini ve hataları A nüshasından telafi edilmeye çalışılmıştır.

Metin eski ve yeni harflerle numaralandırılmıştır. Yeni harflerle numaralandırılırken birinci varağı atlanmıştır. Metnin hazırlanması sırasında eski harfler ile olan numaralandırmayı esas aldık. Yazmanın 1/a varağında vakıf mührü ve kütüphâne kayıt numarası bulunmaktadır. 1/b varağında "Sefâretnâme" olarak yazılan eserin isminden sonra metin: "Hazret-i Hudâved-i hayy u Kadir ve cenâb-ı Perverdigâr-ı gālib ü nasır ki..." şeklinde başlamakda ve "...ahval-i âlem gün ve fesâdiçün bu mertebe tecrübe kıldık. Tabâyî'-i nâsî Necati ihtilâf üzre bulduk. Kâ'inâtı temm Târih-i Kırım be-inâyet-i Rabbü'r-râhim, fî 24 Za sene 1199" ifâdesiyle sona ermektedir.

2- A nüshası, Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi, nr. 372.

Bu nüshanın sayfaları numaralandırılırken ilk iki varağı ve boş olan son varağı numaralandırılmayarak 73 varak olarak gösterilmiştir. Numaralandırılmayan varakları ile beraber 76 varak olmaktadır. Kitap ebadı 205x130, yazı ebadı 147x73 mm'dir. Siyah

mürekkebin kullanıldığı bu nüshada, başlıklar arada kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. İlk üç varaktaki önemli isimlerin ve âyetlerin üzeri kırmızı mürekkep ile çizilmiştir. Kâğıdı açık sarı renkte ve filigranlıdır. Cetvelsiz ve duraksızdır. Cildi ebru kâğıd kaplı mukavva ve mikleplidir. Aralık 1792 (Cemâziyel-evvel 1207) târihinde istansah edilmiştir. Müstensihi belli değildir. Bu yazmada eserin isminin doğru olarak "Târih-i Kırım" olarak yazılması müellif nüshasından istinsah edilmiş olabileceği ihtimalini akla getirmektedir.

Yazmanın 1/a varağında "Târih-i Kırım" ismi bulunmaktadır. 1/b varağı boştur. 2/a varağında yazmaya sahip olmuş kişilerin isimleri ve mühürleri yer almaktadır. Bu kayıtlar şöyledir: "Sâhib ve mâlik Târih-i Kırım Şerifi Mustafa mutasarrıf-ı iskendiriyye-i sâbık, 54 fî 15 N". Bu kaydın altında bir de mühür vardır. İkinci kayıtda da şu ifâde yer almaktadır. "Sâhib-i mahûle-i (---) sene 1277". Bu kayıtlardan esere 3 Ekim 1838'de İskenderiye mutasarrıflığında bulunmuş Şerifî Mustafa'nın sahip olduğunu, 1860-1861 yıllarında da dul bir kadının eline geçtiği anlaşılmaktadır. Bu varakta Müze-yi Hümâyûn'un mührü ve Arkeoloji Kütüphânesi'nin kayıt numarası da bulunmaktadır.

Esas metin 2/b'den başlamaktadır. Metnin üstünde eserin ismi, "Hâzâ Târih-i Kırım" olarak kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Metin "Hazret-i Hudâvend-i Hayy u Kadir ve cenâb-ı perverdigâr-i gâlib ü nasır ki..." şeklinde başlamakda ve "...ahvâl-i âlem gün ve fesâd içün bu mertebe tecrübe kıldık. Tabâyî'-i nâsî Necati ihtilâf üzre bulduk. Kâ'inâtı temm Târih-i Kırım be-inâyet-i Rabbü'r-râhim. fî sene seb'a mi'eteyn ve elf, fî şehr-i cemâzi'yel-evvel" şeklinde son bulmaktadır. Son varağı boştur. İmlâ bakımından yanlış yazılan kelimeler ile "müştebihü'l-evâil" tâbir olunan benzer kelimeyi alt satırda görüp oradan itibaren yazma gibi göz aldanmaları ve kelime atlamaları E nüshasından daha fazladır.

3- İstanbul Üniversitesi Ktp, nr. Ty 3880.

36 varaklı yazmada kitap ebadı, 315x186, yazı ebadı 197x100 mm'dir. Her sayfada 23 satır bulunan bu nüsha nesih ile yazılmıştır. Kâğıdı açık sarı renkte ve filigranlıdır. Cildi açık kırmızı canfesdir. Başlıklar metin içinde siyah mürekkep ile yazılmıştır. İstinsah târihi ve müstensihi belli değildir. Müstensih, istinsah sırasında metinden tasarrufta bulunmuştur. Hâdiselerden bahsedilirken kaydedilen hikâyeler alınmış ve bazı cümleler kısaltılmıştır. Yine Necati Efendi'nin Tatarlar için kullandığı "Tatar-ı bî-ar", "Tatar-ı orduşikâr-ı hâ'in-i bedkâr" gibi tahkir edici sözlerin çoğu da metne konmamıştır. Diğer nüshalarda bulunan son bahisler bu nüshada yoktur. Bu nüsha Serasker İbrahim Paşa ve maiyetinin Petersburg'dan hareketine kadar olan kısmı ihtiva etmektedir. Metinde eserin ismi yazılı değildir. Sonradan kurşun kalemle 1/a varağına "Sefâretnâme-i Necati" kaydı

konmuştur. Bu varakta kütüphâne kayıt numarası da bulunmaktadır. Son varağında 1/a varağındaki yazı ile "mâ'badı Süleymaniye, Esad Efendi 2278 numaradır" kaydı vardır.

Metin, "Hazret-i Hudâvend-i Hayy u Kadir ve cenâb-ı Perverdigâr-i gâlib ü nasır ki..." şeklinde başlamakda ve "... Der-beyân-ı hareket-i Serasker-i Kırım, der-Petreburg cânib-i Bender berây-ı sulh u salâh. İşbu yüz seksen dokuz senesi m" şeklinde sona ekmektedir. Eksik bir nüsha olduğu için hazırladığımız metinde bu nüsha kullanılmamıştır.

4- Millet Kütüphanesi, Ali Emirî Kitapları, Târih kısmı, nr. 831.

Bu yazma, yeni harflerle numaralandırılırken birinci varağı atlanmış, yazmanın sonunda bulunan son varaklarda numaralandırılmayarak 62 varak olarak gösterilmiştir. Numaralandırılmayan varakları ile beraber 65 varak olmaktadır. Yazmada kitap ebadı 240x130, yazı ebadı 100x90 mm'dir. Her sayfada 17 satır bulunan bu yazma rik'a ile yazılmıştır. Siyah mürekkeple yazılan yazmada başlıklar arada ve kırmızı mürekkeple gösterilmiştir. Venedik cinsi kâğıda yazılmıştır. Cildinin kenarları meşin, üstü ebru kâğıd kaplı ve mikleplidir. Kütüphânenin kayıt numarasının bulunduğu 1/a varağında Ali Emirî Efendi'nin vakıf mührü ile Millet Kütüphanesinin mührüde vardır. Ali Emiri Efendi'nin vakıf mühründe şunlar yazılıdır: "Diyarbekirli Ali Emirî, Allahu te'âlâ hazretlerinin rızası içün vakf etdim. " Bu mühür metnin sonunda da bulunmaktadır.

Metin 1/b varağından itibaren başlamaktadır. Metnin üzerinde eserin ismi "Sefâretnâme-i Necati Efendi" olarak yazılmıştır. Metin, "Hazret-i Hudâvend-i Hayy u Kadir ve cenâb-ı Perverdigâr-i gâlib ü nasîr ki..." şeklinde başlamakda ve "... ahvâl-i âlem gün ve fesâdiçün bu mertebe tecrübe kıldık. Tabâyî'-i nâsî Necati ihtilâf üzre bulduk. Kâ'inâtı temm Târih-i Kırım be-inâyet-i Rabbü'r-râhim. fî 24 ZA sene 1199" şeklinde sona ermektedir.

Bu nüsha E nüshasından istinsah edilmiştir. Kelime kelime E nüshasından aynısıdır. Hattâ E nüshasının intinsah târihi de aynen istinsah edilmiştir. Yazmanın tedkikinden istinsahın dikkatli bir müstensih tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. İstinsah sırasında pek az yanlışlık yapılmıştır. Bu yanlışlıklar Necati Efendi'nin Rusya'dan dönüşleri sırasında uğradıkları konak yerlerini bildirdiği bahistedir. Müstensih bu bahiste iki cümleyi atlamış ve bir kaç yer ismini de yanlış istinsah etmiştir. Ayrıca, müstensih istinsahını yaparken metinde gördüğü bazı yanlışları da düzeltmiştir. Meselâ, E nüshası 2/b varağında bulunan mısra'ın veznindeki yanlışlık şu şekilde düzeltilmiştir:

E nüshası, 2/b: "Hükm-i sultân olmasa hatâ gelmez cellâddan"

Ali Emirî nüshası: "Hükm-i sultân olmasa gelmez hatâ cellâddan"

Yine E nüshası 42/a varağında: "... Hazret-i Davud aleyhi's-selâm Hak te'âlâdan kıyâmeti suâl buyurmuşlar ..." şeklindeki ifâdeyi de: "Hazret-i Davud aleyhi's-selâm Hak te'âladan kıyâmeti suâl etmişler ..." şeklinde düzeltmiştir. Bunların haricinde yanlış yazılmış bazı kelimeler de düzeltilmiştir. Müstensihi istinsah târihi belli değildir.

METİN

Hazâ Târih-i Kırım[1]

(1b) Hazret-i Hudâvend-i hayy u kadîr ve Cenâb-ı perverdigâr-ı gâlib ü nasîr ki küşabende-i ebvâb-i feth ü teshîrdir. Kalem-i hikmet-i bâligâ ve kudret-i gâlibe ile â'lâm-i zafer-peyâm-i nusret irtisâm-ı cihândârî ünvânın kerîme-i kirâm-i "انا فتحنا لك فتحاً مبينا"* ile zîver-ârâ-yi tasvîr وجاهدوا في الله حق جهاده** emr-i şerîfine imtisâl vâcibe-i hâlden olmağla "ان الارض لله يورثها من يشآ"*** kelâm-i mu'ciz-nizâmı muktezâsınca kabza-i iktidâr-i şevket-medârlarını revnâk-furûz-i zabt u teshîr eyledi ve salevât-i zâkiyât ve tahiyyât-i vâfiyât, eşref-i mahlûkât ve mefhar-i mevcûdât râyet[2]-efrâz kişver-i risâlet, hânumân-ı sûz-i bilâd-i dalâlet en-nebiyyü'l-meb'ûsu bi's-seyf kâmi'ü'l-küfr ve'l-hayf sipeh-sâlâr-i enbiyâ, ser-defter-i asfiyâ, habîb-i Hüdâ, şefî'-i rûz-i cezâ Muhammedü'l-Mustafa cenâb-i âlîlerine ihdâ kılınur ki güm-geştegân-i cibâl-i dalâli cenâb-i salâh u necâta da'vet ile reh-nümâ-yi iklîm-i hidâyet olmuşdur. Ve[3] teslîmât-i tayyibât âl ü eshâb-i reşâd ü irşâda sezâdır ki, i'lâ-i kelimet-ullah içün süyûf-i kavâdib ile katl-i ehl-i inâd ve kasm-i şirâk-i şirk ü fesâd etmişlerdir. Bundan akdem Devlet-i aliyye-i ebed-peyvend ile musâlaha üzre olan Moskovlu şerâ'it-i sulh u salâha ri'âyet etmeyüp cibilliyet-i habâset-şiristleri muktezâsınca nice mahallere bağteten îsâl-i mazarrat ü hasâretleri (2a) ve mugâyir-i ahid-nâme-i hümâyûn hareketleri nümâyân oldukda, şurût ez-taht ü dîhîm ve fermân-fermâ-yi şeş cihet-i heft-iklîm olan şevketlü, kerâmetlü pâdişâh-ı cihân, Hâlîfe-i rûy-i zemîn es-sultân ibnü's-sultan Mustafa Hân ibnü's-sultan Ahmed Hân ibnü's-sultan Mehemmed Hân hazretleri bu bâbda gazâ ve cihâdı murâd ve a'dâ-yı dîn olan Moskov nâm bed-fi'âle ber-muktezâ-yı hâl sefer-i hümâyûn ehemm ü mühimm olmağla ol pâdişâh-ı âlem-penâh efendimiz hazretlerinin urûk-ı hamiyyet-i sultânîleri mütehârrik ü cünbân ve te'essüre gazab-i şehriyârî ve kişver-küşâ-yi iklîm-i sitânîleri bârik u dürehşân ve ahz-i sâr içün sâdır olan hâtt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn mûcebince cümle vüzerâ-yı izâm ve mîr-i mîrân ve ricâl-i devlet ve yeniçeriyân ve ocakhâ-i sâire bi-hasebi'l-

---

[1] Hazâ Tarih-i Kırım A: Sefâretnâme

* Kur'ân, 48 (el-Feth), 1 "Biz hakiykat sana (Hubeydiye musâlahası ile) apâşikar bir feth (u zafer yolu) açdık". Balıkesirli Hasan Basri Çantay, Kur'ân-ı Hakim ve Meâl-i Kerim, İstanbul 1981, III, 938.

** Kur'ân, 22 ((el-Hacc). 78 "Allah uğrunda (nasıl savaşmak lâzımsa öylece) hakkıyla cihâd edin..." Balıkesirli Hasan B. Ç., aynı eser, II, 613.

*** Kur'ân, 7 (el-A'râf), 128 "... Şübhesiz ki yer, Allâh'ındır. Ona kullarından biri dilerse onu mirascı yapar..." Balıkesirli Hasan B. Ç., aynı eser, I, 128.

[2] râyet E: zeyt A

[3] Ve E: ki A

merâtib ve zümre-i sihâhiyân ve çavuşân-ı şevket-nümâ ve zü'emâ vü erbâb-ı tîmâr-ı eyâlethâ-yı encüm-şümâr[4] ve asâkir-i sâire-i benâm ve aklâm-ı ıslâh-ı mizâc-ı kâ'inât ve hayırhâh-ı devlet-i hâkãn ve ber-mûceb-i evâmir-i aliyye Anadolu ve Rumeli asâkiri me'mûr oldukları Hotin ve Bender ve Özi ve Kırım vesâir muhâfazalarında mevcûd olmalarıyla, Âsitâne-i aliyye tarafından hezâr ordu-yı hümâyûn hareket edüp Davud Paşa sahrâsına, andan kat'-i menâzil ve tayy-i merâhil ederek Han Depesi nâm mahalde bin yüz seksen üç Saferinin on ikinci günü târihiyle Kırım cânibine me'mûr olan memdûh-ı elsine-i hâss u âm ol vezîr-i bî-nazîr ve müşir-i refî'i'l-ünvân vâli-i Erzurum terkîb-i kemâl Serasker-i Kırım hazret-i şehriyârî Silahdâr İbrahim Paşa edâm-Allahu te'âlâ iclâlehunun ma'iyyetinde olan Erzurum ve Trabzon eyâletlerinin tevcîhâtı müşârün-ileyh hazretlerine tefvîz birle emr-i celîlü'ş-şân[5] sâdır olmağla ol-vechile tevcîhât defâtirleri tertib ü tahrîr ve cânib-i mezbûre hidmet-i kitâbete kãdir (2b) Defterhâne-i âmire'den en-necât ü fi's-sıdk bu fakîr-i nâ-kâm vekîl-i emîn-i defter farîza-i zimmet kılınmağla, Beyt:

Kaldım ayakta deyü gam yeme dünyâdır bu
Mansıb u câh hemen elde hüner sağ olsun

fehvâsı üzere husûsan hizmet-i kalem-i pâdişâhî vazîfemiz olmağla, defâtir-i tevcîhâtı sâdır olan fermân-ı âlîşân mûcebince kalem-i mezbûr[6] ketebelerinden Kîsedâr vekîli olan Feyzullâh Sıdkı ile cânib-i mezbûreye musâra'at ederek Kırım'da vâki' Kefe sahrâsında cânib-i mezbûr, Seraskerî-i müşârün-ileyh hazretlerine defâtir ve emr-i tevcîhâtı teslîm şüd. Gurre-i R Sene 1183, an-sebeb-i Tatar târîh fî 27 Ra sene 1185[7]. Hulâsa-i kelâm esir olduk vesselâm. Mısra:

Hükm-i sultân olmasa hatâ gelmez cellâddan.

Lâkin ahâlî-i Kırım ve Nogay ve tâ'ife-i sâirenin keyfiyyetlerini bilcümle[8] sîcî-i tahrîr ü tavsif olunur ki, kabâ'il-i Tatar yek-pâre dâ'ire-i itâ'atden hurûc eylemişdir. Beyt:

Gerçî bâtıl hemîşe bâtıl beyhûdedir.
Sûret-i hakdan zuhûr ede velî müşkîl budur.

Çün ordu-yı Kırım Kefe sahrâsında iken Or kal'asına gitmek içün zâd u zahîre ve mühimmât-ı seferiyye nakl olunmak üzre ber-mu'tâd-ı kadîm dört bin araba verilmek emr-i mühîm olmağla Devlet-i aliyye'ye hayır-hâh olan sa'âdetlü Şehbâz[9] Giray Kalgay[10] Sultan

---

4 Şümar E: Şümâr 'A
5 emr-i celîlü'ş-şân E: emrü'l celîlü'ş-şân A
6 mezbûr E: mezkûr A
7 1185 E: 1285 A
8 bilcümle A: -E
9 şehbâz E: şehbân A

hazretlerine devletlü Serasker vezîr-i âlîşân tarafından mektûb ve ümerâ-i Kırım'a buyuruldu tahrîr ve irsâl olundukda, Kalgay Sultân huzûrunda cümle Şirin ve Mirzâlar ve erkân-ı devletleri muvâcehesinde kırâ'at olunup mefhûm u ma'lûmları olmağla[11] sultan hazretlerine mezkûrân cevâblarında *"bize Osmanlu askerinin henüz iktizâsı yokdur. Zirâ memleket ve kurâmız* harâbdır ve araba vermekde re'âyâ fukârâsına gadrdır"* deyü cümlesi bu gûne muhâlefet etmeleriyle, sa'âdetlü Kalgay Sultan hazretleri dahî cümleye hitâb edüp: *"eğer araba vermeyüp askerin dahî lüzûmu yoğise, cümleniz arz u mahzar edesiz ki, devletlü Kırım Hanı* (3a) *Devlet Giray hazretlerine ve Devlet-i aliyye'ye irsâl edelim. Ne gûne fermân-ı âlîşân zuhûr eder"* dedikde, anlar dahî muhâlefet edemeyüp, lâkin verdikleri iki bin yedi yüz araba ki, ordunun mühimmâtını güç ile iki def'ada kaldırup[12] Or kal'asına varıldıkda lüzûmu mertebe derûn-ı kal'aya asker vaz' olundukdan sonra Or kapusundan çıkup Heyhat sahrâsı cânibinde Yalnız Ağaç ta'bîr olunur nâm sahrâda ordu ile karar etmekle cümle ocaklu ve ağâyân[13] ve sipâhîyân-ı eyâlet-i Erzurum ve Trabzon ve asker-i Mısır cümlesi meşveret içün Serasker-i gayûr hazretleri da'vet ve müşâvere[14] olunup müşârün-ileyh hazretleri cümleye hitâb edüp buyurdular ki: *"küffâr-ı Moskova, sa'adetlü Kalgay Sultân ile çapul verilmesi bu esnâda münâsib midir?*[15]*"* deyü suâl olundukda[16] cümle *"münâsibdir"* deyü vezîr-i müşârün-ileyh hazretlerine duâlar edüp müşârün-ileyh dahî kendü kapusu halkından vesâir askerden elli beş bayrak ta'yîn ve Kalgay Sultân hazretleri dahî kendü askeriyle zikrolunan bayrakları alup yirmi yedi gün[17] zarfında çapul edüp, bunca esir ve davar ve fetâ, vâfîr kurâ ve kasabâtı ihrak u bin-nâr ederek yüz doksan altı saat yere bahâda ağır ve getürmekde hafif olan eşyâdan mâ'adâ pây-bend esîr vesâir gânâ'im alup heman yakup ve yıkup a'dâya havf vererek cânib-i Kırım'a[18] avdet ve zafer ü nusret ile mesrûr olarak kal'a-i mezbûreye gelüp azîm[19] şenlikler olup ve Hotin vak'ası akabinde olmağla vech-i meşrûh üzre nusret-i azîmi derakab Serasker-i âlîşân ve Kalgay Sultan ordu-yı hümâyûna ve Devlet-i aliyye'ye tahrîrât

---

10 E nüshasında burada ve diğer yerlerde 'kalga" şeklindedir.
11 olmağla E: olmağıla A
* Metinde, sehven: "kurâlarımız"
12 kaldırup E: kaldırılup A
13 ağâyân E: ağaya A
14 müşâvere E: müşâveret A
15 münâsib midir E: müsâb midir A
16 olundukda E: buyurduklarında A
17 gün E: -A
18 Kırım'a E: kadîm'e
19 azîm A: -E

eylediklerinden[20] sonra eyyâm-ı şitâ dahî duhûl edüp asâkire meştâ[21] tertîb ve izin verilmekle, Serasker-i müşârün-ileyh dahî celâdetlü Kalgay Sultan hazretlerinin hâsları olan derûn-ı Kırım'da (3b) Karasu nâm mahalde ikâmet ve iki aydan sonra meştâ içün ordu-yı Kırım'a fermân olunup, lâkin fermân sudûruna değin Or sahrâsında kalmak lâzım geleydi erba'îne dek askerden helâk olmadık kimesne kalmazdı ve emrin te'hîri sebebiyle meştâ[22] içün Kefe'de mahfûz olan zahâ'iri ocaklu neferâtı zabt etmek içün Kefe'de defterdâr efendiyi[23] bağlayup ordudan alup, bile getürüp Kefe'de mezbûr defterdârı mevzi'an[24] habs ve nüzül[25] emîni dedikleri ümmü'l-habâ'is dahî sûret-i hakdan gelüp Karasu meştâsında[26] kalup ol vechile vezîr-i âlîşâna ve eğer ashâb-ı ta'yinâta iktizâ eden ta'yinâtdan ocaklu bir habbe vermeyüp anbarları fuzûlî zabt ve Seraskerden sudûr eden[27] buyurulduya dahî itâ'at etmeyüp her ne hâl ise bi'z-zarûr bahara dek bilâ-ta'yinât meştâda ikâmet olundu ve bahar esnasında Kütahya eyâleti vezir-i âsaf-nazîre teveccüh ve Erzurum eyâleti Kars'a me'mûr olup ve müşârün-ileyh Kalgay Sultan hazretleri dahî azl ve yerine İslâm Giray Sultan Kalgay olup Bağçesaray'a teşrîf ve anda meksetmeleriyle seksen dört senesi baharında küffâr-ı müşrikîn-i bî-dîn kesret-i asker ile Or kapusu'na geliyor deyü haber alındıkda, yine ber-mu'tâd-ı kadîm ordu içün araba iktizâ eylediğini Serasker-i âlîşân hazretlerinden İslâm Giray Kalgay Sultân'a tahrîrât ve Kefe'de mevcûd olan Ocaklu ve Mısır askerine bir saat evvel Or kal'ası pîşgâhında bulunmak üzere buyuruldu tahrîr ve irsâl olundu. Kalgay Sultan tarafından bir mikdâr araba, Paşa ordusuna ve bir mikdâr yeniçeri ve Mısırlı ordularına irsâl ve *"bâkisin dahî tedârük olunur ve lâkin Moskov Or kal'asını muhâsara ediyor*[28] *ve bir saat evvel teşrîf etmek lâzımdır, yohsa kal'a gider"* (4a) deyü Kalgay Sultan'ın tahrîrâtı gün be-gün vürûd etmekle, Serasker-i gayûr der-akab tedârük görüp ve henüz dahî bir mikdâr Kütahya sipâhîleri gelmiş idi. Anları alup ve Kefe'de olan askere tekrâr buyuruldu tahrîr ve irsal eyledi ve kapusu halkıyla Karasu'dan kalkup üç konağı bir edüp, Or kal'asına günlerden bir cum'a günü dâhil olup, kal'a-i mezbûreden[29] küffâr-ı

---

20 eylediklerinden E: ایلد ن A
21 meştâ E: şitâ A
22 meştâ E: şitâ A
23 efendiyi E: efendi A
24 mevzi'an E: mevâzı'a A
25 müzül E: nüzûl A
26 meştâsında E: şitâsında A
27 eden E: olan A
28 ediyor E: ede A
29 mezbûreden E: mezbûrdan

mesfûrun ordusuna nazar oldundukda, kal'anın sağ cânibinde[30] olan Sasık Denizi'nden kal'anın sol tarafında Bahr-i Siyâh'a değin çadırlar ile üç buçuk saat yeri kavuşdurup ve tertîb-i askeri bilâ-metris karar etmişdir. Emr-i acîbdir deyü tefekkür olunur idi. Meğer Tatarlar küffâra cevâb vermesiyle imiş ve cevâbları budur ki: *"heman[31] gelüp kal'ayı[32] sarup bir saat evvel alasız ki, zirâ Osmanlu askeri azdır ve kimi Karasu'da ve kimi dahî Kefe'de vesâir mahaldedir. Ve Kırım'dan araba verilmeyüp ve buna dek zâd u zahîre dahî yokdur ki, gelüp cenk edüp kal'ayı hıfzedeler"* deyü küffâr-ı Moskova takviyet vermişler. Ana binâen ol kâfirler dahî cesâret edüp yürümek üzre imişler.

العبد يدّبر والله يقدّر* Kârhâne sâhibi fâ'il-i muhtâr Allah'ın hikmet[in]den haberleri yok idi. Tatarın tedârük eyledükleri gurûr merkebine süvâr olup kefere-i hâsirînin asker-i hezîmet-menhûsası bi-hamdillâhi te'âlâ nâ-gâh asker-i islâmı gördüklerinde tedbîrleri bozulup, hâlbûki düşman taşrada olsa çare kābildir. Lâkin hâ'in içerüde olacak hâl müşkildir. Bu fakîrin anladığı budur ki, ukalânın cevâblarına göre bu esnâda vâki' olan mesâ'ib ve beliyyâtların her asırda ehl-i menâsıb ve askerin ve re'âyâlarının niyyet-i fâsidelerinden lâzım gelmişdir. Pâdişâhların bu bâbda (4b) medhali yokdur. Cenab-ı Rabbü'l-âlemin Kur'ân-ı bâhirü'l-bürhânında buyurmuşdur:

ان الله لا يغيّر مابقوم حتي يغيرّو اما بانفسهم** Heman pâdişâhlara umûr-i ehemm budur ki, hemîşe hablü'l-metîn-i şerî'at-i seyyidi'l-mürselîn aleyhi's-selâma muhkem yapışup menâsıbı ehl olana vereler. Ve'l-hâsıl ol yevm-i mezbûrenin ertesi sebt günü ol vezîr-i sâhib-i tedbîr ve min-Allahü't-tevfîk deyü kal'aya asker tertîb ve menzîl topları âmâde olunup bir eşref* saatde asker-i nusret-şi'âr-ı zafer-medâra duâ-i hayr-i icâbet birle izin verilüp ehl-i islâm askeri küffâra mukābil olup on beş saat imdâd-ı ricâlullâh ile lûtf u inâyet-i ilahî celle ve alâ pîşvâ ü mu'cizât-ı risâlet-penâhî rehnümâ olup düşman-ı dîn-i hizlân-kârîn ile bir ceng-i azîm ve nusret-i bârî oldu ki, Serasker vezîr-i gāzi Silâhdâr-i Hazret-i şehriyârî İbrahim Paşa, sa'y-i meşkûr ve fi'l-i mebrûr ve nâmı dünyâda mezkûr ola ve lâkin lisân-ı Arabda asker hakkında bir nevî esmâ ile ta'bîrât beyân olunur[33]. Lisân-ı Arabda *"Seriyye"* deyü kalîl ve yarar askere derler. Nihâyeti dört yüz nefer kişi ola, beş

---

30 olan E: -A

31 heman E: hümâ A

32 kal'ayı E: kal'a A

* Kul tedbirini alır, takdir Allah'ındır.

** Kur'an, 13 (er-Ra'd), 11 "Bir kavm, özlerindeki (güzel hâl ve ahlakı) değiştirip bozuncaya kadar Allâh şüphesiz ki onun (hâlini) değiştirip bozmaz". Balıkesirli Hasan B. Ç., aynı eser, I, 368-369.

* metinde, sehven: "şeref"

33 olunur E: eylenüp A

kişiden dört yüze varınca kaç kişi olursa olsun *"Seriyye"* denilür. Meselâ[34]: beş kişi, on kişi, elli kişi, yüz kişi, dört yüz kişi[ye] varınca güzîde kimesnelere *"Seriyye"* derler. Ba'zılar kavlince beş yüze varınca *"Seriyye"* derler. Ammâ kavl-i sahîh beşyüzden artuk ve ziyâde askere *"Menser"* derler. Sekiz yüzden artuk olana *"Ceyş"* derler ve dört binden artuk olana "*Hacfel*" derler. Katî büyük asker olunca[35] *"Hamîs"* derler ve etrâfa perâkende olan askere "*Ba's*" derler ve bir yerde cem' olup duran askere "*Kesîbe*" derler. Fûsahâ-yi Arab asker husûsunda bu denlü tafsîl etmişlerdir. Hakîr derim ki, mevcûd askerimiz hemen bu zikrolunan askerlerden ba'îd değildir. (5a) Zirâ iki bin mikdârı[36] Serasker-i âlîşân hazretlerinin kapusu askeri[37] ve üç bin mikdârı[38] Kütahya'nın timâr sipâhileri idi. On beş bin mikdâr Tatar-ı bî-âr var idi. Lâkin yasağu edüp, ya'ni tabur olup dururlar idi. Küffâr-ı mesfûr Tatarlara birkaç top atup cümlesi perâkende vü perişân olup[39] nice bin Tatar bu hâli görünce gayri açmaz[40] koyup çekildiler. Geri ol gece kaçırdılar küffârı çün sabâh oldu. Hikmet-i Hüdâ bir kesret-i bârân oldu ki, çamurdan bir dürlü hareket kābil olmadı ki, küffârın ardınca İslâm askeri gidemeyüp ve bu cengden iki gün sonra Mısır askeriyle ocaklu gelüp hâl u keyfiyetleri ma'lûmları olmağla hıyr[e]-endâm beste olup kaldılar[41].

Hikâyet: Hattâ bir vakit olmuş ki, Acem şâhları tîz tîz fevt ollurlar imiş. Ol esnâda şâh olanlardan biri devlet ricâllerini ve ulemâ ve gayrılarını[42] da'vet edüp bu keyfiyetden suâl olunup, cümlesi cevâb edüp: *"bir hikmetdir ki bizlerin dahî ma'lûmu değildir. Lâkin kusur nedir bilmek murâd oldukda civârımızda vâki' Hind pâdişâhı olanlar yüz seneyi[43] tecâvüz ömür sürerler, bizim şâhlarımızın ömürleri kalîl olmasına sebeb nedir? Şâyed anlar cevâb vereler, şâhım bir elçi ve bir mikdâr hediye ve nâme irsâl ve bu keyfiyyeti pâdişâh-ı Hind'den suâl olsa hoş olur"* dediklerinde, şâh dahî münâsib görüp, bir elçi ve birkaç ulemâdan kimesneler ile hediye ve nâme irsâl ve Hind pâdişâhının huzûruna varup hediye ve nâmelerin verüp meğer ol esnâda pâdişâhın elinde târih var imiş, mütâla'a eder. Bahr-i muhît kenârında bir cezîre görmüş ve nâmeyi dahî alup nazar kıldıkda, gelen elçiyi falân

---

34 meselâ A: -E
35 olunca E: olacak A
36 mikdârı A: mikdâr E
37 askeri E: -A
38 mikdârı E: mikdâr A
39 olup E: -A
40 açmaz E: açman A
41 kaldılar E: -A
42 gayrılarını E: gayrılar A
43 seneyi E: sene A

cezîreye ve yanında olan kimesneleri dahî[44] götürün (5b) deyü fermân edince, bunlar "*pâdişâhım elçiye zevâl yokdur, nâmenin cevâbını ver*" deyü niyâz ederler. "*Nâmenin cevâbı her kaçan ki varacağınız cezîre harâb olur, ol zamân cevâb-ı nâme hâsıl olur*" deyü ol bî-kesleri kaldırup ol cezîreye habs ve zahîre koyup senede bir kere yoklamak fermân olundu. Sene mikdârı ol kimesneler mahbûs olup bunlar birgün birbirlerine "*birâderler bizlerin bu bâbda cürmümüz yokdur. Bu cezîrenin ancak helâki Hak te'âlânın inâyetine muhtâçdır. Hemen birlikde olup recâ vü niyâz üzre olalım*" deyü bâb-ı niyâzda iken nâ-gâh bir hareket-i arz misillü hâl zuhûr edüp, ol cezîre pâre pâre olup bunlar deryâ kenârında bî-akl medhüş olup[45] yatarlar[46]. İşbu mehîb sadâ bir nısf-ı leylde pâdişâhın kulağına girüp tîz âdemler irsâl edüp sadâ deryâ tarafında mıdır? Haber gelsün deyü fermân edüp, varup suâl olundukda "*sadâ deryâdan gelür*" deyü haber geldikde, falan cezîreye âdem koşun ol mahbûsları buldukları yerden alup getürsünler deyü fermân olup ol kimesneleri deryâ kenârında[47] bulup getürdüklerinde, birkaç günden sonra huzûr-ı pâdişâha çıkarup "*ey âdemler nâmenizin cevâbını aldınız mı?*" "*Hayır pâdişâhım*". "*Ya âdemler bir pâdişâh ki re'âyâ ve fukarâya merhameti olmıya ve zulüm ede, ol pâdişâh dünyâda râhat ve selâmet mi bulur ve ömrü uzun mu olur? Sizler ki habs olduğunuz cezîrede[48] Hak te'âlâya nice[49] reca vü niyâz eylediniz ki, halâs olmak içün ol cezîre helâk oldu*". Ol cevâb-nâme budur ki, حمة الرجال تقلع الجبال* Bilmezler ki, ol vezîr ricâullah himmetiyle mansûr ve muzafferdir ve bu esnâda Kırım'ın Şirinleri ve Nogay mirzâları ve erkân-ı devlet nekbetleri sûret-i hakdan gelüp ol gâzi vezîr-i rûşen, Serasker-i (6a) âlîşân hazretlerine gazân mübâret bâd deyü tebrîk edüp ve küffâr-ı mesfûr içün bir gecede yirmi dört saat yer firâr ve Gâzikırmân nâm mahalden kendü sınurlarına geçmişdir. Tatarlarımız gelüp haber verdi. "*Kırım yakasında küffâr yokdur*" deyü bu gûne ifâde ve İslâm Giray Kalgay Sultan dahî vech-i meşrûh üzre kâ'ime tahrîr etmekle Serasker-i âlîşân Or kal'asına iktizâsına göre asker koyup, bâki kalan asker ile küffarın ordu yeri olan mahalle varılup sekiz gün ârâm ve gecelerde karakollar ta'yîn olunup, Tatar-ı ordu-şikâr-ı hâ'in-i bedkâr dahî karakol misüllü bizim karakollarımızın önün alup, "*bu tarafda kimesne yokdur, bu tarafa gidelim. Bu tarafa gidelim, gâh şu tarafa ve gâh bu arada dura[lım]*" deyü gerüye avdet ederler imiş.

---

[44] dahî E: -A
[45] olup A: -E
[46] yatarlar A: yaturlar E
[47] deryâ E: der A
[48] cezîrede A: cezîre E
[49] nice E: bunca A
* Adamın himmeti dağları kökünden yok eder.

Meğer küffârın atlusu üçbuçuk[50] saat yerde gizlenmiş ve Tatar ordusu İslâm ordusunun gerisinde iken kalkup bir buçuk saat ilerü ordumuzunun doğruluğuna konup firâr etmekle ertesi gün vezîr-i müşârün-ileyhin kavâsı* ve sipâhîlerden iki ordu beyninde onbeş-yirmi nefer atlu üç kâfir atlusunu görüp etrâfın kuşatup, tutup kâfirleri der-akab Paşa hazretlerine getürüp kâfirleri söyledüp dediler, cevâblarında "*Biz ibtidâ geldikde altmış ve yetmiş bin mikdâr*[51] *küffâr idik ve onbeş bin Kalmık ve on bin Kazak atlusu, bâkisi yaya askeridir. Ceng olundukda Kalmık atlusundan çok âdemlerimiz helâk ve zahîremiz*[52] *kıllet üzre olmağla Kalmık askeri firâr ve bâki askerimizin üç bin*[53] *atlusu üç buçuk saat mahalde ve kusûru on iki saat yerde meksetmekle, bizler ki atlu askeriyüz bu gece sabâha karşu ordunuzu basacak idik. Yol nişânlamak içün buraya geldik tutulduk*" dediklerinde takrîrleri zabt ve dilleri Kalgay'a irsâl eylediler ki, küffâr (6b) kendü sınurlarına geçmişdir deyü kâ'ime tahrîr buyurmuşlar idi. Bunların takrîrlerinden ma'lûmları olur deyü tezkire tahrîr ve ifâde olundukda ol gece Tatarlar dilleri gerü Seraskere getürme bahânesiyle vâfir Tatar atlusu ordu üzerine uğrayup be-meded deyü ordunun nısfı firâr ve Paşa hazretlerine dahî ordu içinde yayan taraf taraf gezüp "*Bir şey yokdur ümmet-i Muhammed, herkes çadırlarına girsünler*" deyü tenbîh ederek otağına geldi. Bâki kalan askerlere emniyyet gelüp yerlü yerinde karar edüp mukaddem gece firâr edenler kal'a kapusunda sabâhlayup kal'ada olan askere dahî helecan vermişler idi. Bu esnâda Tatarlar kâfir atlusunu kaçırup der-akab atlu askeri ta'yin olunup ılgâr etdiler. Lâkin çi-fâ'ide kâfirler gece firâr etmişler. Gayrı[54] çâre yok yine geldiler. Tatarların bu keyfiyyeti dahî ma'lûm oldukda mahall-i mezbûrdan kalkup Or kapusundan içerü girüp, Tatar ordusu Or taşrasında kalup on beş gün sonra küffâr-ı mesfûrun yine vâfir atlusu gerü kal'a-i mezbûre üzerine geldi ve Kalgay Sultanı basdı deyü haber haber üzerine gelüp ol saat Serasker-i âlişan atlu asker ta'yîn ve üzerlerine Mısır beyini başbuğ edüp Kalgayın imdâdına irsâl olundukda küffâra yakın kalınca Kalgay Sultan asker-i islâma izin vermeyüp, "*bu arada meks edin ki, zirâ bizim Tatar askeri ile dönmüşdür ve küffârın Kalmık askerinden fark olunmazlar. Sonra bir nizâ' olur. Münasip değildir*" deyü meks murâd etmekle askerimiz durmayup küffâra mukâbil oladursunlar, bu tarafda devletlü Serasker-i âlîşân hazretleri kal'aya teşrif ve tâbye üzerinde oturup Hakka tevekkül olup intizâr üzre iken nâ-gâh Kırım içînde iskân olunan

---

50 üçbuçuk E: üç A

* metinde, sehven: "gavvâsı"

51 mikdâr E: asker A

52 zahîremiz E: zahîre A

53 Üç bin E: üç A

54 gayrı E: gayr A

Nogay kabilesinden Canboylu ve Tişkeoğlu تشکه اوغلو mîrzâlarından (7a) birkaç kâfirler tutup getirirler ki, Kırım içinde satalar. Paşa hazretleri bunları görüp çevirdi, kaftan ve çelenk ve altun ihsân edince bunları gören Tatar mirzâları cümlesi küffârın etrâfın alup hemen tutup tutup getürürler idi. Kuşlukdan ahşama değin üç-beş yüz kâfir aldılar ve bizim askerimiz[55] dahî nısfü'l-leyle değin ceng edüp küffâr bozulup münhezim ve firâr etmekle asker-i islâm dönüp geldiler. Elhamdülillâhi te'âlâ bu dahî nusret-i azîm oldu. Bu esnâda Bender'in keyfîyyeti zuhûr edince der-akab ordu-yı hümâyûna ve âsitâneye tahrîrât ve ahzolunan esir ve on kelle ve üç dil irsâl olunup ümmet-i Muhammed mesrûr ola deyü. Şi'ir: Ta'âl Allâh zehî tevfîk-i bâri 'avn-i rabbânî Bu müjde-i neşat* -engiz ve haber-i meserret-âmiz ve keyfiyyet-i ahâli-i Kırım ve Tatar ve kabâ'il-i Nogay cümlesi firâde firâde Devlet-i aliyye'ye ve ordu-yu hümâyûna tahrîrât olunmuş iken ol eyyâmlarda ordu-yı hümâyun ve kal'a-ı Bender ve kılâ'-ı sâirenin hikmet-i Hüdâ muvahhiş haberleri gelüp ba'dehu Hân-ı Kırım Kaplan Giray, Nogay ve Bucak tâifelerinden Yedisanlı nâm Tatar-ı ordu-şikâr asker-i bî-sümar ile Özi'ye ve andan Kırım cânibine geçüp Özüboy tâbir olunur nâm mahalde kabâ'il-i mezkûrların reis-i menhûsları olan Can Mambet nâm mirzâ[56] vesâir mîrzâlar küffarın tarafına tahrîrât[57] gönderüp ahd ü amân ederler ki "*bizler Hân-ı Kırım ve gerek sâir erkân-ı devlet-i Kırım ve Şirin mirzâlarıyla cümlemiz Osmanluya fermân-ber olmakdan ise bu zamânda sizin gibi bizlere hayır-hâh devlete kul olmak yeğdir ve dahî Kalmık Tatarı ki Or kal'ası muhârebesinde nicesi helâk ve bâkisi firâr edüp kendiler ise Karakalpağa bir baş işte biz de geldik, size asker olmağa* (7b) *can ve baş*" deyü bu vech üzre "*donuz kırımı*"nda ya'ni küffârın sene başı demekdir. Ana binâen birbirlerinden sened alup sened verüp ve iki tarafdan dahî rehînler alınup[58] bu güne takviyyet verildikten sonra hân-ı mezbûr biraz levendâtiyle Kırım'a gelüp Serasker-i âlîşân hazretleriyle görüşüp esnâ-yı kelâmda ordu-yı hümâyûnun keyfiyyeti takrîr ve "*Nogay Tatarı Devlet-i aliyye'ye can ü baş hizmet içün cümlesi iyâl ü evlâd ve mallarını Tuna'dan geçirüp Rumeli tarafında olalar ki yalnız kendüleri emrolundukları mahalde küffâr ile ceng ve muhârebe ederler. Lâkin Halîl Paşa hazretleri bir dürlü ısgâ etmediklerinden Nogay ve Bucak Tatarları pâyımâl oldular. Ana binâen herkes cây-ı selâmetin ararlar. Bizler de perişan olup geldik. Lâkin bize bir mikdar zahîre ve harçlık iktizâ eyledi*" deyü vezîr-i müşârün-ileyhden akçe ve zahîre matlûb etmekle, Paşa hazretleri dahî çâr nâ-çâr sekiz-on günlük zahî-

---

55 askerimiz A: asker E

* Metinde, sehven ت ile yazılmıştır.

56 mîrzâ E: mîrzâlar A

57 tahrîrât: tahrîrâ A

58 alınup E: alup A

reyle ikibin altun tedarük edüp verdi. Ma-hazâ ordumuzun zahîresi kıllet üzre ve hazîneye gayet müzâyakamız var iken yine aldı. Ba'dehu sekiz-on günden sonra hân-ı mezbûr Bağçesaray'a gidüp erkân-ı devlet-i Kırım ve Şirin ve Mîrzâlarını cem' edüp küffâr ile Nogay keyfiyyeti bâlâda zikrolunduğu üzere bunlara takrîr ve ne gûne olacağını ifâde vü beyân ve "*sizlere dahî*[59] *lâzımdır ki, Moskov ile sulh ü salah edüp sened alup sened veresiz ki, Kırım vilâyeti ve iyâl ü evlad ve mâl ve emlâkleriniz halâs ola*" dediklerinde mezbûrların cümlesi cevab ederler ki, "*pâdişahım yedimize bir sened ver ki bizler de ana göre sened verüp sened*[60] *alalım*" deyü iltimâs eylediler. Hân-ı mezbûr dahî cümlesinden bir mahzar tahrîr ve kendü ibtidâ temhir, bardehu mezkûrların imzâlarını tahrîr ve temhîr eylediler. Lâkin bu mâddeye mahrem olanlar (8a) beyninde mastûr idi. Ve bu zikrolunan sened kim küffâr tarafına irsâl olunduğu esnâda hân-ı mezbûr[61] azl ve Devlet-i aliyye'den bâ-fermân-ı âlî mübâşir gelüp keyfiyyet-i hâl hânın ma'lûmu oldukda mahrem-i esrâr olanları yine da'vet edüp cümleye hitâb ederler ki "*Bizi azl etmişler, gelen fermân üzre gitmek münâsip midir? Yoksa cevâb verelim mi?*" dedikde, cümle erkân-ı devleti "*münâsibi gitmektir. Zirâ Hanım ma'lûm-ı devletindir. Kırımlıdan bu sırrı çoğu bilmez ve ehl-i kurâ ve kasabât dahî bilmezler, başka han gelse gerekdir. Sonra Kırım iki taraf olunca cevâb vermek müşkil olur. Osmanlu askeri dahî gelen han tarafına takviyyet verdikten sonra bizi berbâd ederler. Kerem edüp size bir şey yokdur. Fermân mûcebince teşrîf buyurun*" dediklerinde, han dahî[62] nâ-çâr gelen mübaşir ile kalyona binüp gitdi ve eğer "*bu keyfiyyete nice vâkıf olundu*" deyü suâl vârid olursa, içlerinden nice kimesneler vardı ki, bu fakîr ol kimesneler ile bir iki sene ülfet edüp ana binâen esrârlarını bu fakîrden ketmetmezler idiler ve râzılar degiller idi. Zirâ okuryazar zümresinden olup ve "*bu eyü ma'nâ ü alâmet değildir. Lâkin bizler dahî mecbûruz*" dediler idi vesâir hüner erinden[63] dahî istimâ'[64] olunurdu ve "*sizlerden hoşnud idik. Zirâ sizler bir-iki seneden mütecâvizdir ki memleketimizi hıfz u hırâset ve küffâr ile muhârebe olundu. Ma'lûm, lâkin bu fesâdın vukû'u Nogay Tatarından ve hanların Kırım içinde oturmayup Kavşan'da oturduklarındandır. Ol sebebden Kırım içinde olan Şirin mirzâları dahî fırka fırka olup itâ'atden çıkdılar*" deyü naklederler idiler ve niceleri dahî müşârün-ileyhe vasfetmişlerdir. Lâkin

---

59 dahî E: duhûl A
60 sened E: -A
61 mezbûr E: -A
62 dahî A: -E
63 hüner erinden E: hezârândan A
64 istimâ' E: isti'mâl A

çi[65]-fâ'ide Kırım'ın hâlî nedir? (8b) ve ne gûnedir deyü bir kerre Devlet-i aliyye tarafından suâl olunmamışdır. *انقوا فراسة المؤمن فانه ينظر بنور الله تعالي fehvâsı üzre diyaneti vezâretine gâlib olan ol Serasker-i âlîşân tekrâr be[66]-tekrâr Bender tarafından gelen mezkûr Nogay ve Kırım içinde olan kabâ'illeri ve Şirinlerin ve Mirzâların küffar ile olan hâl ü keyfiyyetlerini ve seksen beş senesi içün kifâyet mikdârı hazîne ve zahîre ve asker-i vâfire ve topcu ve humbaracı ve lağımcı ve mühimmât-ı lâzime-i seferiyye içün Âsitâne-i sa'âdete ve ordu-yı hümâyûna arz u i'lâm ve mahzar ve tahrîrât-ı Seraskerî irsâl ve "*sene-i mezbûre içün hâl müşkildir, heman Hakk sübhânehu ve te'âlâ fazl u keremiyle cümlemizi hıfz-ı emânında eyleye, âmîn*" deyü hatm-i kelâm eyledi. Ba'dehu bir müddet dahî Or kal'asında ikâmet ve şitâ[67] vakti gelince kal'a-i mezbûreye ocakludan asker tertîb ve ta'yînâtları verilüp ve üzerine Sâhib Giray Sultan iki yüz atlu ile bahara[68] değin altı ay karakol gezer deyü ta'yînât verilüp ve bâki asker ile vezîr-i müşârün-ileyh hazretleri kışla içün Kefe'ye teşrif ve eyâlet-i mezkûrun sipâhîleri dahî kânûn üzre harçlıkcıları olanlar meştâda kalan sipâhîlere harçlık getürmek içün eyâlet beyleri arzı mûcebince Defterhâne-i âmire defterlerinin mîr-i mîrân ve cebe kayıdlarına dahî şerh ve yedlerine sûret verildi.

Derbeyân-ı casus[69] an-cânib-i Nogay

Seksen dört ramazânında Kefe'ye Nogay-ı mezkûrun mollâlarından İdrîs Efendi nâmında bir kimesne gelüp Kefe müftîsinden ve gerek Bağçesaray vesâir mahallerin müftîlerinden fetvâ (9a) talep eder ki, "*bizim tâifenin mirzâları cümlemizi Moskov tarafında Kuban nâm mahalle geçirüp iskân etmek isterler. Lâkin ulemâmız cevâz vermeyüp eğer gitmek lâzım gelür ise fevt olanların namâzları kılınmaz deyü cevâb verildikde, mirzâlar mücerred kendü kavl-i hodlarınızdır deyü nizâ' vâki' olmağla ulemâmız dahî cevâb verüp eğer bizlere i'timâd olmaz ise Kırım içinde olan ulemâdan suâl ve müftîlerinden fetva gelsün bakalım sonra ma'lûm olur deyü bu mâdde içün bizi irsâl eylediler*" deyü Serasker hazretlerine takrîr verüp gitdi. Şehir ve kasabaları geşt ü güzâr ve dürlü dürlü muvahhiş havâdisler verüp yine kabîlesine gidüp Kefe'nin ve ordunun zahîre ve hazînesi ve kışlada olan askerin kılleti ve Kefe ve Karasu vesâir mahallerde zımnî re'âyâların

---

65 çi A: ne E

* Hadis, "Mü'minin firâsetinden sakınınız. Çünkü o Allahu te'âlânın nuruyla bakar. Tirmizî, XVII.

66 be E: ne A

67 şita A: meştâ E

68 bahara E: سباره A

69 câsus E: şaşıd A

Moskov tarafına meylî ve Kefe müslümânlarının yerlüsünün[70] dahî[71] gün be-gün firâr eylediklerini takrîr verüp anlar dahî ziyâde takviyyet bulup Moskov tarafına haber, ba'dehu yine mezbûr İdris Kefe'ye ticâret tarîkiyle vâfir kitâb getürüb sata. Hattâ bir gün ordu kādısı Osman Efendi ve dîvân kâtibi Ali Efendi vesâir ahbâblar hakîrde eğlenürler iken mezkûr[72] İdrîs dahî gelüp bir kaç parça kitâb çıkarup: "*bu kitâbları bizim mollâlarımız verdiler ki satıver deyü, zirâ akçeye müzâyakaları vardır, sizler alın*" dedikde, dîvân efendisi: "*şimdi bizlere lâzım değildir, bizlerin vardır. Lâkin çarşıda olsun, yerlü olsun alurlar*" deyü cevâb verdiklerinde, bu hakîr dahî tebessüm etmekle kādı efendi dîvân kâtibi efendi, hakîre suâl ve ibrâm edüp: "*hakîr dahî hâtıra bir şey geldi ana binâen gülerim*" dedim. "*Nenin gibi*" deyü tekrâr suâl olundukda, "*hulefâ-yı Abbâsiyyeden Hârûnür-Reşîd bir gün şikâra gider iken esnâ-yı râhda karındaşı Behlül tesâdüf edüp görse kim yerde bir kebir sütün[73] yatar[74]. Behlül ol sütûnun (9b) bir başını yerden kaldırup yine[75] bıragur, ol bir başını yerden kaldırup yine[76] bırağur. Ortadan yapışur kalkmaz bu gûne çalışır iken üzerine varup karındaşından bu keyfiyyeti suâl* eyledikde Behlül cevâb edüp işbu sütûnun bir başını dünya ve bir başını âhiret farz eyledim. Lâkin dünyâya yapışdım âhiret kalur, âhirete yapışdım dünya kalur, ortadan yapışdım sütûn kalkmaz buna çalışdım*" demiş. "*Vâkı'a Nogay ulemâsına müşkildir. Zirâ kitâb ile kefere tarafına gitseler kefere içtimâd etmez, gerüde kimesne kalmaz ki kitâb ile çâr nâ-çar bu Kefe şehrine getürmüş akçeye değişip gideler buna çalışurlar*" dedikde, heman idrîs kalkup gitdi ve ba'd-zaman re'â[yâ] kıyâfet[iyle] gelüp zîrde zikrolunur.

Serasker Paşa Or kal'asına gidüp kethüdâsı vesâir asker orduda metris[77] almak[78] üzre iken bu İdrîs Efendi'yi Kefe ahâlisi bilüp casusdur[79] deyü tutulup ve Serasker kethüdâsı İbrahim Ağa dahî mezbûru ordu Ağası Kürd Osman Ağa'ya irsâl eyledi ki Serasker hazretleri gelinceye değin habs ola. Ağa-yı merkum, mezkûru salıverüp mezbûr İdrîs yine Serasker Paşa ordusuna geldikde başka kılık ile gelüp Rubat kal'asına asker ter-

---

70 yerlüsünün E: yerlüsü A
71 dahî E: -A
72 mezkûr E: mezkûr mezkûr A
73 kim yerde bir kebîr sütûn E: kim bir kebir sütûn yerde
74 yatar A: yatur E
75 yine E: yere A
76 yine E: yere A
* Metinde, sehven iki kere "suâl"
77 metris E: metriz A
78 almak E: olmak A
79 casusdur E: şaşuddur A.

tîb olunur iken askere îğvâ verir iken tutulup müşârün-ileyh hazretlerine götürüp, söyledüp keyfiyyet-i sâbıkları var. Ana binâen habs olmağla ordu ağası, mezbûrun habs olduğu yerden almak sevdasında olduğunu Paşa hazretleri haber alup mezbûru ordudan Kefe kal'asına gönderir iken esnâ-yı râhda ve Dizdâr-oğlu Alî Ağa haber alup mezbûr İdrîs'i askerine pâre pâre etdirdi. Keyfiyyet-i hâl bundan sonra ma'lûm olur. Biz yine sadede gelelim.

Ba'dehu bahar vakti gelür mevsim-i deryâ oldukda üç ay mürûr eyledi ki, kat'an ne bir gemi ve ne hazîne (10a) ve ne asker ve mühimmât ve ne donanmâ-yı hümâyûndan bir haber zuhûr eyledi. Bu esnâda küffâr-ı hâksâr dahî Kırım üzerine hareket ve askerin meştâda kalanları "*ta'yinât ve mânde isteriz*" deyü nizâ'a mü'eddi bahâneler peydâ etmeleriyle dürlü dürlü hâletler zuhûr edüp ve Defterdâr Emîn Bey ve Nüzül Emîni İsmâil Ağa bunların dahî hâl ü keyfiyyetleri bir gûnedir ki, zirâ tafsîlî iktizâ eyledi. Mukeddemâ zikr-i mürûr etmişdir ki, Or sahrâsında iken çapula asker tertîbinde ta'yînât ve mânde ve meşta içün kal'ada olan askere ta'yînat içün zahîre ve akçe iktizâ etmekle, ibtidâ Kırım'a gelen Süleyman Efendi ile mezbûr Nüzül Emîni Ağa: "*bizde zahîre ve akça kalmadı ve ordudan dahî bu âna değin bir akçe ve bir habbe gelmedi*" deyü cümle muvâcehesinde cevâb verdiklerinde, cümle ocaklu dahî: "*bizlerin ta'yînâtı ve güzeşte-mândeleri vermedikçe kal'ada kışlamayuz*" dediklerinde, heman Serasker-i âlîşân hazretleri der-akab yedeklerini bozup rahtların[80] ve kesmelerin ve kendi parmağında olan cevâhir hâtemî ve mücevher-i sâ'irlerini defterdâr ve nüzül emînî yedlerine teslîm ve mûcebince tahvîller alınup işbu şeyleri gerek satun ve gerek rehin koyup akçe tedârük edüp iktizâsına göre erbâb-ı ta'yînât ve meştâda kalan bayraklara verile deyü müşârün-ileyh fermân etmekle, mezbûrlar dahî vech-i meşrûh üzere akçe tedârük kal'ada kalanlara ve orduluya edâ olunup ba'dehu ocaklu defterdârı bağlayup alup Kefe'ye gitdikleri bâlâda zikrolunmuşdur. Serasker hazretleri dahî Karasu'da kışlada idi. Ol kış Defterdar (10b) Süleyman Efendi azl ve yerine Emîn Bey-efendi defterdâr nasb ve Kırım ordusu içün ber-vech-i peşîn yüz kese akçe Defterdâr Efendi'ye teslîm olunup merkum Efendi ordu-yı hümâyûndan kalkup Kili ve Akkermân'da mezkûr hazîneyi bozup içinden köle ve câriyeler alup Âsitâne'de hânesine irsâl olunup[81] vesâir masârifât ederek yirmi kese akçe sarf edüp Kırım'a gelüp fermânları Seraskere ibrâz eyledikde, derûn-ı evâmirde*: "*yüz kese akçe ber-vech-i peşin irsâl ve iki*

---

80 rahtların E: râhilerin A

81 olunup A: -E

* Metin, sehven: "evâmirlerde"

yüz kese akçe dahî irsâl olunmak[82] *üzeredir*" deyü tahrîr olunmuş, defterdârdan suâl olundukda: "*yüz kese bana teslîmdir, lâkin yirmi kesesini sarf eyledim. Zirâ benim mîrîde yetmiş kese alacak akçem var idi. Ana binâen aldım. Muhâsebede mahsûb olunur ve iki yüz kese dahî gelmek üzeredir*" deyü takrîr ve sâbık Defterdâr Süleyman Efendi'ye buyuruldu irsâl olundu ki[83], "*Kefe'den kalkup gelüp Karasu'ya gelen defterdâr ile muhâsebe göresiz*" deyü varan mübâşir ile gelüp, sâbık ve lâhik defterdârlar ve nüzül emîni ağa vesâir ordu ricâli ve Ordu Kadısı Efendi dahî cümle hâzır bil-meclis iken Or kal'asından mahzar ve kadısından i'lam ile bir Tatar gelüp kâğıdları Serasker-i âlîşâna verüp, ba'dehu kıra'at olundukda, geçen bahardan bâki kalan defterdâr ve nüzül emîni ma'rifetiyle kalan mahalde on sekiz bin kîle zahîre vaz' olundu. Lâkin mahalli harâb olmağla, "*yağmurdan*[84] *ve kardan cümle zahîre çürüyüp bu hâle girmişdir*" deyü bir astâr içine ol zahîreden nümûne koyup irsâl etmişdir. İmdi bu hâl cümlenin ma'lûmu olunca sâbık defterdâr ve nüzül emîninden suâl edüp: "*meştâ*[85] *içün Or kal'asına ve orduluya zahîre ve gerek akçe yokdur deyü cevâb verdiniz ve benden bunca eşya alup (11a) rehn ile akçe tedârük etdiniz. Bu zahîre nedir ilâm olunmuş*" deyü Paşa hazretleri hitâb edince mezbûrân cevâblarında "*gerçekdir. Lâkin belki fıçılar ardında kalmış ola*" deyü sükût eylediler. Ma'lûm oldu ki, "*Padişâh-ı âlem-penâh hazretlerine hizmet ne gûnedir. Hulâsa-ı kelâm defterdâr-ı cedîd Emin Bey-efendi dahî Şıkk-ı evvel bil-fiil ordu defterdârı misillü ünvân-ı kâzibe ve kesret-i etbâ' ile yedinde olan*[86] *mâl-ı mîrîyi itlâf ve ordu-yı Kırım içün ibtidâ sene-i sâbıka*[87] *defterdârına*[88] *verilen peksimetden bâki kalanı ahz ve dakîk mübâya'a eyledim*" deyü mîrî takas[89] ve bâki hizmetleri buna kıyâsdır. Ocaklu tarafıyla hoş olup bilâ-buyuruldu kendi tezkiresiyle bilâ-mûcib eşhâsa ta'yînât verilüp, lâkin Seraskere ve ashâb-ı ta'yînât olan ordu ricâline senede altı ay olur ki ta'yîn verilmedi ve zahîre ve hazîne kıllet üzere gelür idi. Geldikde dahî zikrolunduğu vech üzre idi. Hattâ ordu-yı Kırım içün bir fermân geldi ki, "*mukaddemâ yetmiş sekiz ve dokuz senelerinde Ahsıha ordusunda bâki kalan şu mikdâr arpa ve şu mikdâr dakîk Faş kal'asında hâlâ mevcûd almağla sen ki Seraskersin Kefe'den gemi irsâl ve ber-mûceb-i fermân-ı âlîşân ol zahîreyi getürdüp ikti-*

---

82 olunmak A: olmak E
83 olundu ki E: olunur ki A
84 yağmurdan E: yağmur E
85 meşta E: şitâ A
86 olan E: ola A
87 sâbıka E: sâbık A
88 defterdârına E: defterdâra A
89 takas E: naks A

zâsına göre ta'yînât veresiz" deyü halbûki Kefe'den Faş kal'asına iki ayda gemi varup gelmez ve bir de iki ay asker zahîre bekler mi? Serasker hazretleri nakl eder ki, "*bundan akdem Çıldır vâlisi Gürcü üzerine Serasker iken bu zahîre içün ferman geldi ki eğer iktizâ ederse Faş kal'asında zahîre vardır. İrsâl olunca Başmuhâsebe defteri mücebince alasın*" deyü ber-mûceb-i fermân-ı âlî âdemler irsâl olundu. "*Zikrolunan zahîrede bir habbe kalmamışdır*" deyü arz ve i'lâmları geldikde Âsitâneye irsâl (11b) olmuş idi. Yine ol zahîre içün fermân gelür, hâl neye varır bilmem derler idi. Ana binâen bâlâda zikrolunmuşdur ki, evvel baharın üç ayı mürûr edüp hazîne ve zahîre ve asker ve mühimmât lâzımından eser yok. Ol esnâda Nogay Tatarı ittifâkıyla küffâr-ı hâksâr Or kal'asına hareketi nümâyân iken Kırım Hanı Selim Giray hanın Kalgası olan karındaşı Mehemmed Giray gelüp Kırım'a Bağçesaray'a gitmekle Serasker-i âlîşân hazretleri der-akab Mehemmed Giray'a tahrîrât irsâl edüp: "*bir saat evvel ordu içün araba lâzımdır. Zirâ küffârın Or kal'ası üzerine*[90] *hareketi vardır*[91]" deyü ifâde olundukda, Kalgay Sultan dahî cevâb verüp: "*araba tedârük olur, lâkin ücretsiz olmaz. Zirâ ehl-i Kur'ânın yedlerinde emr-i şerîf vardır. Ber-mûceb-i emr-i şerîf defterdâr efendi ber vech-i peşîn edâ etmeğe muhtâcdır. Ma'lûm-ı sa'âdet*[92] *oldukda, biz de karîben Kefe'ye varmak üzereyiz*" deyü müşârün-ileyhe kā'ime tahrîr ve irsâl ve kendü ricâl-i Kırım ile Kefe'ye kā'ide-i rüsûm üzre ikrâm olunduktan sonra Kalgay Sultan ile gelen rical-i Kırım da'vet olunup ba'zı mükâleme ve müzâkere olunup ba'dehu cümleye Serasker-i âlîşân hitâb edüp: "*şimdi bize lâzım olan bir saat evvel meştâda*[93] *mevcud*[94] *bulunan askeri Or kal'asına göndermektir. Zirâ size ve bize hizmet-i dîn ü devlet ve muhâfaza-i kıla' vü memleket ve ibâdullah vâcibe-i zimmetimizdir. Ve öteden berü Kırım ordusuna mu'tad üzre araba verile gelüp, lâkin ücretle verildiği ma'lûm değildir. Eğer bu sene-i mübârekede ücretle araba verilmek içün fermân-ı âlîşân sâdır olduysa bize fermân gelmedi ve gelse dahî bizde ve defterdârda hazîne yokdur ki verile. Zirâ dört yüz kese (12a) akçeye muhtâcdır. Lâkin Devlet-i aliyye'ye tahrîr edelim ne gûne fermân-ı âlî zuhûr eder ise fermân Pâdişâh-ı âlem-penâh hazretlerinindir. Şimdi mevcûd olan askere iktizâ eden araba verile ki, Or kal'asına bir saat evvel gidelim*" deyü ol vezir-i gayûr-ı sâhib-tedbîr hazretleri cümle muvâcehelerinde edâ-yı merâm etmekle gayrı cevâba iktidârları olmayup Kalgay Sultan vesâirleri dahî rızâ gösterüp arabalar verelim deyü hatm-i kelâm eyleyüp, kalkup gitdiler. Bundan sonra araba verilmeyüp ve bunca tahrîrât ve âdemler irsâl

---

90 üzerine E: üzrerine A
91 vardır E: var A
92 sa'âdet E: sa'âdetiniz A
93 meştâda E: şitâda A
94 mevcûd A: -E

olundu, fâ'ide[95] vermedi. Ol eyyâmlarda Kırım Hanı Selim Giray Han hazretleriyle Kal'a-i Cedid ve Rubat muhâfızı olan Kefe vâlisi Abaza Mehmed Paşa hazretleriyle ordu-yı hümâyûndan kalkup Kırım cânibine geldiklerinde han hazretleri Bağçesaray'a ve Abaza Mehmed Paşa yirmi iki etbâ'ıyla Kefe limânına gemiyle gelüp, şehir derûnunda konak döşenüp, oturup ve Serasker-i âlîşân hazretleri rüsûm üzre görüşüp esna-i kelâmda Mehmed Paşa Serasker-i âlîşâna "*Paşa karındaş, ben sizinle Or kal'asına giderim ve hizmetde olurum ve bana han hazretleri dahî yarlık vermişdir ki, ister isen Kal'a-i Cedîd'e git, ister isen Kefe'de otur. Yahud Serasker-i âlîşân ile Or kal'asında bulunasız, ne buyursuz*" dedikde Serasker-i müşarün-ileyh dahî: "*paşa karındaş Pâdişâh sana Kefe'yi mansıb verüp Kal'a-i cedid ile Rubat'ı muhâfazaya fermân vermiş. Benim ma'iyyetime me'mûr olmak üzre fermân var mıdır?*" dedikde: "*hayır yokdur, lâkin han hazretleri yarlık verdi*". Serasker-i âlîşân hazretleri tekrâr cevab edüp: "*sana lâzım olan emr-i pâdişâhî üzre karadan me'mûr olduğun kal'aları hıfz u muhâzafadır ve deryâ tarafından dahî donanmâ-yı hümâyûn gemileri*[96] *muhâfazaya me'mûrdur. Lâkin vaktini üç ay tecâvüz etmekle kal'alar bu ana değin boş (12b) kalmışdır, kerem edüp buyurasız*" deyü emrolundu. Lâkin emre imtisâl edüp gitmedi ve donanma-yı hümâyûn ve zahîre gemileri hakîkat-ı hâl vaktini üç ay tecâvüz etdikden sonra gelen zahîre ve hazîne kalîl almağla askere nefret hâsıl olduğundan başka asker içine nice havâdis peydâ olup, zirâ her birinde birer vak'a-i azîme zuhûr etmişdir ki istimâ'ı mûcib-i melâldir. Hâsıl-ı kelâm hikmet-i encâm Anadolu tarafından gelen bayraklar ile Dizdâr-oğlu gibi nâm sakîler ve ol misillü kimesneler ile müşârün-ileyh Abaza Mehmed Paşa'nın fikr-i fâsidelerinden Tatar dahî fürce bulup, Beyti

Mir'ât-i Sikender gibidir tab'-ı lâtîfin
Bâki ne diyem k'olmıya ma'lûm-ı şerîfin

hâsıl-ı merâm Serasker-i âlîşân Selim Giray hazretlerine tebrik içün tahrîrât ve hedâyâ[97] irsâl ve ordu-yı Kırım içün araba matlûb etmekle, Han hazretleri[nin] dahî "*yakında arabalar irsâl olunur*" deyü tahrîrâtı gelüp vezîr-i mükerrem Serasker Paşa dahî donanma-yı hümâyûnla gelen Kaptan Paşa vekîli Hasan Paşa'ya: "*me'mûr olduğun kal'aları bir saat evvel muhâfaza edesin*" deyü buyruldu irsâl ve Kefe'de mekseden Abaza Mehmed Paşa'ya[98] dahî: "*bâ-fermân-ı âlî me'mûr olduğunuz Kal'a-i Cedîd'e buyurasız ki, küffâr-ı mesfûr ol câniblere asker tertîb etmişdir*" deyü ona dahî buyruldu tahrîr olunup, Mehmed

---

95 fâ'ide E: -A
96 u muhâfazadır....gemileri E: -A
97 hedâyâ E: hediye A
98 Paşa'ya E: Paşa A

Paşa cevâbında: "*benim hazînem ve zahîrem ve etbâ'ım yokdur. Bana akçe ve zahîre ve kırk esb ve hayme ve çerge verile ki, kal'a-i mezbûra gidem. Yohsa Hân-ı âlîşân hazretleri yedime yarlık vermişdir. Kefe'de ikâmet ederim*" deyü meksetmekle mûmâ-ileyh Hasan Paşa dahî kal'a-i mezbûreye[99] gitmeyüp Kefe kurbunda Kerş (=Kerç) nâm limanda karâr edüp ve bu hâl üzre iken Hân-ı müşârün-ileyh hazretlerinden Seraskere tahrîrât gelüp mefhûmunda, "*küffâr Or kal'ası nâm (13a) mahalle geldi bir saat evvel mevcûd askeriniz ile gelüp yetişesiz, araba gelmedi*" deyü meks olmıya. Zirâ ben gitdim[100] deyü hatm-i kelâm etmişti. Beyt:

Edemez def' sakınmağla kimse kâzâyı
Bin sakın sen yine ol[101] olacak olsa gerek

Müşarün-ileyh Serasker der-akab dîvân edüp ocaklu ve bayrak ağaları ve alay[102] beyleri ve Mısır askeri[103] ve zâbitlerini ve ricâl-i ordu cümlesi Serasker huzûruna gelüp ve[104] Hân-ı âlîşândan gelen tahrîrâtı Vezîr-i âlîşân hazretleri ifâde buyurduklarında, cümle ocaklu vesâirleri cevâblarında "*bize araba ve zahîre olmadıkça[105] Or kal'asına gider yokdur*" deyü cevâb verdiklerinde Serasker-i âlîşân hazretleri fermân edüp: "*Mısırlı vesair sipâh ve kapu halkıyla giderim, yarın hazır olsunlar*" deyüp dîvân bozulup ertesi gün seksen beş Rebiül-evvel'inin on ikinci günü Kefe'den Serasker Paşa hazretleri kalkup Han hazretlerine kã'ime irsâl ve kerem buyurup "*bizler ol tarafa varmayınca ilerüye teşrif buyurmıyasız ki, Beydeğirmeni nâm mahalde kavuşalım. İnşallâhu te'âlâ üç güne değin varırım*" deyü kã'imede tahrîr olmuş idi. Tahrîrât-ı mezkûru Hân-ı müşârün-ileyh erkân-ı devlet-i Kırım'a ifâde edüp, ol esnâda Or Beyi olan Sâhib Giray ve Han Ağası İslâm Ağa ve Celâl Mîrzâ ve İnâyet-şâh mirzâ vesâirleri ve Şirin beyleri ve derûn-ı Kırım'da sâkin olan Canboylu Tebşiko? تبشقو oğlu nâmân Nogayların bilcümle* mirzâları Hân-ı âlîşâna baş urup pâdişâhım iki senedir ki, bu Kırım'da Osmanlu Seraskeri nâm ve şân sâhibi olup bizlerin hizmetleri gerek Han hazretlerinin ve gerek Devlet-i aliyye'nin ma'lûmları olmadı. Kerem edüp bu sene-i mübârekede Han efendimiz hazretlerinin yüzünden nusret ola ki, biz kulları dahî şâd ola deyü her birleri recâ vü nîyâz edüp, hâlbûki Hân-ı âlîşân hazretleri

---

99 mezbûreye E: mezbûre A
100 gitdim A: kendim E
101 ol E: -A
102 alay E: ala A
103 askeri E: asker A
104 ve A: -E
105 olmadıkça E: oldukça A
* Metinde, sehven: "fi'l-cümle"

(13b) bir sâf-dil zât-ı şerîf olmağla nâm u şân almak içün gerçek hayâl edüp inanup Serasker Paşa'ya bırakmayup heman doğru kal'a-i Or'a vardığı gece Serasker hazretleri dahî mezkûr Beydeğirmeni nâm mahalle varmış idi ve Han hazretleri buraya gelür deyü bir gün meksedüp meğer Han hazretleri ol vardığı gece Tatarların küffar ile beynlerinde işâretleri var imiş. Ana binâen kal'adan top atılup ehl-i kal'a[106] "*Hân-ı âlîşân hazretleri geliyor*" deyü cümle temâşâya çıkup küffâr-ı bed-fi'âl bu işe ma'hûd olup doğru Or kapusuna gelüp, içerüden dahî kapu açılup iki cânibe mezkûrân Mirzâlar ve Şirinler ve Nogay Tatarı vesâirleri saf saf durup kâfirler içerü girüp derûn-ı kal'ada kalan askerin kimi firâr ve kimi şehîd ve esir olmakda iken kavm-i mezkûrân şâd-mân olarak Han hazretlerinin cânibine gelüp, "*bire meded Hân-ı âlîşân iş işden geçdi, yalan deryâsı taşdı. Kefere kal'ayı aldı ve topları bu tarafa çevirdi*" deyü feryâd ile Hân hazretlerinin yanına gitdiler. Hân-ı âlîşân nâm u şân almak gayretinde iken der-akab kararı firâra tebdîl edüp hakka, Tatar-ı sabâ-reftar[107] imiş. Bu keyfiyyet yirmi saat zarfında Seraskere haber gelüp, "*Han hazretleri ne tarafdadır*" deyü âdemler ta'yîn olunup bir mahalde Hân-ı gayûru bulup ve bu hâlden suâl olunup, lâkin bu keyfiyyet misâl-ı zamân-ı[108] Tufan-ı Nuh'da mârın hazret-i Nuh aleyhi's-selâm'a gelüp, "*lühumlardan lezîz olan kangısı ise bana nasîb olsun, duâ kıl. Ben dahî işbu sefînenin deliğini tutup sefîne halâs olur*" dedi. Murâdı insân eti idi. Tatarların kal'a vermesi gibi ba'de't-Tufan mezkûr mâr Nuh aleyhi's-selâma gelüp, Hazret-i Nuh bildi kim mârın bundan murâdı benî adem üzerine musallat (14a) olmakdır. Nuh aleyhi's-selâm eyitdi: "*bir kimesneyi irsâl edelim ki cemî'an lühumun lezzetini görsün, gelüp haber versün*". Mâr-ı mezbûr zarûrî râzı oldu. Bu hizmete sivri sineği gönderdiler. Ol cümle lühumu gördü. Gelir iken yolda[109] kırlangıç nam tayra dûş oldu[110]. Kırlangıç, "*kanden gelirsin*" dedi. Mezbûr sinek dahî, "*lühum-ı dünyâyı cemî'an*[111] *gördüm, insan etinden lezîz görmedim*" dedi. Kırlangıç eyitdi: "*şu dilini ağzıma ver, tâ kim ben dahî lezzetine istidlâl edüp. Nuh aleyhi's-selâm huzûruna bile varup şahâdet ederim*" dedi. Sivrisinek dilini çıkardı, kırlangıç minkâriyle dilini mıkrâs-vâr kesdi. Sivri sinek lâl olup vızırduya[112] başladı. Huzûr-ı Nuh'a gelüp ne dediğini kimesne bilmez idi. Kırlangıç ilerü geldi: "*Ben bunun dediğini bilürüm*" dedi. "*Dünyâ lühumundan ancak kurbağadan lezîz et yokdur*"

---

106 kal'a E: -A
107 sabâ-reftar E: صبافنار A
108 misal zamân E: emsâl-ı zamânında A
109 yolda A: -E
110 oldu E: olup A
111 cemî'an E: cemî' A
112 vızırduya E: vızulduya A

deyü şahâdet etdi. Bu hikâyeye göre kezâlik Nogay Tatarı Kırım Tatarı'nın dilini kesdi. Kırım Tatarı şimdi vızırduya başladılar. Biz gelelim sadede; bâlâda zikrolunduğu üzre Han hazretleri tahrîrât yazup; *"benim karındaşım Paşa hazretleri kerem edüp Karasu'ya teşrîf buyurasız ki, bizler de varalım bunun çâresi nedir meşveret edelim, mukadderim böyle imiş"* deyü tahrîrâtı gelüp keyfiyyet ma'lûm olup, Serasker-i âlîşân hazretleri dahî Karasu'ya gitmek üzre iken Nogay Tatarı tâifesinden bir Tatar gelüp haber verdi ki: *"bu gece Serasker ordusunu Tatarlar şikâr edeceklerdir, ma'lûm ola"* deyüp[113] gitdi. Serasker hazretleri: *"Gelecek var ise gelsin. Allâhu te'âlâ hazretleri kerîmdir"*. Meğer ol gece mesfûr[114] küffâr Rubat kal'asına varup zabt edüp ve derûnunda olan bir mikdar askeri esir ve şehîd edüp, kal'a haricinde olanlar firâr edüp ve bu kal'anın neferâtı ekserisi Tatardır velâkin kal'ada sâkin olmazlar ve bu[115] (14b) firâr edenler Kefe'ye gelüp feryâd etmeleriyle cümle Kefe'nin ahâlisi Abaza Mehmed Paşa'ya gelüp hâl ü keyfiyyeti haber verdiler. Ol vezîr-i gayûr hazretleri dahî hazînedârı olan bahâdır Feyzullah'a: *"beş-on atlu ile var, şu kâfirlere gözük"* deyü emredüp heman ol bahâdır güya kahramân-ı zaman[116], bî-pervâ kal'aya varup sığamadı geldi. Ehl-i necmîce rasad çıkdı, i'tikâdı gibi çürük çıkdı[117]. Sonra Kefelülerden biraz asker gidüp kal'a-i mezbûreye bir saat yerde küffâr ile muhârebe edüp, lâkin asker-i islâm bozulup gerü gelüp Kefe'de olan ocaklu askeri Abaza Mehmed Paşa'yı taşra çıkarup, *"bir münâsip mahalde metris alına"* deyü cümle şehirlü ibrâmiyle bir mahalde metris aldılar ki, ne islâma fâ'idesi var ve ne kâfire ziyânı var idi. Ve'l-hâsıl Serasker vezîr-i âlîşâna bu tarafın keyfiyyetini arz ü mahzar etmek meşveretinde iken, Abaza Mehmed Paşa'ya ordu ağası Kürd Osman Ağa vesâir bayrak ağaları cevâb edüp: *"Tatarlar Kırım'ı Moskov'a verdiler. Han hazretleri gitdi ve Seraskerimiz firâr etmekle arz ü mahzarı kime edelim"* dediklerinde, Seraskerliğe hasret olan Abaza Mehmed Paşa: *"eğer ben Serasker olsaydım[118] sizleri bu hâlde bırakıp gitmezdim"* dedikde, cümlesi *"âferin ey gâzî vezîr-i âlîşân bundan böyle Seraskerimizsin fermân buyur"* dediklerinde, ol anda haber geldi ki, Serasker-i âlîşân gelir. Heman zikrolunan arz u mahzarları tahrîr ve karşu irsâl eylediler. Vezîr-i müşârün-ileyh dahî ol günlerde sâlifü'z-zikr Karasu'ya gitmek üzre iken Rubat kal'ası yed-i küffâra geçdiği haberi gelüp der-akab

---

113 deyüp E: deyü A
114 mesfûr E: moskovlu A
115 ve bu E: deyü A
116 kahramân-ı zamân E: kahramânüz-zamân A
117 çıkdı E: -A
118 olan A: ve E

âdem irsal edüp[119] hakikat-ı hâli bilüp Kefe cânibine avdet edüp gelir iken, Han'dan yine tahrîrat gelüp: *"Karasu'ya varmakda usret vardır. (15a) Lâkin Rubat kal'asına küffâr gelmiş deyü haber aldık. Sizler dahî Kefe'ye teşrif buyurup ba'dehu Rubat kal'asına asker ta'yin edesiz ki, biz de yirmi-otuz bin Tatar ile varırız"* deyü tahrîratı gelüp, Serasker hazretleri mukaddem haber almış idi. Esnâ-yı tarîkde mezkûr arz u mahzar dahî Kefe'ye karîb mahalde vusûl bulup ol gün ahşamı Serasker-i[120] müşârün-ileyh ordu[121] tertib olunan mahalle teşrif buyurmalarıyla, ol gece Abaza Mehmed[122] Paşa ordudan kalkup Kefe'ye andan geldikleri kalyona girüp ertesi gün Serasker Paşa hazretleri sipâhîlere metris aldırdıkdan sonra Rubat kal'asına asker tertîb olunup, Han tarafından üç bin Tatar gelüp Osmanlu ile Tatar[123] askeri Rubat kal'ası üzerine varup küffârı Tatar askeri görünce firâr edüp ve islâm askeri kâfirler[124] ile ceng ederek küffâr kal'aya girüp, Tatarlar dekk eylediler[125]. *"Gayri fâ'ide yokdur. Zirâ bizleri yağma edecekler idi"* deyü asker dahî nefret-i küllî etdiler. Gerü gelüp gerek asker-i ordu[126] ve gerek ahâlî-i Kefe gecelerde kimi Kırım içine firâr ve kimi gemilere gitmeğe başladılar. Gayrı çâre yok, donanma-yı hümâyûn Seraskeri Fazlı kapudan'a Kırım Seraskeri tarafından: *"sakınup gemilere yerlüden ve askeriden bir kimesne komıyasın"* deyü buyuruldu irsâl olunup lâkin çi-fâ'ide Abaza Mehmed Paşa'yı görenler bir dürlü zabt olmayup cümle ocaklu Serasker Paşa'ya gelüp: *"Abaza Mehmed Paşa me'mûr olduğu kal'a-i cedîd'e gitmedi. Bari orduya gelsün kerem edüp bir davet edin. Cümlemiz bu husûsda recâ vü niyâz ederiz"* dediklerinde, Paşa-yı âlîşân hazretleri bir esb ve tezkire-i muhabbet-nâme tahrîr edüp da'vet buyurduklarında, Abaza Mehmed Paşa dahî (15b) cevab edüp: *"mukaddemâ matlûb olan kırk esb ve kırk kese akçe ve zahîre ve hayme ve gayri mühimmât-ı sâire verilür ise çıkarım, yahsa çıkmam"* deyü hatm-i kelâm edüp, cümlenin ma'lûmu oldukda yine ocakludan birkaç ağa Abaza Mehmed Paşa'ya varup: *"kerem edüp ocaklu kulunuz recâ vü niyâz ederler ki, orduya teşrîf buyursunlar"* deyü edâ-yı merâm eylediklerinden Abaza Mehmed Paşa dahî ağalara hîtab edüp: *"evvelden gerek idi. Şimdi çıkmanın ne fâ'idesi vardır ve bize[127] mukaddemâ ocaklu ta'yînât vermedi. Şimdi başları sıkıldı da'vet ederler. Benim taşrada işim*

---

119 edüp A: ve E
120 Serasker E: asker A
121 ordu E: اوردوي
122 Mehmed E: -A
123 Tatar E: Tatarlar A
124 kâfirler E: kâfir A
125 eylediler E: ile dediler A
126 ordu E: orduyu A
127 bize E: biz A

yokdur, heman hevâ olur ise giderim" dedikde, ağalar gerü mahzûn gelüp Abaza Mehmed Paşa ne gûne cevâb verdi ise Seraskere takrîr verdiler. Paşa-yı müşârün-ileyh ocaklu ve Mısırlı ve eyâlet beyleri ve gayri zâbitânları yine meşveret içün dîvan fermân buyuruldu. Cümlesi Seraskerin emri üzerine hâzır bil-meclis olduklarında müşârün-ileyh hazretleri cümleye hitab edüp: *"ey ağalar ve beyler, cümlemiz dîn-i mübîn ve hizmet-i padişâhî uğruna geldik. Benim içün buradan gitmek ihtimâli yokdur ve sizlerden dahî me'mûldür ki bizim ile hizmet-i dîn ü devletde olalım"* deyü buyurduklarında, cümle ağalar dahî: *"gerçek efendim, bizler buradan bir hatve gerü gitmek bizim içün dahî yokdur"* deyü her birleri yemîn ve şart edüp, *"heman fermân devletlü efendimîz hazretlerinindir"* dediklerinde, Paşa hazretleri dahî: *"çünkü böyledir. Neferâtınızı cem' edüp yaya askerinden bir mikdâr ve atludan dahî olduğu mertebe Rubat kal'asının üzerine gitmek içün kethüdâmı başbuğ edeyim, varsunlar küffâr ile bir kere dahî muhârebe eylesünler. Hak te'âlâ kerem edüp bu tarafdan bir nusret olursa sonra Or kal'asına dahî gitmek kâbildir. Zirâ deryâ tarafından gelecek (16a) askerimiz vardır. Gerek eyâlet ve gerek bayraklar ve zahîre ve hazîne ve mühimmât-ı sâire in-şâü'l-Mevlâ gelür. Şimdilik bunda mevcûd olan askerimiz ile Kefe'nin yerlüsünden metrislere asker tertîb olunup ve iki güne dek başbuğ ile*[128] *ta'yîn olunan asker hazır olsunlar"* deyü fermân etmekle ve[129] bu vech üzre yaya ve atlu ve serdengeçdi ve sipâh ve paşa-yı müşârün-ileyhin kapusu halkı ve levend ve delü gayruhu Enderûn ağaları dahî ber-mûceb-i fermân-ı âlî mûmâ-ileyh başbuğ olan Kethüdâ Bey ile Rubat kal'ası üzerine vardıklarında, küffâr dahî bir-iki saat yere gelmiş iken asker-i islâmı görünce gerü kal'a cânibine çekilüp ve askerimiz dahî vardığı gece bir münâsip mahalde metris alınmağa mübâşeret olunur iken mukaddem-i küffâr-ı hâksâr mukaddem haber alup, *"İslâm askeri üzerimize geliyor"* deyü Or kal'ası tarafında olan cenerale menzîl irsâl edüp, *"Tatarlar ile kavl ü karar böyle değildi, yohsa başka bu bir dekk midir? Tatarlar gelsün Türk'e cevâb versünler. Zirâ bizlere cümle ehl-i Kırım ve Nogay senedler verüp sened aldılar. Osmanlu askeri sizin üzerinize gelür ise bizler cevâb verüb def'ederiz deyü i'timâd verdiler. İşte şimdi üzerimize geldiler. Eğer böyle kalur ise Or kal'asına dahî asker gider"* deyü haber varınca, Ceneral Dolgorok nâm Seraskeri olan kâfir Kral tarafından Kırım'a han alan sâbık Or Beyi Sâhib Giray'a Rubat'dan kâfirlerin tahrîrâtını ibrâz ve ifâde edüp mezkûr Sâhib Giray der-akab vâfir tatar ile karındaşı Şâhin Giray'ı baş edüp yedine tezkire verüp asker irsâl ve mezkûr Şâhin Giray gelüp yanında olan Nogay Tatarı ile

---

[128] başbuğ ile E: başbuğla A
[129] ve A: -E

askerimizi muhâsara edüp ve yedinde (16b) olan tezkireyi[130] ibrâz etmekle methûm-ı tezkire: *"sizler kimin içün ceng edersiniz. Eğer Kırım içün ise biz cümlemiz Kırım'ın kal'alarını Moskov'a verdik ve barışdık. Bize memleket lâzımdır. Sizlerden ne fâ'ide vardır. Ordu-yı hümâyûnun hâlî ma'lûmdur. Heman sizler dahî gerü gidüp Kefe'ye varmak hayırlıdır. Eğer muhârebe olursa orduyu Nogay Tatarı yağma ederler ve's-selâm"* deyü hatm-i kelâm edüp Tatarlar çekilüp bir tarafa kondular ve askerimiz dahî çünki hâl böyledir, ceng etmeyüp gerü gelüp gemilere girmeğe âşikâre başladılar ve kimi yine metrislerinden ayrılmazlar idi. Lâkin ne fâ'ide cümle şehirlü taraf be-taraf iskelelere varup tonbazlara binüp, gidüp zirâ yerlünün emlâklerinde Kırım ahâlisi kefîl olup, ancak askerimize dehşet vermek içün kavl olmuş idi ki, sonra geldiklerinde yine herkes emlâkını zabt ede ve yerlü zımmî re'âyâları dahî bu sırra vâkıf idiler. Hakikat-i hâl sonra cümle ehl-i islâm hânesini ve dekâkîn ve emlâki bizimdir deyü zabt ve ba'zılarını küffâr zabteyledi. Bu fakîr esir oldukda kırk sekiz gün Kefe'de meks edüp ana binâen bu keyfiyyetlere vâkıf oldum ve mukaddem nice[131] suleha zât-ı şerîfler ile mülâki olup, bilcümle[132] bu keyfiyyetlere vâkıf idik. Lâkin hâldir kāle gelmez. Zirâ han olanlar Kavşan'da meksetmeleri sebebiyle Şirin beyleri ve Mirzâlar gûne gûne efkâr-ı fâsideye dûş olup Kırım'da olan eşhâs dahî fürce bulup işleri yamandır deyü naklederler idi.

Der-beyân-ı kabâ'il-i Tatar ve Nogay

Lisân-ı Etrâk on iki nev' üzre kelimât ederler. Bu kavmin ibtidâ-i tulû'ları Mâverâünnehir'de şehr-i Haman'dan hurûc edüp Âl-i Dânişmendiye ve Âl-i Akkoyunlu ve Âl-i Selçukiyân ile ibtidâ Rum'un bu diyârlarına kadem basup (17a) her biri birer diyâra istîlâ edüp gûnâ-gûn lehçe-i mahsûsâları vardır. Lisân-ı Türkî kadîm Tatardır. Anların dahî on iki lisânı gûna-gûnleri vardır. Bu Türkmenler[133] anlardan müteferrikdir. Kavm-i Mogol, kavm-i Bogol بوغول, kavm-i etrâk-i Kazak قوزاق kavm-i Heşdek هشدك, kavm-i Dağıştan, kavm-i Lezgî, kavm-i Kumuk, kavm-i Kalmık, kavm-i Tatar-ı Buhara, kavm-i Nogay-ı Urmit اورميت, kavm-i Ulu Nogay, kavm-i Kiçi Nogay, kavm-i Şaydak شايداق Nogay, kavm-i Haydak هايداق Nogay, kavm-i Kazan Tatarı, kavm-i Badarak بادارق 'dır, kavm-i Tatarîdir. İşbu zikrolunan kabâ'il Kırım Türk Tatarıdır ve Türkmen ve Âl-i Osman cümlesi bunlardır. Ama Kumuk Tatarı ve Çin ve Fağfur ve Hatâ vü Haten ve

---

130 tezkireyi E: tezkirei A
131 nice E: bunca A
132 bilcümle-fi'l-cümle
133 Türkmenler E: Türkânlar A

Moskov mâverâsından karanlık dünyaya varınca Kumuk Tatarı başka Tatardır. On iki tâyesi ve şahları vardır ve on iki lisânları vardır kim birbirlerinin lisânlarını anlamak ihtimâlleri yokdur. Cihânı tutmuş bir alay kavimlerdir. Ammâ Kalmuk kavminden Moskov Kralı ve Fağfur ve Kazak tâifesi bî-zâr olmuşlardır. Zirâ rûy-i arzda cenâb-ı bârî iki kavmi bîhesâb halk etmişdir. Biri Mısır cezîresinde On iki melik hükmünde Karalar kavmî çokdur ve biri de bu Kalmuk çokdur ve's-selâm. Yine bizler sadede gelelim. Zikrolunan Kefe'nin re'âyâları bir kâğıd tahrîr edüp beş-on papas mühürleyüp Or kal'asına îrsâl edüp esnâ-yı râhda karakol gezenler kâğıd ile giden re'âyâları ahz edüp Seraskere götürüp yedlerinde olan kâğıda bakup suâl olundukda, *"bana falân papaslar verdi"* deyü takrîr ve mefhûm-ı kâğıd, *"Kefe'de islâmdan kimesne kalmadı ancak re'âyâ kaldı. Eğer size re'âyâ lâzım ise bir saat evvel gelüp ve falân mahalden gelesiz ve orduda asker dahî katî azdır"* deyü tahrîr etmişler. Serasker hazretleri re'âyâları (17b) ve üç papazı katledüp ertesi gün sâlifü'z-zikr kapudan vekîli Hasan Paşa donanma-yı hümâyûn ile me'mûr olduğu Kal'a-i cedîd'e varmayup bâlâda zikrolunan Kerş nâm limanda on beş gün yatup sonra Kefe'ye gelüp Seraskere arz-ı hâl edüp: *"küffâr onbeş pâre kalyon ile Rubat ve Kal'a-i Cedîd'in önüne gelmiş idi. Bir dürlü Azak denizine girmek kâbil olmadı. Zirâ Azak boğazını zabteylemişdir ve küffâr donanmayı göricek toplar ve humbaraları yağmur misâl yağdırup bizim gemiler küçük olmak hasebiyle ana binâen cesâret olunmadı. Bu tarafa geldik fermân devletlü sultanımındır"* deyü arz-ı Hâlî geldikde, Serasker-i âlîşân mûmâ-ileyh Hasan Paşa'ya hitâben: *"Or kal'ası tarafından küffâr ile Nogay Tatarı eğer zuhûr eder ise on pâre gemiler ile top menzîli mahalde bulunup iktizâ eyledikde, deryâ tarafından küffârın taburlarına toplar atasın, askerimize kuvvet olur"* deyü buyuruldu irsâl olundukda, ol zât-ı şerîf dahî sâhib-i merhâmet olduğundan ordudan firâr eden askeri gece gemilere alup gerü liman ağzına gidüp anda meks vesâir gemiler dahî[134] sandallarını kıyılara[135] gönderüp dahî firâr eder olur ise alup gideler[136] ve bu esnâda mezkûr Şâhin Giray müterakkib-i fırsat, izhâr-ı ni'met-i küfrân zu'm-i fâsidî üzre tedbîr ederek küffâr-ı hâksâr ile gelüp sâlifü'z-zikr mâh-ı merkumun yirmi yedinci günü bir ceng-i azîm olup lâkin ne fâ'ide erbâb-ı fazl u irfâna pûşîde değildir. Cümle hâl ma'lûm heman. [Beyt:]

Beyân-ı ahvâl-i Kırımdır sultanım
Kul olmuşlar küffâra zâhirde kalmadı gümânım

---

134 dahî E: -A

135 kıyılara E: كيد ير يري A

136 gideler E: gide A

Yetmiş üç fırkadır bilâ-şübhe bu ümmet be-kavl-i ukalâ-i Kırım'dadır. Yetmiş iki millet ol bed-likã bahânecû-yı tuğyân ol Nogay-ı münkir-i in'âm-ı devlet ü ihsân, kadîmden berü habîs-i mâderzâd (18a) humbara-i barut-ı sâhib-i fesâd husûsâ iblîs-i nedîm-i hîle-sitâd sûret-i hakdan gelür. Münâfık-ı fitne-engiz işbu[137] kabâ'il-i mezbûrun reisleri olan Can Mambet bin vesvâs-i menhûs-nihâd ve Kırım'ın mirzâları ve şirinleri Ceneral Dorgorok bed-fi'âl-i mesfûr ile meşveret edüp münâsib olan budur ki, iki han [bir] yerde[138] olmaz. Selîm Giray gitsün. Zirâ Kefe'de olan Osmanlu askeri kimi deryâda ve kimi ordularında olmağla şâyed geriden asker[139] geldikde kuvvet bulurlar, sonra hâl müşkil olur ve hem buna dünyâ derler bir[140] vakt ola. Osmanlu zafer buldukdan sonra ehl-i Kırım'a cefâlar ederler ki, bu hâle sizler sebeb oldunuz deyü. Ammâ Osmanlu askeri firâr eyledikde ol zaman ehl-i Kırım ve gerek Nogay tâifesi cevâb vereler ki, sizin askerleriniz firâr etdi. bizler dahî büyük ordu gibi kesret-i küffâra tâkat getüremeyüp mâl ü ıyâl ve evlâdlarımızı halâs içün çâr nâ-çâr teslîm olduk diyeler. Ana binâen Kefe üzerine gitmek lâzımdır ve hem Kefe'de olan re'âyâlar dahî bizlere müterakkibdir, deyü ta'rîf ü tedbîr ve mesfûr Ceneral Dorgorok nâm kâfir-i bed-fi'âle ol vechile asker tertîb ve Kefe üzerine yakın gelüp dört saat yerde gece ile ehl-i islâm karakolu[141] küffârın çarhacısına müsâdif edüp azîm muhârebe eyledikleri haberleri orduya gelüp ve sabah olunca karakolda olan asker evdet ve metrislere girüp küffâr ile toplaşur iken mûmâ-ileyh Hasan Paşa hazretleri gayret kuşağını bend edüp limandan taşra can atup cümle gemiler ile Anadolu deyü gitdiler. في النار اسفلين *. Bu tarafdan asker-i islâm bi hâlî dahî gördüklerinde cümlesi metrisden firâr ve Serasker-i âlîşân dahî dopus (topuz) ile askerleri metrislere sürer idi. Beri tarfından firâr ederler idi. Kimi deryâda (18b) ve kimi karada helâk ve topçuların cebehânesine gülle isâbet edüp ateş alup birkaç topçular ihrâk ve bu hâlî görüp bâki kalanlar dahî firâr ve Dizdâr-oğlu neferâtı firâr ederler iken Seraskere tesâdüf edüp ve üzerine hücûm ve kurşun atarlar idi. Ve küffâr-ı mesfûr üç kol olup biri İslâm ordusunu yağma ve biri metrisleri zabt, biri dahî Kefe kal'asına girüp cebehâneleri yerlü re'âyâ ile yağmada iken bu esnâda Seraskerin yanında ancak on iki etbâ'ı kalup ve Kefe sahrâsında Paşa Depesi tâbir olunan nâm tepeden[142] küffâr-ı bed-fi'âl. Serasker üzerine top humbara yağdırup,

---

137 İşbu A: -E
138 iki han yerde E: iki hatır bir mahalde A
139 kimi deryâda.... asker A: -E
140 bir E: -A
141 karakola E: karavula A
* Ateşin en dibinde
142 tepeden A: den E

müşârün-ileyh de çâr nâ-çâr muhârebe ederek Kefe kal'asına girüp, şehirde olan küffâr mal sevdâsıyla hanlara girüp[143], karşu gelür olmayup Serasker dahî girdiği kule kapusunu sedd ü bend etdirüp, ol esnâda küffârın topçubaşısı bir kâfir kapu-yı mezkûre gelüp min-taraf-illâh ol kâfire bir kurşun isâbet ve mürd olunca sâir küffâr içerüde islâm askeri çok hayâl edüp gayri tedbîr kaydında iken ol anda, Serasker-i müşârün-ileyh küffârın başbuğ[u] olan nâm kâfire, yerlü ocak ağalarından Ali Ağa'ya bir mühürlü kâğıd getüren ağayı tutup, başbuğ olan kâfire kâğıdı verdikde kâğıdı açup re'y-i matlûb olmağla der-akab *"re'ydir ammâ nedir?"* deyü kâğıd tahrîr ve bir ceneral ve bir tercümân ile Serasker paşa'ya irsâl ve, *"kerem buyursunlar, ne mahalde görüşelim"* deyü cevab istedikde, Paşa hazretleri dahî *"kal'a meydânında görüşelim"* deyü cevâb verüp ve müşârün-ileyhin yanında mevcûd Kal'a Ağası ve yerlüsünden Kefe Kādısı Karababa-oğlu demekle meşhûr ser-fesâd, Beyt:

Her kimin olsa zerrece küfri
Istılâhat-ı ulûm ile müselmân olmaz
Ger kara taşı kızıl kan ile rengîn etsen
Tab'ı tağyîr olur ammâ lâ'l-i bedehşân olmaz
Tutîye eylesen (19a) edây-ı ta'lîm-i kelimât
Sözü insân olur ammâ özü insân olmaz

vesâir on beş-yirmi nefer kimesne ile mahall-i mezbûra varup başbuğ olan ol küffâr-ı bed-fi'âl alay tertîb edüp ve Serasker-i âlîşânın karşusuna gelüp suâl-i hâtırdan sonra kılıcı matlûb eylemekle, müşârün-ileyh dahî silâhdârına işâret edüp Silâhdâr Ağa dahî kendi , kılıcı mesfûra verüp ol dahî alup, bakup yine paşanın silâhdârına verüp Paşa hazretlerine hitâb edüp: *"buyurun yine kendi sarayınıza"* deyüp kal'a içine taraf be-taraf askerini ta'yîn ve muhâfaza-kerde.

Der-beyân-ı hakîr

Bâlâdâ zikri mürûr eden ceng esnâsında bu hakîre müşârün-ileyh hazretleri zikrolu-nan Paşa Dedesi nâm mahalle karîb yerde vâfir sipâhîler cem' olduğunu haber alup, hakîre fermân edüp: *"var şunları metrislerine götür"* deyü bu fakîrin dahî yanımızda bulunan etbâ'ım ile fermân-ı âlîye inkıyâden gider iken, esnây-ı râhda vâfir kâfir atlusu karşı gelüp ceng ü muhârebe eder iken iki etbâ'ım şehîd ve bâki etbâ'ım ile yed-i â'dâya düşüp esir etmeleriyle derhâl üryân ve ser-gerân mesfûr cenerale götürüp teslîm, ol dahî ordularında

---

143 şehirde..... girüp A: -E

bir çadırda habsetmekle hâl müşkil olup görelim be-necâtı âyîne-i devrân ne sûret gösterir. Kıt'a:

Bir yanarım yok, benimçün ciğerimden gayri
Bir acır mı bulunur yârelerimden gayri?
Cevri gönlümdür çeken, gözdür gören askeri
Allah Allah kâm alan kimdir çeken kimdir ta'ab

Ve'l-hâsıl on yedi gün aç ve susuz mahbûs iken, Beyt:

Vefâ resmin bilen erbâb-ı kâmilden cefâ gelmez
Asl ezmez, mücerred merd-i kâmilden hatâ gelmez

ol vezîr-i âlîşân Serasker hazretleri bu fakîrin esir ve mahbûs olduğumu haber aldıkda, Ceneral Dorgorok nâm başbuğa recâ ve taraf-ı devletlerine getirdüp lâkin yedi-sekiz etbâ'ımız ceneral ordusunda kalmış idi. Anları (19b) başka kal'aya irsâl eyledi ve kırk sekiz gün mürûrunda seksen beş senesi Cemâziye'l-evvel'inin on beşinci günü ocaklu ve sipâh ve etba'-ı Seraskerden cümle Kefe ordusunda esir olan iki yüz seksen nefer defter olunup elli bir nefer âdem ile Seraskeri Rusya tahtgâhı olan Petreburg nâm mahalle irsâl ve bâki iki yüz yirmi dokuz nefer âdemi Kırım'da meks-kerde

Der-beyân-ı mükâleme-i Tatar an küffar

Vaktâ ki, meks eylediğimizde zikrolunan on yedi günde Tatarlar beher gün orduya cümle mirzâ ve şirinler ve Yedisan Tatarın reisi olan Can Mambet-zâde Yek-çeşm vesâirleri gelüp müşâvere ve gâh olur ki, mu'âraza ederler. Sonra giderek küffâr-ı mezbûr Tatarın ellerinde olan gulâm ve câriye ve davar ve hergelelerini ber-takrîb alup Kuban tarafına irsâl ve ol vakit Tatarların can başına sıçrayup hâl neye varacağın ma'lûmları oldu. Lâkin ne fâ'ide Nogay tâifesi küffâr tarafına geçdi ve gerüden tekrâr imdâd içün küffârın askeri gelüp Kırım'ın her tarafına sedd ü bend etmekle ehl-i Kırım zafer bulacak mahalleri kalmadı. Zirâ a'mâllarına göre buldular.

Evsâf-ı Ada-i Kırım ve Kal'a-i Kefe

Kefe kal'ası Anadolu yakasında Sinop nâm mahalle karşudur ve büyük kal'a şehr-i azîmdir. Ya'ni küçük Mısır ta'bîr olunur bir şehirdir. Re'âyâsı Ermeni ve Rum'dur. Yakın[144] yirmi bin re'âyâdan mütecâvizdir ve derûn-ı kal'ada olan câmi' ve mesâcid elli mikdâr ve kiliseleri elli altıdır. Berâ-yı musâ'ade ve Osmanlu re'âyâsı olmak üzre ancak

144 yakın E: yeni A

bin re'âyâya cizye verilür. Ve bâki re'âyâları: *"bizler, han ve hanî ve sultan ve mirzâ ve şirinler re'âyâsıyuz"* deyü evrâk kabûl etmezler. Ağalarına senede birer guruş verüp kâğıd alurlar. Eski Kırım ve Karasu ve Gözleve ve Bağçesaray (20a) vesâir mahallerde sâkin re'âyâlar katolik olmuşlardır ve Moskov tarafına kâğıdları gidüp gelür idi. Ve Kefe iskeledir ve büyük limanı vardır. Bu kal'anın hâricinde şar ta'bîr olunur, yani varaşdur. Vâfir mahallâtı ve sol tarafında bir kebîr dağ vardır ki[145], hâlâ Paşa Bağları ta'bîr olunur. Sebebi budur ki, zamân-ı sâbıkda Kefe ahâlisi Devlet-i aliyye'ye âsî olup kal'a-i mezbûreyi zabt ve deryâdan ve karadan kimesne girmek kābil olmamağla, üzerlerine sefer olup deryâdan kalyonlar ile asker ta'yîn ve muhâsara olunup[146], lâkin bir dürlü limana girmek kābil olmayup âhar kara tarafına dahî asker döküp, iki seneye yakın kal'a-i mezbûreyi muhâsara ve muhârebe ederek bu dağda olan asâkir ile me'mûr, Serasker ve mîr-i mîrân, bağlar yetişdirüp Paşa Bağları tesmiye olmuşdur. Lâkin kal'a-i mezbûreye bir dürlü zafer olmayup cümle asker ittifâkıyla bu bağlara yakın yerde bir depe binâ edüp Sultan Osman Depesi gibi depe olup, Kefe'ye karşu havâle olmağla üzerine top ve humbara çıkarup ve paşalar kal'a kapularını[147] muhâsara edüp, bu vech üzre ceng evvelinde kal'a içine humbara ve top güllesi girince ahâlisi bir dürlü tâkat getüremeyüp ol vechile kal'a feth olundukda, paşaların isimleri kal'aya girdikleri kapuya tesmiye olunmuş. Bu depe dahî hâlâ Paşa Depesi ta'bîr olunur. Zâtında bir palanga olsa işe yarar. Zirâ kırk sekiz ve dokuz senelerinde Moskov kâfiri yine Kırım'a girüp, Kefe üzerine gelüp, lâkin ahâlî-i Kefe ve asâkir-i ordu ve paşalardan Canım Hoca vesâirleri kal'anın sol tarafında deryâya yakın yerden metris alınup, zikrolunan Paşa Depesi metrisden içerü kalmakla mezbûr depe[ye] top humbara çıkarup ve Paşa (20b) Bağlarına yerlüden asker ta'yîn ve muhâfaza olunup, küffâr bir dürlü mukāvemet edemeyüp, âhir gerü gidüp, Karasu'yu ve Gözleve ve Or kal'asını yakup, atup gitmişdir. Kefe selâmet bulup bu def'a o depeye Abaza Paşa i'tibâr etmeyüp metristen taşra bırakıldı ve kendüye sâbıkda olan keyfiyyet naklolundu. Lâkin müfîd olmadı. Paşa'nın hâl ü şânı bâlâda zikrolunmuş idi, ma'lûmdur. Bu Kefe'nin sol tarafı Karadeniz'dir ki, Kefe'den Kerş nâm bir mahalle varır. Kebîr limânıdır ve andan Yeni Kal'a ki, Azak denizine girer. Kefe'ye dört buçuk saatdir ve Yeni kal'anın karşu yakası Taman kal'asıdır. Beyninde Azak denizidir. Yeni kal'adan bahr-i Azak suyun سـين ile Rubat kal'asıdır[148]. Ve Rubat'ın bir tarafı Azak suyu ve bir tarafı Sasık denizidir. İki su

---

145 dağ vardır ki E: dağdır ki A
146 olunup E: -A
147 kapularını E: kapuları A
148 beyninde.... kal'asıdır E: -A

beyninde yirmi dört saat çeker bir yol vardır ki, iki atlu yanyana ancak gider, nihâyeti Çinişke Boğazı ta'bîr olunur. Çerkes hudududur ve bu havâlide Rubat kal'ası tarafından Karabayrak ta'bir olunur karakol gezerler imiş. Bu def'a küffârı bu Karabayrak getürdü. Mezkûr Rubat'dan Sasık suyu ile Çungar[149] boğazı nâm mahalle ve yine Sasık ile Üçoba nâm mahalle varır. Andan Or kal'ası bir işbu Sasık [Or kal'ası] hendeğine girüp üç buçuk saat boy çeker. Kal'â-i mezbûrun sol tarafı Karadenizdir. Birbirlerine cereyân eder ve Or kal'asından Kılburun otuz altı saatdir ve kal'a-i mezbûre Gâzîkirmân nâm kal'a[ya] dahî otuz altı saatdir. Mukaddemâ metîn bir kal'a imiş. Harâb oldukda karşusuna Özi kal'ası binâ olmuşdur. Mabeynlerinde Özi Suyu ta'bîr olunur nâm nehir akar ve kal'a-i mezkûr Gâzîkirmân bu def'a Moskov (21a) eline girdikde ta'mîr edüp metîn bir kal'a etmişdir ve üç nehrin başıdır. Vesâir Kırım içinde olan mezkûr kal'aları dahî ta'mir ve ba'zı yerler ki, Karadeniz tarafıdır, palangalar ve tâbyeler binâ etmişdir ve Or kal'asından orta yol ile Kefe'ye otuz altı saatdir ve kara tarafından Kefe'nin sol cânîbi Karadenizdir. Kıyı sırasıyla Geyik Atlaması ta'bîr olunur mahal, andan Sudak nâm mahalle, andan Mangıd مانقد kasabası, andan Gözleve kal'ası, andan Balıkova kasabası, bunlar iskeledir ve andan Kırım hanlarının sâkin oldukları Bağçesaray, andan mezkûr Or kal'asıdır. İşbu Kırım adası dört yüz elli[150] mildir ve derûn-ı Kırım içün kırk bin mesciddir derler, yakın kırk bin kurâ olmak üzeredir. Lâkin şimdi çok yerleri harâb olmuşdur.

Der-beyân-ı Kılâ'-ı Küffâr

Serasker ile elli bir neferi Kefe'den kaldırup Or kal'asına, andan Heyhat sahrâsına, andan Kâdıkirmân. Bu kal'a bizim lâkin harâb idi, bu dahî kefereye geçdi, bâlâda mezkûrdur. Andan dahî Özi suyu nâm nehri geçüp küffârın ibtidâ ki yeni kal'ası olan mahal ki, bâlâda mezkûr seksen üç senesinde Kırım kalgayı olan Şehbâz Giray hazretleri ihrâk bi'nnâr eylediği kal'adan; Zımar ضمار kal'ası[nı] dahî kezâlik ihrâk etmiş idi. Ve kal'a-i mezbûreler Kırım toprağına doksan beş saatdir. Mezbûr Zımar kal'asından Baltova nâm kal'asına, andan Sarıçınka kal'asına, andan Burgaz kalasına andan Tuğla nâm kal'asına; fakat bu kal'a kârgîrdir. Bu kal'aya Çelebi Sultan Mehemmed Han Gâzi hazretleri asâkir ile gelmişlerdir. Zirâ cevânib-i erba'ası ehl-i İslâm metrisleri ma'lûmdur ki, rumca târihi kal'ada mezkûrdur ve büyük bir şehirdir. Şimdi etrâf-ı şehir sudur ve bu suların üzerlerine nice ve nice dolaplar ve çarhlar ki, acîbdir. Âlât-ı seferiyye ve silâh vesâir emti'a[151] bu

---

149 çungar E: çun A
150 dört yüz elli E: yedi yüz elli A
151 emti'a A: metâ' E

şehirde hâsıl olur. Kaba çuka ve kumaş (21b) ve kirpâs gibi ve bâki zikrolunan kal'aları türâbdır ve bu şehr-i mezkûrda otuz sekiz gün ikâmet olunup ve müşârün-ileyh hazretlerinin ma'iyyetine ta'yîn olunan potpoknik (Polkovnik), ya'ni yediyüzbaşısı olan[152] kâfir kralından kendüye hitâben tahrîrât ibrâz ve mefhûmu: *"Kırım Seraskeri hazretleri ancak yirmi bir nefer ile gele ve bâki otuz neferi işbu Tuğla kal'asında mekseylemek iktizâ eyledü"* deyü müşârün-ileyh hazretlerine takrîr verüp, müşârün -ileyh dahî hitâb edüp: *"benim etbâ'ımdan kalacak yokdur ki kala, zirâ Kefe kal'asında iken başbuğ olan ceneral elli bir nefer ile defter edüp, defter dahî devlete irsâl olundu. Ana binâen senin yedine tahrîrât verdi. Şimdi bu tahrîrât Kraldan geldü deyü ibrâz eylediğin tahrîrât hilâfdır"* deyü nizâ' vâkit olup, mesfûr yediyüzbaşısı olan kâfir: *"mücerred neferât-ı mezkûr ile bu kal'ada mekseder misin? Yohsa olan tahrîrât üzere yirmi bir nefer ile gider misin? Cevâb ver ki, devletime tahrîr edeyim"* dedikde, Paşa hazretleri : *"tahrîr eyle, ben bir esir olmuş âdemim her ne yerde meksolunur ise meksederim. Lâkin etbâ'ımdan kimesne gerü kalmak olmaz. Zirâ senin devletin ve kralın bana lüzûmu yokdur ve görmek dahî lâzım değildir. Mukadder her ne ise olur"* deyü bu gûne müşârün-ileyh cevâb-ı kât'î buyurdu. Mesfûr bir dürlü mukâvemet edemeyüp kal'a-i mezbûrun dizdârı vesâir zâbitânı bu hâle vâkıf olmalarıyla cümlesi Serasker-i gayûr hazretlerine gelüp şapkalarını ellerine alup, baş eğerler idi ve hâl ü hâtır suâl edüp ve recâ ederler ki, *"eğer siz bu yedi yüzbaşıyla gitmeyüp bunda ve gayri mahalde kalmak lâzım gelür ise, buna gadr-i küllî olur. Zirâ sizlerin hizmetinde olup bilâ-nizâ' mahall-i me'mûra vardıkda ba'dehu devletde kendüye cenerallik pâyesi verilür. (22a) Lûtf u kerem edüp, vech-i meşrûh üzre yirmi bir nefer kimesne ile teşrîf buyurasız ki, kralımıza vardıkda, her ne ki buyurasız kabûl olur. Sonra bu tarafda kalan etbâ'ı yine getirmek kâbildir"* deyü recâ vü niyâz eylediklerinde, çâr nâ-çâr rızâ vü sükût gösterdiler. Dergâh-ı âlî kapucubaşılarından kethüdâsı İbrahim Ağa ve[153] Dîvân-ı hümâyûn küttâbından Reisülküttap vekîli Hüseyin Senâyî Efendi ve[154] Mektûbî Elhâc İbrahim Efendi vesâir otuz nefer kimesne ile bâ-defter kal'a-i mezbûrede kalmak ve ta'yînât verilmek üzre cümle zâbitân sened verüp, bu vech üzre seksen beş Şa'bân-ı şerîfinin berât gecesi müşârün-ileyh ile[155] bu fakîr dahî vesâir yirmi nefer ile Rusya tahtgâhı deyü ol leyle-i mübârekede yola revân olundu. Vakit şitâya tesâdüf edüp berr ü yaban olan mahallere ve gâh kal'a ve şehir kenârlarında üç günde bir karantina tâbir olunur, ya'ni nezâret demek-

---

[152] olan A: -E
[153] ve E: yı A
[154] ve E: ile A
[155] ile E: -A

dir, kırda ateş yakup ardıç[156] ağacını içine atarlar ve Paşadan gayri esirleri soyup, üryân edüp ol ateşden geçirüp, ol tütün vücûdlara te'sîr etmekle hastalık olmaz imiş. Alâ-kavl-i küffâr, bu azâb ile soğukdan bir kaç kimesne helâk olup ve bu vech üzre Eski Moskov ta'bir olunur nâm kal'a ki, sâbıkā tahtgâhı olan mahal ki, yirmi iki târihinden mukaddem krallar bu mahalde sâkin olurlar imiş. Şived kal'a ki, sâbıkā tahtgâhı olan mahal ki, yirmi iki târihinden mukaddem krallar bu mahalde sâkin olurlar imiş. Şived[157] (İsveç) muhârebesinde Moskov kralı Şived'e galebe edüp, Şived kralı Âl-i Osman toprağına düşüp, ol esnâda Moskov kralı olan Deli Petro nâm kral Şived toprağının nısfını zabt ve Bahr-i Muhit kenârında olan kal'alarından Narova kal'ası ve Revbel ve Rika kal'ası vesâir dörtbeş kal'ayı zabt ve mezkûr Narova kal'asına on sekiz saat yerde yekpâre Buruk بوروق olurmuş. Hâli mahal olmağla Deli Petro (22b) tathgâh etmekle Petreburg tesmiye olmuş. Hâlâ tahtgâhdır, tafsîli zîrde zikrolunur. Sâlifü'l-beyân Eski Moskov kal'asına, andan diğer Yeni kal'a ki, harâbdır, andan bâlâda mezkûr Şived kal'alarını mürûr ederek tâ Kırım tarafından mezkûr cedîd tahtgâhı olan Petreburg'a altı ay dokuz günde nüzûl ve Serasker-i âlîşâna konak ta'yîn olunup anda meksolundu, fî 6 L sene e1185.

Ve esnâ-yı râhda üzerimize ta'yîn olunan küffârın askeri içlerinde ba'zan Kazan Tatarları var idi. Kendi hâllerini vasfederler ki[158], *"küffâr bizleri Kazan vilâyetinden imdâd-ı asker deyü beş-altı bin nefer ayırup kendü askerlerüne katup Kırım üzerine irsâl eyledi. Lâkin bizim mollâlarımız cümlemize nasihât edüp, sizler ki ehl-i islâm üzerlerine varup mukâbil olundukda tüfenglerinizi yukaru tutup ve eğer fursat olur ise islâm tarafına firâr edüp geçesiniz ki, selâmetdir. Zirâ sizler bu askerlikde kalup sonra bir dahî bizleri görmek kābil değildir. Küffâr kal'alarında kalursunuz. Bu vilâyete getürmezler, heman İslâm tarafına gitmek tarîkine bakın deyü duâ etmeleriyle bizler dahî bu vech üzere nizâm verüp giderdik. Meğer içlerimizde casuslar[159] var imiş.Küffâra haber vermişler. Kırım'a yakın yerde bizleri üçer-beşer yüz[160] nefer tefrîk edüp cümlemizi sâir askerlerinin içlerine vaz' ve ol vechile bir dürlü imkânı olmadı. Ana binâen bir yere gelüp firâr edemedik"* deyü naklederler idi.

Der-beyân-ı Petreburg

---

156 ardıç E: arduc A
157 Şived E: Şivet A
158 ederler ki E: eder ki A
159 casuslar E: şaşıdlar A
160 yüz E: -A

İklîm-i sâbi'adan olup ve[161] etvel-i nehârda yetmiş beş gün aşânın vakti bulunmaz ve etvel-i nehârı on dokuz buçuk saat olup ve inhirâf-ı kıblesi cenûb cânibine olan hatt-ı nısf-ı nehârdan garb tarafına on yedi derecedir ve tulû'u gurubu bir saat on (23a) iki buçuk derece evvel olur. Ve aksar-ı[162] nehârda tulû' on dört derece ve gurûbu iki saat on bir derece evvel olur ve cezîre-i Tula Rusya'dan aşağı bir ma'mûre bir cezîredir ki, yılda dört ay on gün aşânın vaktî bulunmaz. Bu mahall Sibirin sol cânibine düşer. Sincap ve samur ve ma'den-i nuhâs ve sîm bu mahalden gelür.

Der-beyân-ı Bürûdet

Serasker-i Kırım Silâhdâr İbrahim Paşa'ya kraliçe bürûdet edüp[163], bâlâda[164] mezkûr Tuğla'da etba'ı içün nizâ' olduğu ecilden, müşârün-ileyh hazretleri etbâ' gerü kal'ada kalmasını, kraliçenin iznî olmadığını ber-takrîb haberini alup tehevvür[165] etmekle, ol esnâda kraliçe sarayında cümle devlet-i nasârânın balyosları ve Kırım tarafından varan Şâhin Giray vesâir Mirzâlar ve kendü ricâl-i devletleri ve ceneralleri cem' ve Kırım Seraskeri gelecek deyü müntazırlar ve müşârün-ileyh dahî gitmek üzre iken mihmândârı olan mesfûr yediyüzbaşısı Mihail kraliçe sarayına varup, *"mutlak kraliçeye varmam"* deyü cevâbın verüp ve ba'zı münâfıkāne cevâblar ile kraliçe tarafından dahî cevab getürüp: *"eğer bu gece Serasker paşa hazretleri gelmez ise ba'de'l-yevm olduğu mahalden taşraya gerek kendisi ve gerek etba'ı olsun izin yokdur"* deyü takrîr verildikde, müşârün-ileyh dahî redd-i cevâb edüp: *"pek eyü olur"* dedikde, der-akab konağın etrâfın karakol ve içerüye dahî karakollar getürüp, her odaya iki karakol ta'yîn olunup doksan gün cümlemizi mahbûs olmakdan başka yiyecek ve yakacak ve su dahî vermediler ve kraliçenin bu rütbeye rızâsı yok idi. Lâkin mihmândâr-ı mesfûr bu gûne zahmet verdi ve ber-takrîb üzerlerimize ta'yîn olunan karakollar nihâbınca etmek ve su ve mum paramız ile getürürler ve kendülere dahî fâ'idesi olur idi. Zirâ kendüleri (23b) bizlerden açdırlar. Hâsıl-ı kelâm üç ay mürûrundan sonra Bender muhafızı Abdülcelîl-zâde Mehmed Emîn Paşa, Kırım Seraskeri müşarün-ileyh hazretlerine gelmek içün kraliçe tarafından izin alup geldikde esnâ-yı kelâmda Mehmed Emîn Paşa keyfiyyeti-i hâlden suâl minvâl-i meşrûh üzre takrîr olundukda Emîn Paşa: *"gerçi böyle olmuş, lâkin bundan sonra bizim ile gitmek lâzım olur. Zirâ biz cevâb verdik, ben varsam benim ile teşrîf buyururlar dedim. Kerem edüp bizi hecîl düşürmeyesiz. Teşrîf*

---

161 ve A: -E
162 aksar E: efkar A
163 edüp E: -A
164 bâlâda A: -E
165 tehevvür E: teherrüz A

edecekler deyü haber vereyim" deyü ibrâm etmekle, arz ü vüzerâ vardır deyü İbrahim Paşa hazretleri: *"hoş imdi paşa karındaş. Sizin teşrîfinize binâen giderim, yohsa gitmez idim*[166]*. Lâkin bu da böyle olsun gayri çâre yokdur. Heman hak celle ve âlâ selâmetler vere"* deyü hatm-i kelâm etmekle, Emîn Paşa hazretleri dahî heman[167] kalkup Moskov başvekîli olan Pani'ye*, *"İbrahim Paşa hazretleri teşrîf edecek" deyü haber verüp, sekiz-on gün mürûrunda kraliçe tarafından mesfûr başvekîl, "kraliçemizin nice nice oyunları olacakdır"* deyü tezkire ve da'vet içün İbrahim Paşa hazretlerine mahsûs bir ceneral ile hintû irsâl ve müşârün-ileyh dahî bi'z-zarûr gelen hintû[ya] süvâr ve sol tarafına bu fakîri alup, karşu tarafa tezkire getüren ceneral ile mesfûr Mihail nam mihmândârı oturdup, yanına almayup ol vech üzre başvekîl olan Pani'ye varüp, vekîl-i mesfûr, Paşa hazretlerine karşu gelüp ta'zîm ve tekrîm ederek kendü odasına götürüp, Emin Paşa dahî mevcûd bulunup âdetleri üzere çay ve kahve içilüp, ba'dehu mesfûr Pani, İbrahim Paşa hazretlerine hulûs u arz ederek: *"sizler yine konağınıza teşrîf buyurun, lâkin bu gece kerem edüp saat ikide kraliçemizin nice nice oyunları temâşâ olunur, buyurun"* deyü cevâb ve ahşama mahsûs da'vet olundu. Kalkup konağa geldiler ki (24a), mukaddemâ konak kapusuna ta'yîn olunan karakolları def' ve etbâ' dahî taşraya izin olunup, ol gece saat ikide yine vech-i meşrûh üzre mesfûr başvekîle varılup vekîl-i mesfûr, müşârün-ileyh hazretlerinin önüne düşüp kraliçenin olduğu mahalle varılup, mahall-i mezbûr elli arşun tûlu ve yirmibeş arşun arzı on odası olmağla ve odanın üç kapusu olup biri bir tarafında, biri ortasında vaki' olup, kraliçe ol ortada vaki' olunan kapudan gelüp bir sandelye üzerinde karar edüp, sağında fert-meşaller[168] (feld mareşal) ve dahî Şâhin Giray, mirzâlar ile ve solunda ceneral pâyesinde avretler ve karşusunda saraya nısf oda boyunca ceneral ve balyoslar vesair zâbitleri dîvân durdurup, kraliçeye karşu dîvân duranlar mâbeynleri onbeş arşun mikdârı yerde ricâl kızları ve nisâları ve erkekleri el ele verüp hora depeler ve bu oyunlar esnâsında müşârün-ileyhimâyı[169] ve yanlarında bulunan kimesneler ile kraliçeye karşu dîvân duran cenerâllerin aralarında berâber dîvân Biri İngiliz ve biri Nemçe. Bunlar ile otuz bir kâğıdı oynar idi. Bu oyunlar tamam olup, saz çalınup, bu arada paşalara nazar ve tebessüm edüp yerinden kalkup, kraliçe ve bâlâda mezkûr Sâhib Giray Han'ın karındaşı Şâhin Giray ile sohbet edüp, andan kendü ricâlleriyle sohbet ederek İbrahim Paşa'nın hâtırın sûâl ve ba'zı

---

166 gitmez idim E: gitmezdim A

167 hemen E: -A

* Nikita Panin

168 fert-meşaller E: fert-meşânlar

169 müş4rün-ileyhimâyı E: müş4rün-ileyhâyı

rümûz-sitem âmîz[170] sohbet edüp ve andan Emîn Paşa hazretlerine gelüp dîvân tercümânıyla hâl ü hâtır sûâl edüp ve *"ben senden râzıyım"* deyüp yine yerine varup kâğıd oynamağa başladıkda, kızlar (24b) ve oğlanlar oynarlar ve sazlar çalınmağa başlayınca, İbrahim Paşa hazretleri: *"bizler gayri gidelim"* deyü Emîn Paşa'ya söyledi ve dîvân tercümânına hitâb edüp: *"var başvekîle söyle gideriz"*. Tercümân nâm Mihail dahî izin alup, *"buyurun"* dedikde İbrahim Paşa hazretleri konağa teşrîf buyurdular.

Der-beyân-ı Komedya[171]

Ya'ni çengîlerdir. Bunlar dahî kraliçe sarayında cümlesi ceneraller vesâir ricâl-i devletleri ve nisvânları cem' olup ve ön mahallî kırk arşun tûlu ve onbeş arşun arzı olup ve iki tarafından üç kat fevkânî şarvânlar olup ve karşu karşu iki köşk, biri kraliçenin ve biri oğlu içün. Ve mahall-i mezbûrun orta yerinde çengîler vesâir mülâabe ve opara (opera) ta'bîr olunup biri budur ki, şems ve kamerî ve nücûm ve kar ve yağmur ve bostanlar ve dürlü dürlü şehirler ve kal'alar görünür. Buna kıyâs nice oyunları olup vesâir sazlar çalınup ve cevânib-i erba'asında mumlar ki, her ziyâfetde yanar ve sazendelerin önlerinde birer kanâdîl yanar ki, kağıdlara makāmât tahrîr olunmuş[172]. Ol defterlere nazar edüp[173] oyunlar ve makāmât icrâ ederler. Bu gûne her ayda üç-beş gece olur. Gelenler da'vet ile gelürler ve nişanlu tezkireler verilüp[174], tezkire alunup, saraya geldikde ol nişânlı tezkireyi kapularda olan basbanlara ibrâz ve tezkireleri mezbûrlara verüp, sonra girerler. Her kim olur ise bu gûne nizâm vermişler ve tezkirelerde olan nişân her da'vetde başka seyrân bundadır ki, her kaçan, kraliçe çengîlerin muhâverelerinden ve oyunlarından hazz eylese, kemâl-i sahâvetinden bahşiş yerine ellerin birbirine urup, ricâl ve nisvânları dahî kezâlik, ya'ni altun vermüş gibi olurlar. Oyunbazları dahî: *"Kraliçe beğenüp bizlere el urdu"* deyü mesrûr ve safâyâb olurlar[175] idi. (25a) Atâya ne gûne şeydür bilmezler ki, hattâ mahzûne olurlar. Bu âferin ne dükenmez hazînedir. Misillü bir seyrâne eğer akçe vermek lâzım gelse kraliçenin Serasker İbrahim Paşa hazretlerine yevmiyye deyü verdiği dört yüz akçe değil dört bin asker vefâ eylemez ve bu fakîre yevmî yirmi beş akçe ve etba'-i müşârün-ileyhe beher nefere onar akçe ta'yîn olmuştu. *"Bu ikrâm sâir devlette olmaz"* deyü devlet-

---

170 âmîz E: اویز A
171 Der-beyân-ı Komedya E: + ta'bîr olur A
172 olunmuş A: olmuş E
173 edüp E: -A
174 tezkire verilüp E: -A
175 olurlar E: olur A

leriyle tefâhür ederler, bâlâda mezkur el kereminde çâre yok, cümlemiz el urduk. Üzerimize ta'yîn olunan tercümâna suâl olundukda vech-i meşrûh üzre olduğun beyân eyledi.

Der-beyân-ı Keyfiyyet-i Şâhin Girây

Birâderi Sâhib Giray ki, Kraliçe tarafından Kırım'a han olmuşdur. Mezbûr Şâhin Giray dahî Kırım'a kalgay ve kraliçeye hizmet edüp ve Kırım küffâra geçdikde, on altı mâdde üzerine sulh olunup, on dördü Kırım'da nizâm verilüp, iki mâdde kraliçenin tarafında nizâm bulması içün Kalgay olan mezbûr Şâhin Giray murahhas olup ve Kırım mirzâlarından elli-altmış Tatar ile Rusya tahtgâhına gelüp mezbûrlara konak ve ta'yînât[176] ve[177] nice nice ikrâmlar ve bâzergânlar ta'yîn ve mezkûr Şâhin Giray dahî alınan eşyânın akçesi mîrî tarafından verilür[178] hayâlî ile alışveriş etmede. Bir gün kraliçe tarafından topcubaşı Orlof nâm ceneral Şâhin Kalgay'a bir tesvîd getirüp: *"işbu tesvîd üzre kâğıd tahrîr ve cümleniz temhîr edüp, sened almak içün veresiz. Mefhûm u tesvîd bu ki, eğer Osmanlu ile sulh u salâh olmak lâzım gelür ise yine devlet-i Rusya'ya cümle ehl-i Kırım tabi' olmak üzere ta'ahhüd olunmuşdur"* deyü sened matlûb etmekle, vech-i meşrûh üzre rızâ gösterüp ve mirzâlara dahî bu keyfiyyet ifâde olundukda, mirzâlardan (25b) Mehmed Mirzâ, Şâhin Giray'a cevâb verüp: *"bu sened verilmez ve bizler Kırım'da iken Kaplan Giray Han ve Nogayların reisi Can Mambet vesâir Şirinler ittifâkıyla gerçi sened verdik, ammâ hükm-i gâlibdir çâre yok teslîm olduk. Lâkin bir araya geldik. Şimdiden gerü tekrâr sened vermek olmaz. Zirâ bundan sonra ne gûne olacağın Allah bilür. Devlet-i aliyye ile sulh oldukda işbu senedi ibrâz eder ve ehl-i Kırım bundan böyle bize tâbi' olmuşdur deyü yahud âhar sûret ile Kırım'ı zabtederse hâl neye varır. Bu iş yamandır, hele bizler sened vermeyüz"* dediklerinde, Şâhin Giray: *"ben veririm"* deyü temhîr etmekle, mezkûrân mirzâlar derakab âhar mahalle nakl edüp ve Kırım'a gitmek içün izin talep ederler ki, *"eğer izin olmaz ise helâk oluncaya değin muhârebe der-kârdır"* deyü başvekîle tezkire irsâl olundukda, bunlara araba ve izin verilüp gitdiler. Bunlar dahî Kırım'a vardıklarında hâl-i keyfiyyet ne gûne olduğunu kendülere tâbi' olanlara tahrîr olundukda fırka fırka olup Kırım Han'ı Sâhib Giray'a ve gerek Bağçesaray ceneraline itâ'at etmeyüp cümle ehl-i kurâ ve mirzâlar dağlara firâr ve asker cem'î sevdâsında oldukların cenerâl-i mesfûrun kraliçeye tahrîri geldikde, Şâhin Giray'ı başvekîl Pani çağırdup gelen tahrîrâtı ifâde ve: *"senin karındaşın*

---

176 ta'yînât A: ta'yîniyyât E
177 ve E: -A
178 verilür E: verilüp A

Sâhib Giray'ı Kırım'a han etdik. Zabt u rabt ede deyü, böyle olur mu? Kraliçe cevâb ister" dedikde, Şâhin Giray dahî: *"ben bu tarafda, karındaşım Kırım'da, elimden ne gelür"* deyince, *"hâzır ol karındaşına git Kırım'a nizâm versün. Yohsa cümlesini kılıçdan geçiririz"* deyü tahrîrât verüp, irsâl etmek üzre iken, alışveriş içün ta'yîn olunan bâzergânlar (26a) gelüp Şâhin Giray'dan vâfir akçe taleb etmeleriyle mezbûr Şâhin Giray *"bu akçeyi kral verir"* deyü nizâ' ve bir arzuhâl verüp: *"benden akçe isterler. Mîrîden verilmek iktizâ etmez mi? Zirâ lâzım olan eşyâyı aldım ki, kraliçe kerem eder akçesini verir"* deyü cevâb-ı arzuhâl-i haber: *"sana ta'yîn olunan aylıklardan veresin, yohsa bâzergândan eşyâ alup vermemek olmaz. Lâkin sana on kese akçe irsâl olundu ve her ne kalur ise edâ*[179] *edüp bir saat evvel mahall-i mezbûreye râhî olasın"* deyü kâğıd ve mübâşir ta'yîn olmağla, kraliçe tarafından irsâl olunan on kese akçeyi esnâfa verdi. Bâki otuz kese akçe[180] dahî isterler, yahud aldığın eşyâyı gerüye ver deyü isterler. Çabuk başvekîl Pani bâzergânlanra tahrîrât verüp: *"bu tahrîrâtı Moskofa'da olan kral vekîline irsâl eden. Bu Şâhin Giray Moskofa[ya] vardıkda ortakların bâki akçeyi taleb etsünler. Gerek eşya, gerek akçe bu iş orada nizâm bulur, bunda olmaz"* deyüp, Şâhin Giray işbu yüz seksen altı senesi şehr-i Ramazân'ında eski taht-gâhı olan Moskof kal'asına uçurdular. Mahall-i mezbûre kondukda zikrolunan akçeyi bâzergânların ortakları tâleb etmeleriyle Şâhin Giray dahî: *"benim akçem yokdur, lâkin temessük vereyim. Kırım'a vardıkda irsâl ederim"*. Bâzergânlar dahî: *"hayır bu arada isteriz, yahud aldığın eşyâyı hesâbıyla gerüye ver"* deyü ibrâm olunca, çâr nâ-çâr mevcûd olan eşyâyâ gerek gümüş takım ve gerek tonbak takım vesâir her ne ki var ise hesâbı üzre edâ ve bâki kalan akçenin temessükü alınup kanadın ve kuyruğun yolup verdiler. Mezbûr Şâhin Giray Kırım hududuna varup, lâkin Kırım'a girmek ve karındaşı Sâhib Giray Han ve gerek (26b) Bağçesaray ceneraline varmak kâbil olmayup ve Kırım'a girse helâk olacağı ma'lûmu olmağla gerüye dönüp Paltova nâm kal'asına gelüp hâl-i keyfiyyeti kraliçe tarafına tahrîr ve *"Kırım ahâlîsi Osmanlu'dan asker ve imdâd taleb eylemişlerdir. Ma'lûm-ı devletleri oldukda*[181] *bendenizi Nogay üzerine Serasker ta'yîn buyururlar ise Kuban'da Nogay askerini alup, Kırım'a çapul verüp nizâmı olur ve-illâ Kırım elden gider"* deyü tahrîrât kraliçeye geldikde Şâhin Giray'a ve kal'a zâbitine emr gidüp: *"olduğun kal'ada meksedesin"* deyü tahrîrât vardıkda, mezbûr Şâhin gözü bağlu kal'alı elinde sulha değin kalmış idi.

---

179 edâ E: ezâ A

180 akçe A: -E

181 oldukda E: اولده A

Der-beyân-ı Masharât[182]

Ya'ni cârislik. Bunların beyninde azîm san'at olup senede birkaç def'a olur ve masârif-i kesîre olmağla her-bâr olmaz bu dahî bir oyun ki, yine kraliçe sarayına cem' olup, üç kebîr odalar birbirinden mürûr ve billûr üzre mumlar yanar. Tâ-be sabah oyunbâzlar oyunbâzlıklar[183] edüp mashara olurlar ve ricâl ve nisvânları birbirleriyle el ele verüp odadan odaya gezerler ve yüzlerine galata çehreleri koyup erkek avret şeklinde avret erkek şeklinde ve suratlarına elvân sandâl giyüp birbirlerini temâşâ ederler ve bir def'a Serasker paşa hazretleri ol mahalle da'vet olunmuş idi. Bir sandalye üzerinde oturur iken kraliçe mezkûr sıfâtla[184] erkek şeklinde gelüp, bir tarafında Akdeniz'e ta'yîn olunan Çalık Orlof nâm kâfir ile bir tarafında mesfûr Pani ki, başvekîl bunlar Cezayir urubalar müzeyyen olup bu üslûb üzre paşa hazretlerinin yanına gelüp tercümânla suâl edüp[185]: *"paşa[186] hazretleri bizleri bildi mi?"* ve paşa hazretleri dahî *"bildim"* dedi. Kraliçe buna masharât[187] derler deyü hande[188] etmekle müşârün-ileyh hazretleri dahî *"böylesini görmedim"* deyü buyurduklarında, kraliçe cevab verüp[189] *"bu bir oyundur ki memlekelerinize (27a) vardıkdan sonra hâtırınıza gelür"* deyü söyledi.

Der-beyân-ı me'külât

Ricâl ü kibâr vesâirleri evlerinde اورلرنده bir vakit ta'âm yerler. On iki saatde bir ve bir vaktini nöbetle birbirlerinde ta'âm ederler ve ol ta'âmdan etbâ'ları yemezler. Her kaçar akçe yevmiyye ta'yîn olunmuş ise ol[190] akçe ile şey tedârük edüp yerler. Artan ta'âmları yine aşçıya teslim olunur ve şarâb ve rakı her ne ise ne mikdârı şurb olunup[191] bâkisi şarâbdârlarına teslîm olunur. Sâhib-i hânenin avreti sofra başında kak vukiyye kalmışdır, kurşunkalem ile tahrîr eder ki, zâyi' olmaya ve ta'âmları balık ve lahm-ı bakar ve canâvar ve ayu eti vesâir böceklerdir. Lahana ve sığır etini tabh edüp kadr-i kifâye bir ma'de tencere ile getürüp, sofraya koyup ve sofraları dahî odanın haddine göre misâl üç arşun tûlu ve bir buçuk arzı olsa, üzerine ol mikdâr çarşaf yayup üzerine karşu karşuya iki sıra çanak

---

182 masharât E: masakānât مصقانات A
183 oyunbâzlıklar E: onbarlıklar A
184 sıfâtla E: sıfâtıyla
185 paşa ..... edüp A: -E
186 paşa E: پا A
187 masharât E: masakāret A
188 hande E: handân A
189 verüp A: -E
190 ol E: o A
191 olunup E: -A

ve tabak ve birer kaşık ve birer bıçak ve şişler ve bir dilim etmek ve sofranın ortasına mezkûr ma'den tencereyi koyup ve içinde bir kepçe[192] ve herkes birer iskemle sofranın etrâfın alup otururlar ve ol kepçe ile lahana turşusuyla tabh olmuş lahanadan alup çanaklarına birer kepçe[193] korlar, yerler. Vesâir sofrada bulunan şeylerden dahî bu gûne yerler ve içerler ve tabak ve çanak ve kaşıkları değiştirirler. Bu tertîb üzre dört saatde tamam olur. Zirâ umûr u husûslarını ta'âm esnâsında müzâkere ederler. Gerek sâhib-i umûr olsun, gerek sâiri olsun bu gûne herkes bir mikdâr ta'âm yerler ve kalkup gezerler ve sohbeti var ise sohbet eder, yine gelür ta'âm eder (27b), gerek hânelerinde ve gerek birbirlerinde olsun.

Der-beyân-ı ziyâfet-i Kraliçe, Berây-yı Veled-i o

Nemçe tarafından oğluna bir ceneral kızı getürdüp, zirâ kraliçenin dahî aslı Nemçe cenerali kızıdır. Binâen-aleyh yine kendü cinsinden almışdır ve cümle şehirlü ve re'âyâ, şehire bir azîm ziyâfet olmak üzre iki sığırın ecelleri bu[194] yüzden imiş. Helâk edüp murdar oldukdan sonra kızardup ve derûnlarına birer koyun ve koyunların derûnuna birer tavuk olmak üzre tertîb olunup ve saray-ı kraliçenin karşusunda vâki' bir kebîr meydândır ki, alay tertîb ederler. Bu meydanda iki suffe binâ olunup etrâfları beşer, altışar ayak nerdibanlar[a] çevrilüp, ol sığırları suffe üzerine korlar ve kırmızı kirbâs* pûşîde[195] ve etrâfında basbanlar ta'yîn ve yirmi-otuz binden mütecâviz nâs cem' olmuş ki, izine müterakkiblerdir ki, kapuşalar ve yine meydân-ı mezbûrda iki havuz binâ olunup şâdırvân misâl şarâb deyü buruk suyunu salıverip lebrîz olmuş ki, işbu ziyâfetden ekl edenler bu şarâbdan içeler ve etrâfında dahî çanaklar dizilmişdir. Şarâb deyü boyanmış suyu ol kâfirler dahî hâzır olmuş intizârda iken bu esnâda devletlü[196] İbrahim Paşa hazretleri ve Bender muhâfızı Emîn Paşa hazretleri tevâbi'leri[197] ile gelüp kraliçenin sarayında meydân-ı mezkûre nâzır odalarda karar etmeleriyle ve kraliçenin dahî yanında sâir düvel-i nasârâ[198] balyosları ve kendi ricâl-i devlet ve zâbitleri hâzır oldukda, meydân-ı mezbûrede olan asker izin birle, firengî borular çalınup asker bir anda yağma edüp, lâkin beher yüz nefere beşer dirhem lahm-i mezbûrdan nasîb olmamışdır ve ta'âm harâretiyle varup şarabdır, keyf gelür

---

192 kepçe A: kefçe E
193 kepçe A: kefçe E
194 bu A: -E
* metinde sehven: "kirpâs"
195 pûşîde E: پاوشيده A
196 devletlü A: -E
197 tevâbi'leri A: توبعلري E
198 nasârâ A: nasârî E

deyü ol kırmızı sudan içmede kezâlik bu hengâm arasıda (28a) hayli kâfir mürd olmuşdur ve Vehbi merhûmun dülgeri yalısını ta'mîr eder iken, *"yalı sakfından dülger halîfesi Sefer nâm kâfir deryâya düşdü"* deyü merkuma haber vermişlerdir. Der-akab bu beyti söylemiştir:

Uçdı tamdan tâmûya Sefer
Ol mel'ûna o kadar uçmak yeter

demiş. Bu askerin dahî gördükleri yok. Bu ziyâfetler içün kendüleri dahî derler: *"bizim bu kadar hazînemiz sarfolmuş değildir*[199]*"* deyü. Rusyalu tefâhür edüp bu bir devletde olmaz derler. Lâkin devletlerine göre gerçekdir. Zirâ irâdları hevâyîdir, altun ve gümüş ve gayrı ma'denleri cüz'îdir. Ancak[200] hazînesi nuhâsdır, kıyyesi yüz akçeye satılur. Eğer sikke[ye] ursalar iki yüz akçe eder. Penik ta'bîr olunur ki, bakırdır, onar akçeye geçer. Kopik ta'bîr olunur iki akçeye geçer ve نقه| ve yirmisi bir vukiyye gelür ve dört akçeye geçer ve dahî iki yüz akçeye gümüşden ruble ta'bîr olunur. İki yüz akçe ve yüz akçeliği ve yirmi beş akçeliği dahî vardır. Lâkin çarşularında gümüş akçe yokdur, cümlesi nuhâsdır. Lâkin bu bakır akçenin yüz guruşluğu bir araba ancak götürür. Bir şehirden bir şehire gitmek güç olmağla, hazîne kâğıdları tertîb olmuşdur ki, yirmi beş ve elli ve yüz rublesi, biri iki yüz akçeye olmak üzre kâğıd basma kraliçe sûreti vardır. Bu kâğıdlar yerine verilür, alınur ve ne mahalle götürse alınur. Akçe iktizâ eder ise taraf-ı mîrîden yüz rublede iki ruble noksan verilüp kâğıd alınur ve ne mahalle götürse alınur. Devr-i dâ'im bu minvâl üzeredir. Hattâ sâbık Boğdan beyi Lagor Bey Rusya'da iken Boğdan'da olan re'âyâları bu kâğıda i'tibâr etmediklerinden nâşî ol mahallere bakır akçe gitmek kābil olmayup, mesfûr Lagor Bey'i mahall-i mezbûrelere (28b) ceneral ta'yîn ve kendüye sikkeye izir verilüp mesfûr dahî Boğdan'a gelüp İslâm toplarını bozup kendü ismine sikke urup askerine mevâcib vermişdir. Kraliçeye bu gûne hidmetler etmişdir. Târih-i Rum 1772 ve târih-i Osmanî 1186.

Zuhûr-nâme-i Han-ı Tiflis

Bu dâhi kraliçenin düğünü esnâsında Tiflis hanı Erekli hanın oğlu gelüp vâfir hedâyâ getürüp ve krâliçe mukaddemâ 1182 senesinde Gürcü hanlarına imdâd içün asker ve top ve Kûh-ı Elbruz tarafından yol açup irsâl etmiş idi. Bu kerre Tiflis hanı oğlu ile irsâl eylediği nâmesinde: *"bizim üzerimize Zend-kerîm han asker gönderiyor, siz de bize şu mikdâr imdâd veresiz"* deyü recâ ve kraliçe dahî cevâb verüp: *"henüz benim askerim ordu-*

---

[199] değildir E: değil A
[200] ancak E: -A

dadır. Eğer bir sulh olur ise asker veririm, yohsa şimdi kābil değildir. Sen var Temür Kapu veyahud Ejderhan taraflarında mekseyle" deyü, gelen hanın oğluna izin verüp savdı. Meğer sene-i mezbûrede Çıldır Vâlisi Nu'mân Paşa, kethüdâsı[nı] askere başbuğ edüp Gürcü üzerine irsâl edüp, Gürcü boğazında Erçel ve Salamon nâm hanlar ile muharebe içün kethüdâ ve bey, ol mahalde vâki' olan köprüden öte yakaya asker geçirüp, berü yakada kendü üzerine Gürcü ve Moskov taburları gelüp, başbuğ kethüdâ bey firâr ve kâfir askeri köprüyü zabt ve asker-i İslâm karşu yakada ceng ederek şehîd ve esir olanları Gürcü hanları Tiflis hanı Erekli hana irsâl, ol dahî bir mikdâr esir[i] Moskova göndermiş idi. Hattâ Narva nâm kal'asında انقه, sonra Petreburg nâm tahtgâhına geldikde, İbrahim Paşa hazretleri dahî mezbûr esirleri recâ edüp nezd-i devletlerine getürdü. Bizler ile halâs oldular. Anlar naklederler ki, zikrolunan (29a) Kûh-ı Ebrûz yolu yakında açılmış bir sarb yoldur. Heman üç ay mürûr u ubûr olunur ve ba'zı mahalleri var ki, kebîr sütûn dikilmiş, halatlar bağlu, bir tarafdan bir tarafa sanduk içine beşer altışar âdem korlar, yukaru çekerler. Nice nice kabâ'iller vardır ki, görülmemiş keçi derisin giyerler lisânları ma'lûm değildir deyü naklederler idi.

Der-beyân-ı Bugaçor*, Hasm-ı Kavî Kraliçe, fî sene 1186

İşbu Bugaçor ki, Kazak tâifesinden bir bey-zâde olup mukaddemâ Sibir havâlisinde kal'abend iken sefer esnâsında ber-takrîb halâs olup Karakalpak ve Kumuk vesâir mahallerde[201] sene-i mezbûreye gelinceye değin kırk-elli bin asker ile gelüp Moskov ülkesinde olan kal'alarında kal'a-i Kirnekor كيرنكور ve kal'a-i Ketrpor كترپور der-cânib-i Sibir ve kal'a-i Sarı Otak ve nehr-i Kam ve kal'a-i Vacli واجلي der-kurb-i Kazan ve nehr-i İdil ve kal'a-i Ufa ve kal'a Bahte تغير ve kal'a-i Tongir بارسلاق ve kal'a-i Barslak, der-cânib-i Moskofa ki, tahtgâh-ı atîk Rusya'dır. Ve kal'a-i Sudurmu صود رمي ve yine bir tarafı vilâyet-i Kazan ki, Tatarlar sâkinlerdir. Yüz bin Tatar mevcûd, lâkin silâha dâir bıçakları olmak kābil değildir ve kal'a-i Orinor ve kal'a-i Ak İdil ve kal'a-i Minzele ve kal'a-i Nopalnamon نوپول نامون kal'aları ve kurâ ve kasabalarını bilcümle zabt ve ratb ederek iki buçuk sene ceng ve Moskovun Bibek* بيبك nâm cenerali başbuğ olup yirmi bin Moskov askeri ve on bin Macar askeri ve bir mikdâr Kazan Tatarı ile mezbûr Bugaçor üzerine irsâl ve mukābil olduklarında vâfir asker helâk ve bâkisi firâr ve boş olan kâfir[202]

---

* Pugaçev (Pugaçof)

201 mahallerde E: mahallerinde A

* General Bibikov

202 kâfir E: kâfiri A

dahî helâk olmağla, hattâ mezbûr[203] Bugaçor Kazan üzerine gelür iken Kazan mirzâlarına kâğıd irsâl edüp, *"eğer Moskov benim içün sizlerden asker ister ise vermeyesiz. (29b) Ben Kazan'ı aldıkda sizleri diyâr-ı islâma çıkarup halâs ederim ve eğer asker verirseniz, sonra sizleri helâk ederim"* deyü tahrîrâtı gelüp, lâkin başbuğ olan kâfir asker ile Kazan'a gelüp zor ile bunlardan asker alup Bugaçor üzerine varup, bozulup, Moskov askeri firâr ve kimi helâk olup mesfûr Bugaçor gelüp Kazan kal'asını alup vâfir mirzâ katl ve kurâlarını ihrâk edüp, andan bâlâda mezkûr Sudurmu kal'asını aldıkda içinde mevcûd esîrlerden dört yüz mikdârı esîr bulup, içlerinde meâl bilür beş-altı kimesneleri ayırup: *"sizleri bu aradan halâs ederim ve yedinize kâğıd veririm ve âdem ta'yîn edüp Çerkes ve Abaza taraflarından Anadolu yakalarına irsâl ederim. Lâkin bu kâğıdı Devlet-i aliyye'ye götürüp, ma'lûmları oldukda heman ordu-yı hümâyûn yerinde sâbit-kadem olsunlar. Sâbıkā Moskov kralı Deli Petro yirmi iki târihinde Şived kralını nice Osmanlı toprağına sürüp çıkardı ise inşallâhu te'âlâ ben dahî bu kraliçeyi öyle ederim. Murâdım Devlet-i aliyye'ye hizmeddir, ma'lûmları ola"* deyü ol kimesneleri irsâl eyledi deyü Kazan Tatarları nakleder-ler idi ve yine Moskov tekrâr asker tertîb ve irsâl etdikce bir dürlü mukâvemet olmayup, yakın elli-altmış binden mütecâviz askeri zâyi' olup bu vech üzre mezbûr Bugaçor zikrolunan eski tahtgâhı olan kal'aya yakın gelüp yirmi dört saat mahalde karar etmekle, Moskof şehr-i azîm olup içinde kral vekîli vesâir ceneraller ve zâbitanlar ve asker ve re'âyâ bilcümle ittifak üzre olup, mesfûr Bugaçor'u kal'aya alalar ve kendüne tâbi' olup emrine münkâd olalar. Zirâ kral kızları [ve] evlâdları (30a) olanlara kennâs ta'bir olunur. Bunlar kraliçeye muğberr[204] olmuşlar ki, *"fürû-mâyeden kimesneye i'tibâr eder, bizlere i'tibâr yokdur"* deyü ana binâen bu sevdâda oldukları gibi yeni tahtgâhı olan Petreburg'da dahî bu gûne hareketleri olduğu çarşu ve bazarlarda ve kraliçe sarayında şâyi' olmağla saray kapusuna kâğıd bıragup tafsilen Bugaçor tahrîr ve irsâl etmiş ola. *"Ben ki senin zevcin Kral Petro'yum. Ben kral iken devletim ile bir olup ve askerim Birandebol* cenglerinde iken ber-takrîb Petrohof nâm bağçede beni ahz ve habs ve yerime kraliçe oldun ki[205], oğlum sagîr ve sabîdir. Büyüdükde oğlum kraldur deyü bu gûne tezvîrât ile beni katl murâd eylediğinde, benim yerime âharı katl olundu ve bana müşâbih olmak hasebiyle beni halâs etdiler ve ben on yedi senedir ki, gezerim şimdi geldim. Ben eski tahtgâhım olan Rusya'da sâkin olurum. Sen dahî oğlumu kral edüp bir kilisede sâkin olasın ve-illâ ken-*

---

203 mezbûr E: mesfûr A

204 muğberr E: mu'teber A

* Barandeburg (Yedi Sene Harbi, 1756-63)

205 oldun ki E: oldu ki A

dini helâk bilesin bu gûne cevâblar râyekân olmağla bu kâdığıdın tahrîrâtı Kırım Seraskeri İbrahim Paşa hazretlerinindir" deyü Katerina kraliçe ismidir, tedbîri menhûs olup taraf taraf âdemler irsâl olunup kraliçe dahî ol cânibe[206] gitmek üzere iken mezbûr Bugaçor asker ile Ejderhan tarafını dahî zabtetmek sevdâsıyla kalkup revân olduğu esnâsında, seksen sekiz senesi evâ'ilidir ki, sene-i mezbûrede mesfûr[207] kraliçe ile şevketlü, kerâmetlü, kudretlü, azimetlü, sultân-ı selâtîn-i zemân güzîde-i dürreti'l-tâc-ı tâcdâr-ı cihân hakânü'l-bahreyn ve'l-berreyn, Hâdimü'l-haremeyni'ş-şerîfeyn sultân ibnü's-sultân es-sultân Abdülhamid Han ibnü's-sultân el gâzî Ahmed Han ibnü's-sultân el-gâzi Mehmed Han (30b) halledullahu hilâfetihi ilâ yevmi'l-mîzân efendimiz hazretlerinin sulh u salâha meylleri ancak bunca müddet yed-i a'dâya giriftâr olan ümmet-i Muhammed nice bin ricâl ve nisâ ve sabî ve sabiyyelerin halâsları idi. Küffâra bir fitne-i azîme idi ki, eğer üç-beş ay dahî düşman-ı dîn hizlân[208]-karîn ile mukâbele olunup şîr-âne ve dilber-âne ceng olsa mansûr ve muzaffer olmak lûtf u inâyet-i ilâhî celle ve alâ hazretlerinden me'mûl olunur idi. Zirâ mesfûr kraliçenin düşmanı kim hasm-ı kavî[209] değil idi. Lâkin mukadder böyle imiş. Sâhib-i menâr ve Tefsîr-i mübârek ve Kenz ü şerh-i Hidâye'nin mü'ellifi Abdullah b. Ahmed نسفي hazretlerinde menkûldir ki, hemîşe nâfiz olur, ser-nüvist[210] sa'îde taleb olan kusûr eyler. Nihâde kıl neslimi, لوح takdîrde mukadderât-ı ilâhî gelür hep zuhûr eyler fehvâsınca inşâalluhu te'âlâ murâd üzre ahz-ı intizâm olunur.

Der-sitâyiş-i nehr-i azîm

İdil der[211]-vilâyeti-i Moskov. Bâlâda mezkûr Bugaçor nâm kâfir zabt eylediği mahallerden mezbûr nehr-i İdil ki, rûy-i arzda cenâb-ı bârî cümle nehirlerden büyük bu nehiri halk etmiş ola. Tûlû'ndan gurûbuna gelince kırk mil ve elli mil arzı vardır. Umkı yirmi-otuz kulaç derindir. İbtidâ tulû'u Moskov diyârın cânib-i garbîsinden bahr-i muhît kenârında vâki' dağlardan tulû' edüp aylık yol ile cânib-i şarka cereyân edüp Heyhât sahrâsının şarkî tarafı nihâyetinde bahr-i Hazer* deryâ-misâl mahlût olur. Moskov gemileri ve Acemin Bakûy ve Demür Kapu ki hâlâ Moskov zabtındadır ve nehir gelen gemileri bu nehire girüp Moskova ve Şived'e tüccâr metâ' ve bahar getürürler. Hattâ *"merhûm sultan*

---

206 ol cânibe E: -A
207 mesfûr E: -A
208 hizlân A: hidlân E
209 kavî E: -A
210 ser-nüvişt A: ser-nüvist E
211 der A: -E
* Metinde "Harze" olarak geçmektedir.

Murâd Han-ı Sâlis zamânında Sokullu Mehemmed Paşa kal'a-i Azak beyninde vâki' cereyân eden Ten nehrinin başı mezbûr İdil (31a) nehrine üç menzil karîb olmağla, nehr-i İdil'nen hafirler kazup nehr-i Ten'e mahlût etmeğe iki sene çalışup husûle gelmiş iken, bi-emrihî Kadîr şiddet[212]*-i şitâ gelüp asker kırılup cümle mühimmât anda kalup Moskov ahzeylemişdir"*, deyü Kazan Tatarı ulemâsı naklederler, kendülerde târihiyle zabt ve tahrîr olmuş. Zirâ Bugaçor zuhûru esnâsında birkaç ulemâdan veliyyullah mertebesinde zâtlar gelüp vilâyetlerin ba'zı husûslarına dair arz ve mahzarlar[213] getürmüşlerdir. Gizlice bu fakîre ve Paşa hazretlerine gelürlerdi. Hattâ sâkin oldukları mahal dahî yakın idi. Nehr-i mezkûr müzâkere oldukça eğer ol İdil nehri Ten nehrine mahlût olsa İslâmbol'dan gemilerle cümle asker-i islâm, cebehâne ve mühimmâtlarıya Karadeniz'den[214] Azak denizine, andan nehr-i Ten'e, andan İdil[215] nehrine, andan gemilerle Acem diyârına mezkûr Demür Kapu ve Bakûy ve Şirvan ve Şemahi ve Geylan nâm mahalleri bî-bâk ve bî-pervâ zabt mümkündür. *"Allahümme yessirlenâ"* deyü duâ ederler. Zirâ İdil nehrine hendekler varmaya bir saat yer kalmışdır ve nehr-i İdil'in irtifâ'ı âlîdir. Nehr-i Ten süflîdir. Ol ecilden nehr-i İdil deryâsı kal'a-i Azağa gelür derler. Manzara-i Yayık* mezkûr İdil'den küçük nehirdir. Bu nehr-i Yayık dahî Moskov diyârında Kazak ve Heşdek müslümanları içinden cereyân edüp bu dahî bahr-i Hazer'[e] rîzân olur ve bu nehirden küçük Ruscuk önünde nehr-i Tuna'dır, andan küçük Basra ve Kurna önünde cereyân eden Şattü'l-arabdır ve andan küçük Mısır'dan Nil-i mübârekdir. Ammâ senede[216] bir kere tuğyan edüp[217] Kıbtî hesâbı üzre bunun arasında Nil kiminde üç ay deryâ olup taşar vesâir zamanda nısıf[218] kalur. Bir âb-ı hayâtdır. Ammâ mezkûrlara göre Seyhun ve Ceyhun küçük enhârlardır.

Der-beyân-ı Ümmü'l-nehr-i Rum

(31b) Nehr-i azîm Tuna'dır. Mezkûr nehr-i Tuna tuğyânında ve tuğyansız zamanda Ruscuk önünde ve Silistre ve İsakçı önlerinde olan ana Tuna ve çatal değildir. İkişer mil arîzdir ve otuz-kırk kulaç umkı vardır ve ibtidâ tulû'u Nemçe ve Çasârı tahtı olan Bec kal'asının cânib-i gârbîsinde on bir konak içeri Alaman dağlarında tulû' edüp cânib-i garbe

---

212 şiddet E: sedden A
213 ve mahzarlar A: -E
214 Karadeniz'den E: denizden A
215 İdil E: İdildedir A
* Metinde, "Cayık" şeklindedir.
216 senede E: sene A
217 edüp E: eder A
218 nısıf E: nısfı A

cereyân ve nice kulaç ve şehr-i rey ederek cânib-i şarka cereyân edüp, deryâ misâl olup beş yerden Karadeniz'e mansıb olur. Bir kol evvelâ Karadeniz ile Tuna'nın temevvüc etdiği mahall ki Kili kal'ası boğazında Karadeniz'e rîzân olup, andan İsmâil ve İbrâil ve Kalas ve İsakçı ve Kreşova ve Silistre ve Ruscuğ'a tâ Budin'e gidince bin şâyka ve terâsene gemileri gidüp gelürler ve ikinci fırkası Tulca kal'ası kurbinde Karadeniz'e Saluna Boğazı'nda mahlût olur. Üçüncü kolu Saluna'dan ayrılıp Hızır İlyas boğazında Bahr-i Siyâha mansıb olur. Dördüncü şu'besi Beş Depe kurbinde yine Karadeniz'e karışur, andan beşinci kolu Kara Harman kal'ası dibinden Bahr-i Siyâh'a katılur ve azîm gemiler bağlanur ve kışla ederler. Lâkin yüklü gemiler çok çıkamazlar. Ezâyin cânib-i bâlâda mezkûr Bugaçor nâm Kazak Ejderhân tarafına revân olduğu esnâda mesfûr kraliçe kendi mazarratlarından iki kimeseneye gazab ve başlarında mecler kurup, andan kaldırup katle bedel Sibir'e nefyedüp mesfûrlar dahî birer takrîb halâs olmuş olurlar. Mesfûr Bugaçor'a esnâyı râhda tesâdüf edüp, bunlardan suâl edüp bunlar dahî cevâb edüp: *"bizleri kraliçe Sibir'e nefy ve tarîklerimizden ihrâç ve gazab eylediği sizlerin*[219] *Bugaçor tarafına*[220] *(32a) tahrîrâtınız ve anın dahî sizlere tahrîrâtı gelür imiş deyü bu yüzden bize bu*[221] *hakâretleri etdi. Bizler dahî esna-yı râhda bir yortu gecesi ber-takrîb olduğumuz mahalden firâr edüp ve yollarda olan menâzillerin zâbitlerine umûr-ı mühimme siyâkında tahrîrât ibrâz ederek sizlere tesâdüf olundu"* deyü nice vü nice havâdisler vererek mesfûr Bugaçor'a i'timâd-ı küllî geldikde bu mel'ûnlara azîm ikrâmlar edüp oldukları mahalden kalkup mahall-i mevzi' maksûdları olan Ejderhan'a gider iken mesfûr Bugaçor'un başında mevcûd olan asker ve zâbitânların ekserisi Bugaçor'un aldığı on yedi pâre kal'anın zâbitleri olup, bunlar dahî mecburen hizmet ve emrine mutî' olmağla ana binâen bunlar ile gizlüce kraliçenin merâmını ifâde etdiler ve bir gece bed-nâmları hâlinde merkum Bugaçor'u dört nefer kimesne ile dahî helâk ve yedlerinde olan senedlerini cümle zâbitlere ibrâz edüp cümle asker firâr ve mesfûrların lâşe-i murdarların alup gerüye avdetleri esnâsında mesfûr kraliçe dahî seksen sekiz Şevvâl'inde tahtgâhı olan Petreburg'dan hareket edüp eski tahtgâhı ki, Moskofa nâm kal'aya nakletmekle ol esnâda mesfûr Bugaçor ve gayrihu lâşeleri geldi deyü mahall-i siyâsetde ihrâk bin-nâr etmişdir ki, islâm esirleri görüp: *"kraliçenin düşmanı helâk olmuş bilsünler"* deyü zirâ Devlet-i aliyye tarafından bu keyfiyyet ma'lûm olur ise müşkil olur deyü ihtirâz üzre idi. Lâkin mesfûr Bugaçor'un ele girmesinin aslı yok idi.

---

219 sizlerin E: +sizlerin A
220 tarafına E: tararfına A
221 bu E: -A

Der-sitâyiş-i Memleket-i Moskov

Yeni tahtgâhıdır ki, hâlâ bir nehr cereyân eder ki[222], Neva nehri deyü zikrolunur. Aynı (32b) Eminönü'yle Üsküdâr mâbeyni kadardır ve nehrin karşu yakasında Galata misâli bir şehri dahî vardır. Petrehof derler. Yaz vaktinde kayıklar ile mürûr olunur ve berü yakadan karşu yakaya bir cisr-i kebîr dahî vardır. Arabalar ile üzerinden mürûr ederler ve dahî ol şehirde teşrîhhânesi vardır ve derûnunda nice vü nice insan ve hayvanların kadîdleri nice fanus misüllü şişeler içinde ırk dolmuş ki, içinde ba'zı acâyib ve nice garâyib zuhûr eden hayvanlar ve insanlardan hîn-i tevellüdde mevten dünyâya gelmiş ma'sûmları, ol mezbûr şişelere ırk içine vaz' eyleyüp, kimi anası karnında iken anası barsaklarını kor imiş. Anası ve kendisi helâk olmuş ve kimi çigîn ve kimi dahî sâir âlât-ı vâlidesin helâk edecek mahallere vaz'-ı yed birle helâk olmuşlar ve kimi dahî şekl-i âhar sûretlere tahvîl olmuşdur. Kiminin çehresi iki ve kiminin kolları başlarından aşırma ve kiminin vücûdunda hayvan misüllü kıllar zuhûr etmiş. Buna[223] göre hikmet-i bârî olan şeyleri cem' edüp bu şişelerde hıfz etmişler ve şişede olan ırkları, senede bir tecdîd ederler ki, vaz' olunan keyfiyyetler henüz konmuş gibi görünür ve ba'zı şişelerde dahî henüz ana rahmine düşen meni ve ne keyfiyyetdedir ve kaç gün sonra ne olur, nihâyet vücud tamâm olup dünyâyâ gelecek zamâna değin şişelerde zâhirdir ve ba'zı Hıtâ vü Haten diyârlarının âdemlerinin sûret ve şekilleri ol kârhânede mahfûzdur. Mezkûr diyârların âdemleri dahî keferedir ve Frenk âyînindedir[224]. Yüzleri[225] Kalmuk çehresinde, gözleri küçük bed-likâ kâfirlerdir[226] ve bu memleketler mâverâ-yı Moskov'dur. Kazan Tatarı varup metâ' alup gelürler. Zirâ[227] Hıtâ vü Hoten (33a) Hind'e yakındır ki, Acem sınuruna varır ve mezkûr kârhâneleri, üç kat kârgîr odaları her katında on beş odaları var[228] ve önlerinde nöbet ile ikişer âdem gece ve gündüz bekler[229], varup temâşâ edenler yedlerinde izin tezkiresi olmadıkça içerüye komazlar. Her kim olur ise sâhib-i kelâm kim ise andan, tezkire alınur.

Der-beyân-ı Nehr-i Mezbûr

---

222 bir ..... eder ki E: -A
223 buna A: bu ki E
224 âyînindedir E: âyîninde A
225 yüzleri E: + ve A
226 kâfirlerdir E: kâfir A
227 zirâ E: زیرا A
228 var E: ur A
229 bekler E: beklersiz A

Dört ay akar, sekiz ay buz tutar. Nehr-i mezbûrun üzerinde karşudan karşuya geçerler ve Moskov vilâyetinde bahar ancak Mayıs'da olur ve nehr-i mezbûr iki şehrin ortasında cereyân edüp bahr-i muhîte üç buçuk saat yerde karışur ve nehr-i mezbûrun buzları bahara yakın mîrîden satılur ve herkes çayır dönemi[230] misüllü nişân koyup vaktinde kırarlar araba ile buzhânelere getürürler. Herkesin hânelerinde ve hanlarda ve kasabhânelerde birer ikişer buzhâneleri vardır. Zirâ kuzu zamanı kuzular boğazlanup içini çıkarup derileriyle buzhânelere asarlar şitâ vakitlerinde ekl ederler. Mevsimlerde çokluk yemezler ve canavarın[231] ve böceklerin[232] dahî depeleyüp boğazına korlar ve nehr-i mezbûrun bir kulağı şehire girip devr ederek yine nehire katışur ve şehirde beş-altı yerde cisrler vaz' olunmuşdur. Asıl nehirden kayıklar şehir içine girüp kereste ve hatab ve giyâh vesâir levâzım[233] olan eşyâyı getürürler. Nehr-i mezbûr her mahallere uğrar, yalı misâl hânelerin önlerince cereyân eder.

Der-beyân-ı Nefs-i Şehr

Hâneleri bilcümle[234] kârgîr ve ikişer üçer kât fevkânî odalardan, tahtlarında dekâkînler ve mahzenler ve her esnâfın nişâneleri dekâkîn kapularında yahud duvarlarında[235] resm olmuşdur. Andan ma'lûm olur ki, san'atı nedir, bu gûne râbıta vermişlerdir (33b) ve zokakları[236] bir cerîbdir[237], yaya kaldırımı gibi tahtalardır. Altında su akar, zirâ hânelerinin temeli sudur. Rıhtım[238] edüp ağaç döşerler anın üzerine binâ olunur ve temeli[239] suyu tecâvüz eyledikde, işbu tahtaların altında bâlâdâ mezkûr nehire karışur ve esvâklarda üç araba yan yana geçer ve iki tarafında kırk adım yerde birer sütûn vaz' olmuş. Bâlâsına müdevver fânus misâl şişe derûnunda kandîl vaz' edüp, eğer kamer var ise yanmaz ve eğer gurûb ederse yanar ki, esvâklarda köşe başlarında karakol bekler, mürûr u ubûr edenleri rü'yet içün ve esvâklar ağızlarında birer sütûn vaz' etmişlerdir. Taşradan gelmiş kimesneler çarşu ve bazar ve mahallât suâlini iktizâ eyledikde mezkûr sütûnlarda tahrîr

---

230 dönemi E: dönem A
231 canavar E: canaver
232 böceklerin E: böjeklerin
233 levâzım E: levâzımı A
234 bilcümle E: fi'lcümle A
235 duvarlarında E: dîvânlarında A
236 zokakları E: jokakları A
237 cerîbdir E: cerpîdir A
238 rıhtım E: ruhtım A
239 temeli E: temel A

olmuşdur. Her ne tarafa gidecek ise ol yazulara nazar ederler. Eğer yazu bilmez ise karakola suâl ederler ve esvâk-ı mezbûrlar taş döşemedir.

Der-beyân-ı Bağçe-i Kraliçe

Nezd-i saray-ı mesfûr fevkânî kebir bir bağçedir ki, etrâfı temür tel örme ve üstü kârgîr kubbe ve derûnunda temür çenberle fuçılar içinde eşcâr-ı meyvedâr kahve ağacı ve hurma ağacı ve muz ağacı vesâir Rum'da mevcûd ağaçlar vardır. Soba ile terbiye olunur ve bağçe-i mezbûrede envâ' tüyûrlar vardır vesâir ağaçları ancak yabânî eşçârdır. Lâkin ol[240] kadar i'tibâr ederler ki, meyvedâr olsa mislî olmaz. Lâkin Hak te'âlâ kerem edüp meyvedâr olan eşcârı yemiş vermemişdir.

Der-beyân-ı Mesire-i Kraliçe

Şehr-i Petreburg'a üç saat yerde Petrehoh derler on beş-yirmi odalı bir binâ ki, etrâfı erba'ası bağçe ve havuzlar ve bağçe içün, geşt ü güzâr içün yere yakın uzun kereste arabaları gibidir. (34a) Seyre varan er ve avreti binüp gezdirirler. Bir mesiresi budur ve yine şehr-i mezbûrda üç buçuk saat yerde sıra odalar. Kezâlik bu dahî mezkur mesîre gibidir. Çarh sera derler. Bu mahalde bir oda vasfederler ki, bir devletde yokdur. Mezkûr odanın duvarları parça güher-bâr ateşidir. Güher-bârlı oda deyü ta'bîr olunur ve bir azîm cevher kıyâs ederler imiş. Sâir mücevherâtı dahî buna kıyâs olunur ve bir kârgîr serdâb misüllü bir mahal ki, ortasında havuz ve duvarlarında bahr-i muhîtde çıkan böceklerin kabukları ki, istiridye ve sedef ve yılancık taşı ve şâbblar vesâir buna[241] misâl kabukları zeyn etmişlerdir. Bu dahî beynlerinde bî-nazîrdir. İşbu mezkûr çârh sarayda bir köşk şeklinde dört sütûnlu çarhlar üzre bir suffe[242] üç tarafı camlar cevânib-i erba'ası bağçeye nâzır ve üstü sarayın binâsı ve tahtında nice alât-ı çarh ve hidmetcileri vardır ki*, eğer[243] kraliçenin bir mühim meşvereti olur ise mahall-i mezkûre gelüp umûra mahrem olan üç-dört nefer kimesne ile sandalyelerinde karar etdiklerinde, tedrîcî dakika dakika[244] ol köşk beş-altı zira' mikdârı yukarıya kalkup karar etdiklerinde, mezkûr köşkün ortasında üç arşın tûlu bir buçuk arzı tahta anbar kapağı misâl âriyyet, lâkin iki tarafa dahî sürülür[245]. Bir delik zâhir

---

240 ol E: -A
241 buna A: bu ki E
242 suffe E: sof A
* Metinde, sehven: "دركا" E nüshasında "derkâr".
243 eğer E: كل A
244 dakika E: -A
245 tarafa dahî sürülür E: -A

olup yerine âyinleri üzre[246] bir sofra ta'âmları çıkar bir saatden sonra bu sofra iner yine gayrı sofra çıkar. Bu gûne dört def'a[247] iner ve çıkar. Bu dört saat ta'âmda müşâvereleri tamam ve mükâleme olur ve ferd-i vâhid kimesne yanlarına varmak ve vâkıf olmak muhâldir. (34b) Müşâvereleri tamam oldukda sütûnun birinde r'es bağlu bir halkayı çekerler, bir çana sedâsı hâsıl olur, ol sofra iner, yerine kapak gelür. Der-akab köşk iner, andan sonra gerek sarayda eyle yerler gerek gider bahar eyyâmında bu sarayda meks eder. Bir def'a da'vet olundukda Serasker-i müşârün-ileyh bâlâda mezkûr odaları ve bu köşkü temâşa etmiş idi ve bu çarh sarayda bir kule-i kebîr binâ olmuş ki, derûnunda ayular vardır. Çift çifttir, yavrular etini kraliçe yer, ana binâen beslerler ve deryâdan dahî çıkar. Lâkin manda gibidir ve ol kadar kebîrdir ve derisini giyerler, beyaz olur, boz olur.

Der-beyân-ı Cevâhirhâne

Bahr-i muhîte yakın mahalde bir kârhâne ki, yeni dünyâdan gelür. Ma'den-i cedîd topaç misüllü taşdır, işlerler[248] ve deryâdan kayalar ki, summâkî tarzındadır. Bu taşlardan kâseler ve tabaklar ve binâ duvarlarına vaz' olunacak yekpâreleri mücellâ işlerler[249]. Lâkin su kuvvetiyle dolab ve çarhlar iledir ve bu taşlardan yeşîm ve irkân ve balgamî misüllü mücellâ suya ve enfiye kutusu ve fincan zarfı işlerler.

Der-beyân-ı Saray-ı Kraliçe

Mezbûrun şehirde olan sarayında bir arz odası olmak üzere iki oda arasında bir mahalldir ki, yedi sandelye vardır. Biri elçi içün ve altısı kendü ricâli içün ve iki kademelü[250] bir sedd üzerinde kebîr sandelye kim kraliçe içündür ve üzerinde göğez katîfe, sakf, etrâfı saçaklı şerît ve billûr üzredir ve karşusunda sanduk üzre kendinin mücevher taçları vesâir cevâhirleri vardır ve dürlü dürlü çay takımları vardır ve sarayın bir tarafında kilisesi vardır. Pazar günleri vesâir bed-nâmleri günlerinde kiliseye gider. Lâkin pazar günleri paşaları getürdüp kendi odasıyla kilise mâbeyninde durdurur idi. Kendisi ricâl ve nisvânları ile gider iken baş eğüp geçer, gelür iken baş eğüp geçer bu gûne eder idi. Bir-iki ay müşârün-ileyh İbrahim Paşa hazretleri (35a) vardı. Sonra özr edüp gitmez idi, vesâir vaktinde geceleri dahî nâdir gider idi.

---

246 zâhir ..... üzre E: -A
247 def'a E: dakîka A
248 işlerler E: işler A
249 işlerler E: işler A
250 kademelü A: kademe E

Der-beyân-ı tersâne-i Petreburg

Tersâne-i mezbûr bâlâda mezkûr Neva suyu üzerine binâ olmuş, mahâzin ve gözler ve anbarlar ve kalyon binâ olunacak meydân vesâir mahall levâzımât-ı tersâne ve senede iki kalyon binâ olunur. İndirmek lâzım geldikde kıçı üzre iner. Zirâ altında olan kızaklar cümle tekerleklidir. Âsan-ı vech üzre iner. Lâkin işleri cümle tersdir, bir saatde iner ve taşra gitmek lâzım gelse üç-dört saatde deryâ-yı muhît[251] çıkar. Zirâ karşu karşuya zincir çekilmiştir. Andan mahall-i me'mûresine râhî olur ve bahr-i muhîte çıkacak yerde bir boğaz vardır ki, bir cânib-i deryâda vâki' adalar üzerlerinde kal'alar binâ olmuşdur. Her biri elli-altmış top çeker ve bir cânibi karadır ve taşradan gelen bâzergân gemileri zikrolunan boğazdan taşra mekseder. Tersâneden kayıklar gelüp gemilerin yüklerin mezbûr kayıklar ile tersâne kurbinde vâki' gümrüğe[252] getürürler ve gemilerin içlerinde olan neferât ve gerek bâzergân isim ve resmleriyle tahrîr ve defter olunup gümrüğe gelür ve gemiler gitmek lâzım geldikde ber-mûceb-i defter yoklanup iktizâsına göre izin verilür ve gemilerde olan kimesneler taşra çıkmak olur ise kapudanlarından tezkire ile taşra çıkarlar. Bu gûne nizâm verilmişdir. Kim gider kim kalur ma'lûm ola.

Der-sitâyiş-i Gümrük

Mezbûr gümrüğe gelen metâ' içün yüzde beş yahud kırk-elli, yüzde yüz akçe olmak üzre matlûb olunur. Eğer mâl sâhibi râzı olmaz ise bâhâsı ve bir mikdâr fâ'iz ile alınır ve ol eşyânın üzerine gümrük her ne kim zamm olunup mîrî tarafından üç taksît ile esnâfa tevzî' olur. Esnâf dahî merâmı üzre (35b) satarlar. Zirâ ekseriyâ metâ' mîrî tarafından alınur ve şehirlerde ve kasabalarda han ve dekâkîn ve mehâzin mîrîden icâr olunur. Meğer âhara temlik olmuş yahud fürûht olmuş ola.

Der-beyân-ı Mukāta'ât

Rusya kraliçe tarafından her kime ki, mukāta'a verilmiş mutasarrıfları krallardan olan re'âyâlarını nöbetle senede birkaç nefer re'âyâ lâzım ise[253] getürürler. Kimini bağçe hidmeti ve kimini hânesinde su ve hatab ve bârgir hidmetleri içün ve kimini arabacı edüp ücret ile nâsın yüklerin taşurlur ve kimi ırgadlık ederler. Hâsıl olan akçeyi[254] ağalarına hesâbı üzre verirler ve bu re'âyâlar her kimin mukāta'asında olduğun beyân içün kaç nefer

---

251 muhît E: bahr A
252 gümrüğe E: gümrükçü A
253 ise A: -E
254 akçeyi E: akçe A

ise birer bargîr nalı misüllü ve etrâfı deliklü temür üzerine mukāta'a sâhibi ve re'âyânın[255] ismi ve karyesi ismi sikkeye urulmuştur. Ol temür ol re'âyânın yakasına dikilüdür. Bunların gayrısı mîrî askeridir ve re'âyâları tecdîd oldukda sikkeden dahî isimleri tebdil olunur. Mîrîsi vardır, edâ olunur ve kurâlarda olan re'âyâdan dahî zirâ'atlerinden hâsıl olan terekesinin[256] bir sülüsî mîrîye ve bir sülüsî sâhib-i mukāta'aya ve bâkisi kendülerine kalur ve sene beher re'âyâdan iki yüz akçe cizye mîrî içün alınur ve şehir ve kasabada beher ateş yanar sobalardan senede iki yüz akçe mîrî alınur ve sâhib-i mukāta'at re'âyâlarını birbirlerine fürûht ederler ve sefer oldukca yüz re'âyâdan iktizâsına göre iki-üç re'âyâ verilür ve bu re'âyâları soldat* ortalarına tevzî' olunur. Vesâir vakitde dahî alınur ki, mürd olanların yerlerine vaz' olunur. Lâkin bu re'âyâlar bir dahî vilâyetlerin görmezler. Askerlikde ya mecrûh olur, bilâ-yevmiyye ve lâ-ta'yîn tekā'üd olur ki, encâmı sâ'il olurlar. Askerine (36a) merhameti bu gûnedir ve kal'alarında kaçar bin nefer tertîb olmuş ise yevmiyyeleri dörder akçe ve üç günde üç kıyye çavdar etmeği olmak üzre kal'a zâbiti verir. Üç senede bir def'a abadan esbâb ki, kal'ada ve şehirde sâkin bâzergânlar verirler ve kal'a derûnunda olan mukāta'a irâdı ki, mîrîye teslim olacakdır. Ol mal ve zehâ'iri kal'a zâbitine teslîm ve yedine sened alur. Ol dahî umûr-ı kal'aya sarfeder. Bâki her ne kalur ise cümle ma'rifetiyle kal'ada hazîne olmak üzre hıfz ve defter-i mîrîye irsâl olunur. Akçe irsâl olunmaz ve mîrîden dahî akçe matlûb ancak irâd ve masârif-i kal'a zâbitân yedindedir. Müddeti tamam olup azl oldukda irâd ve masârif her ne ise muhâsebe görülüp eğer zâbiti olan ceneral ve gayrihu sadâkat üzre hidmet etmiş ise âhar kal'a teveccüh ve ulûfeleri ziyâde olur ve eğer hıyâneti zâhir olur ise cezâsı tertîb olunur, bir istihdâm olmaz. Mürd olur ve kal'alarda olan askerlerini[257] ahşam ve sabah iki vakitde ceng ta'lîm etdirüp her kaçan asker lâzım olur ise gelen tahrirât üzre der-akab ol mikdâr asker mahall-i me'mûresine gerek araba ve gerek at ile ve gerek yayan olsun iktizâsına göre irsâl ederler. Lâkin bir kal'anın askeri bir kal'aya nakl ve bu vech üzre naklolarak zâd u zahîresiyle dinçden dinçe mahall-i matlûblarına dâhil olur ve her kangı kal'a geriye boş ise ana yedek askerden irsâl olunur. Hidmetleri temâm olur, yine her asker kendü kal'alarına gelürler. Ol hâl üzre ordularına asker emr olup, imdâd u zahâ'ir* ve cebehâne ve top vesâir levâzım bu vech üzre âsândır. Ana binâen (36b) bu kâfirler bozulur ise yine bu sebebden tîz düzülürler. Yohsa asker ve cebehâne ve asker içün ta'yînât ve hazîne ve mühîmmâtt-ı sâire eğer ehl-i islâm

---

255 re'âyânın E: re'âyâ A

256 terekesinin E: tereke A

* Metinde sehven "soltat".

257 askerlerini A: askerini E

* Metinde sehven "zahâîr"

gibi her bir matlûb olan maddede bir ay ve iki-üç ay sonra zuhûr eylese beş gün kâfir askeri ceng edemez. Zira islâm askeri yine silâh ve bârgîr ve eşyâlarını bey' edüp eklederler. Lâkin bunlarda bu dahî bozulmaz.

Der-beyân-ı kurâ-i Rusya

İşbu Rusya toprağında olan kurâ ve şehir ve kal'alar[258] cümlesi menziller yollarına tesâdüf olmuşdur. Altı saat yerde bir menzilhâne vaz' ve iki tarafı re'âyâ evleri, ortası cadde yol iki başı çarh-ı felekdir. Karakollar bekler, âhar yerden gitmek kâbil değildir. Zirâ mahall-i mezbûrun iki tarafı hendekdir, yaban yerleri bataklıkdır, mürûr u ubûr olmaz ve tarîk-i câddenin ba'zı yerleri ağaç döşemedir ve bir menzilden bir menzile ulak[259] geldikde beş dakika geçmez, gelen arabaya bargirler koşarlar. Zirâ ulağın yedinde olan kâğıda her ne vakit mahall-i me'mûresine[260] varmak tahrîr olmuş ise ol saatde varır. Saat hesâbı üzre gider, gerüye kalmak olmaz, sonra mürd olur. Reca vü niyâz kâr etmez ve seferleri vakitlerinde kurâlarından ordusan ve ordusundan kurâlarına birer menzilleri gider gelür, gayrı kimesne gitmek ve gelmek kâbil olmaz. Meğer emr ile olsa ol dahî ordudan vilâyete, vilâyetden orduya mektûb götürmek olmaz. Tâ ki sefer bertaraf olmak lâzım gelse, ancak kral ordunun ahvâlini ve mahrem olan kimesne bilür, gayrı kimesne bilmez, kâbil değildir. Zira ecnebi kimesne ordularında yokdur. Zâbitâna dahî hidmet eden askerî tâifesidir, âhardan[261] gelür gider olmaz. Ahşam ve sabah yoklanup (37a) eksik olur ise zâbiti olan teller takunsun ve kurâda[262] ve şehirlerde olan re'âyâ âhar kal'aya ve karyeye ve şehire gitmek lâzım gelse zâbitlerinden tezkire olmadıkça gidemezler ve tezkiresi yok ise ahz ve habs ederler ve her ne karyeden olduğu zâhir oluncaya değin ve kurâ ahâlileri satu-bazar içün gelür iken şehire yakın yerde arabasına bir-iki taş alup, şehire geldikde taş içün bir mahall ta'yîn olmuşdur. Ol mahalle bıragurlar ol cem' olan taşları mîrî içün iktizâ eder ise mîrîye sarf olunur ve eğer şehirlüye iktizâ eder ise mîrîden bey' olunur ve irâd-ı devlet-i Rusya buna kıyâsdır, ma'lûm ola.

---

258 kal'alar E: kal'a E
259 ulak E: -A
260 me'mûresine E: mezbûresine A
261 âhardan A: ahar E
262 Metinde sehven "kurâlarda" kurâlarda E: kurâlar A

Der-Sitâyiş-i Pichâne[263]

Bu Kârhânede zâbitân ve karakol ta'yîn olunup derûn-ı kârhânede emzikli fâhişeler sâkin olup, taşrada olan fâhişelerin evlâdları olur ise kârhâne-i mezbûreye[264] götürüp iki yüz akçe zâbitlerden alur. Hâsıl olan sübyânlar beşer altışar yaşında oldukda papaslar ta'yîn olunup yazmak ve okumak ve oyunbazlık ta'lîm ederler. Hadd-i bülûga erdikde senede bir-iki def'a kraliçe gelür. Zirâ kendi icâdıdır, erkekleri Soldathâneye, kızları kendi sarayına götürler. Bu vech üzre beş-on senede vâfir çocuklar hâsıl olur.

Der-beyân-ı harîk

Şehr-i Petreburg'da iki sene yaz ve kış, gün aşırı harîk zuhûr eder idi. Hattâ esirlerden olur deyü vâfir esirleri Narva kal'asına gönderdi. Dahî ziyâde olunca esirleri yerine getürdüler. İhrâk sâkin oldu ve atîk tahtgâhı olan Moskofa nâm şehrin nısfı harîk olmuşdur ve ba'zı mahallerinde kaht zuhûr eylemiş idi ve vâfir re'âyâ ve askeri tâûndan helâk oldu. Buna göre dürlü dürlü mesâ'ibler zuhûr edince papasları şehirlerde kitâblar ve haçları[265] ile gezüp duâ ederler idi ve hastalıkları (37b) şehirden taşra kovarlar idi. Ana binâen kâfirlikleri ziyâde olur idi ve senede bir def'a yalan içün yortu ederler ve birbirlerine gelüp şöyle olmuş böyle olmuş deyü hilâf-ı lâf ederler ki, âkıl olanlar hilâf olduğunu bilüp, aklı olmayan bilmez deyü beynlerinde imtihân olacak ve hilâf olan şeye râbıta vermek ma'rifet imiş, ana binâen hilâf söylemek ile meşhûrdur.

Der-beyân-ı asker-i küffâr-ı bî-din

Ta'bîr-i lâ-teşbîh-i yeniçeri Rusyaca gornik غرنك ve cebeciye Muşkatr موش قتر ve topcuya katr قتر ve sipâhîye Soldat ve bostancıya Gvardiya غواردیه ve humbaracıya Polpender ve lağımcıya Antır عنتر ve Teresî ترسي orta demek ve Polk پولق bölük demek ve Dot دوت cemâ'at demek ve Batılyon بطل یونا ocaklı demek, Gartelya غرته لیه yamak demek ve Garmazlun غرمظلون ordulu demek ve Bluy بلوي çarkacı ve Kuryus قوریوص dalkılıç demek vesâir ricâllerini lâ-teşbîh Devlet-i aliyye münâsib isimleriyle zikrederler ve beş-altı kalemi vardır ki, irâd ve masârif tahrîr ve kayd olunur. Kurâ ve mukâta'âtın irâdı her bir kal'alarında tahrîr ve mahfûzdur ve bâzergân taşradan gelse metâ' satup akçe almak kâbil değildir. Altun ve gümüş yokdur ki[266] ola. Bakır olan akçeyi almaz,

---

[263] Pichâne E: +dir ki A
[264] Mezbûreye E: mezbûre A
[265] haçları A: hâcılar E
[266] ki E: -A

nâ-çâr temür ve ham bakır ve kereste alup giderler ve bir borçlu[267] habs olmak lâzım gelse habs etdiren kimesne medyûnun günde haddine göre kaçar akçe kifâyet ederse verüp tâ borcunu edâ edinceye değin. Bu dahî bir dürlü hîle ki, medyûn habs olmaya, zirâ her güne bâzergânlardan alışveriş eyledikde bir guruşu iki guruşa alur iken akçe vermede nizâ' ederler. Ana binâen habs olmaz ve eğer habs olmak lâzım gelse de habs etdiren besler.

Der-beyân-ı hareket-i Serasker-i Kırım der-Petreburg an cânib-i Bender. Berây-ı sulh u salâh

İşbu bin yüz seksen (38a) sekiz senesi Zilhicce'sinin dokuzuncu arefe gecesi saat ikide sâkin olduğumuz Petreburg ki, taht-ı cedîd-i Rusya'dan hareket olunup kurâ ve kal'aları الي Bender zikrolunur. İbtidâ menzil-i evvel karye-i Ayjora ايژوره otuz beş versdir, ya'ni vers demek mildir. Beşi bir saatdir ve karye-i mezbûreden[268] Tosna طوسنه karyesi yirmi üç vers, andan Lobatı لوباتي karyesi yirmi altı vers, andan Şabrnitle سابر نيتله otuz bir versdir. Andan Palştpaykı پالشت پايقي karyesi yirmi altı versdir, andan Gorti karyesi yirmi[269] versdir ikâmet-i yevm yerdir. Andan kal'a-i Novegort نوه غورت vers-i yirmi dokuz, andan Pisani پيسساني karyesi otuz dokuz versdir, andan Tebetsu طابتسو karyesi otuz versdir, andan Karstkryam قارستكريام karyesi otuz bir versdir, andan Rugvniyov روغ ونيو karyesi otuz versdir. Kasaba-i Valdavi والداري otuz beş versdir, ikâmet-i yevm yerdir. Petretami پتره طامي karyesi otuz altı versdir, andan Kalurmna[270] قالورمني karyesi otuz altı versdir ve kasaba-i Vişni otuz versdir. Bu kasabanın civârında Asnadaka اصنه ده قه| ta'bîr olunur nehir iki bölük olup biri bâlâda mezkûr Petreburg'da olan Neva suyuna karışur ve bir bölüğü Kırım cânibinde olan Özi suyuna karışur. Mezbûr nehir ubûr edüp işbu zikrolunan nehre gelince Şived'den alınan kurâ ve kasabadır, Bundan aşağı zikrolunacak kurâ ve kasaba ve kal'a Rusya'nındır. Andan Vitriski ويطريسكي nâm karyesine otuz üç versdir, andan kasaba-i Tarzuka طرزوقه otuz sekiz versdir, andan Medeste مدسته karyesi otuz üç versdir, andan İşura ايشوره kal'ası otuz versdir, andan Gurden غوردن karyesi otuz versdir, andan Zavirka ظه ويرقه karyesi yirmi altı versdir, andan kasaba-i Kalan قلن yirmi altı versdir, andan Petsonişki پت صونشكي otuz iki versdir, andan Çurnagaz جورنه غز otuz iki versdir, andan Makolski مقولكي karyesi otuz sekiz versdir, (38b) andan sâlifü'l-beyân

---

267 borçlu E: جلو A
268 mezbûreden E: mezbûre A
269 yirmi A:-E
270 Kalurmna A: Kalumna E

tahtgâh-ı kadîm şehr-i kal'a-i Moskofa otuz iki versdir. Meks-i yevm altı, andan Çurtanova جورتانوه karyesi otuz üç versdir. İşbu zikrolunan Tolskibahre طولكي باخوه karyesi yirmi iki versdir. Ana gelinceye dek dörder bârgirli kızaklar ile gelinüp, sonra altışar bârgirli araba ile hareket olunub, andan Lipasna لپاصنه karyesi otuz üç versdir. Andan kal'a-i Serçof سرجوف otuz yedi versdir ve bu kal'anın cânibinde nehr-i Boze بوره ki, Özi suyuna karışur, andan Zurmen Sekbe ظورمن سكبه karyesi otuz üç versdir, andan Zal ژال karyesi otuz bir versdir, andan bâlâda mezkûr Tuğla طوغله karyesi otuz yedi versdir. Bu kal'ada Serasker-i Kırım müşârün-ileyh hazretlerinin otuz nefer etbâ'ı kalmış idi. Üç buçuk sene sonra mülâkât olunup ma'an müşârün-ileyh hazretleriyle halâs oldular. Andan Yaşnipolani ياشني پولاني karyesi yirmi sekiz versdir, andan Velaytkoyova[271] ولايت قيوه karyesi otuz yedi versdir, andan Sergik Sekbe سوغيق سكبه karyesi otuz sekiz versdir, andan Mali İskoranova مالي ايسقورانوه karyesi otuz yedi vers, andan Polşvi İskora[272] پولشوي ايسقورا karyesi otuz yedi vers, andan kasaba-i Vame[273] وامه otuz yedi vers[274] ikâmet-i yevm üç, Dumne دومنه karyesi yirmi iki vers, andan Selsuyov Enfske سل سويو انفكه karyesi otuz otuz üç vers ve bu karyede nehr-i Akpot اقپوت ile geçüp Özi suyuna karışur, andan[275] kasaba-i Arol عرول otuz sekiz versdir, nehr-i mezbûr bu cânibden dahî geçer. Andan Hotrza[276] خوطرظه karyesi yirmi dokuz versdir, ve yine nehr-i mezkûr bu karyeden geçer. Andan Selüşahve سلرشاهوه karyesi otuz sekiz vers, nehr-i Pot karye-i mezbûreden[277] geçüp, andan Cava Etysne جوا اتيسنه karyesi otuz bir vers (39a), andan Mikrofka ميقرفقه karyesi otuz vers, andan Dumahva دوماهوا karyesi otuz üç vers, andan Pastayale İdor پاصته ياله ايدور karyesi otuz vers[278], andan kal'a-i Esyfski اسيفسكي otuz üç vers, andan Vezreşufka وزره شوفقه karyesi otuz vers, andan Küçük Rusya toprağına Yesnman يسنمان karyesi derler otuz beş versdir. Bu havâlilerde Kazaklar sâkin olurlar. Moskov toprağıyla bunların sınurları kat' olunur. Miller vaz' olmuşdur ve millerin bâlâsına bağlu katranlı meşale topları vaz' olunup ve birer karakol bekler. Eğer bir tarafdan düşman zuhûr eder ise gerek Tatar ve gerek Moskov olsun, ma'lûm oldukda işbu toplara

271 Velaytkayova E: Laytkoyova A
272 İskora E: İşkora A
273 Vame E: Vam A
274 Otuz yedi vers A: vers otuz yedi E
275 andan E: an A
276 hotrza E: Hotza A
277 mezbûreden E: mezbûrdan A
278 vers E: ves A

ateş verüp bir karyeden bir karyeye işâret olunarak kal'alarına on beş dakikada haber alınur. Ana göre tedârik ederler. Mezkûr[279] Pesman* يسنمان karyesinden kal'a-i Glohova[280] غلو خوره otuz yedi versdir, ikâmet-i yevm iki, andan Tolgokevi طول غوكه وي karyesi otuz vers, andan Kırlevis قرله ويس karyesi otuz versdir, andan Eltisnkfa karyesi yirmi dokuz versdir, andan kal'a-i Paturin otuz beş versdir. Kal'a-i mezbûre[281] civârından nehr-i Semr سمر ubûr edüp Özi suyuna rîzân olur. Nehr-i mezbûrdan bot ile geçilür, andan Poztna پازطنه karyesi otuz üç versdir. Andan Kamrofka فيشقه لوفقه karyesi otuz versdir, andan kal'a-i Nesirne نسيرنه otuz versdir, andan Voyşsene وويش سنه karyesi otuz dört versdir, Krcuma قوجومه karyesi otuz sekiz versdir, andan kal'a-i Krnluka قون لوقه yirmi dört vers, andan Brevzi برہ وزي otuz altı vers, andan kal'a-i Geyve كيوه otuz iki vers, lâkin üç mil mikdârı vâsi' nehr-i Ak ile Nebre نبره derler Türkçe Özi suyudur. Kal'a-i Mezbûreden (39b) aşağı mahallde Aksu'ya karışup, bir kebîr nehir olup Özi kal'ası civârından geçüp, Bahr-i Siyâh'a rîzân olur. Özi suyu demekle ma'rûf nehir budur. Nehr-i mezbûrun karşu yakası Kırım havâlisidir. Gâzî Kirmân demekle arîf bir kal'ası harâb vardır. Bu def'a Moskov keferesi ta'mîr edüp zabt etmişdir. Kılburun kal'asına on iki saatdir Portkalı[282] Kazak açıklar ile gelüp mezkûr Gâzî Kirmân kal'asına gelürler ki, Or kal'asına zahâ'ir* ve kereste ve mühimmât-ı imdâd ederler[283] idi. Lâkin şimdi Kılburun kal'asına gelürler, sulhden mukaddem, ancak mezkûr Gâzî Kirmân gelür idi ve bir nehir dahî Kuban suyu derler ve bir nehre[284] dahî Sumar صمار suyu ve bir nehre Moskov derler. Bu üç nehir dahî mezkûr Özi suyuna karışur. Bâlâda mezkûr nehirler dahî işbu Özi suyuna zamm olarak, Özi kal'ası cânibinden geçüp Bahr-i Siyâha karışur. Kal'a-i Geyve mezbûr ve gerek şehir bağ ve bağçeden ibâretdir ve kal'a-i Geyve iki kal'adır. Biri leb-i nehr-i mezbûrdadır ki[285], Eski Geyve derler ve biri depe üzerinde vâki' olmuşdur, Yeni Geyve derler. İki kal'anın mâbeyni[286] bir saat çeker. Ancak Yeni Geyve kal'ası Özi tarafından havf üzeredir. Fethi müyesser, ehl-i islâm bâd inşâallahu te'âlâ mezkûr Geyveden Lutarka karyesi otuz yedi vers, andan Leh hudû-

---

279 mezkûr E: mez A

* Daha önce "Yensman" diye geçmekteydi

280 Glohove E: Glve A

281 mezbûre E: mezkûre A

282 Portakalı E: potakalı A

* Metinde, sehven: "zahâir

283 ederler E: eder A

284 nehre E: nehr A

285 mezbûrdadır ki E: mezbûrdur ki A

286 mâbeyni E: beyni A

duna girüp Leh Sahrâsına yirmi beş saat yerde hudûd başı Lesyor لسيور kal'ası, andan beş saat yerde Lehurt لحورت kal'ası, andan sekiz saat yerde Balta nâm mahall ki, hudûd-ı islâm tarafıdır[287]. Mezkûr Balta tarafının karşusu kefere Balta'sıdır. Mâbeyninde nehr-i Aksu ki, mezbûrun bir tarafı Turla nehrine karışur. Mezbûr Balta-i islâmdan sudan geçüp Tombasar طو مبصر nâm mahall on saatdir ve Tombasar طو مبصر han çiftliğidir. (40a) Kırım hanlarının tasarrufunda olup mezkûr Tombasar'a طو مبصر cümle esîrleri getürüp zâbitân-ı küffar salıverüp, lâkin ne mikdâr ise teslîm olunduğu ma'lûm olmak üzre sened verüp alur kimesne almayup, ancak Bender ağası ve muhâfız taraflarından iki çukadâr mevcûd olup, Kırım Seraskeri vezîr-i müşârün-ileyh hazretlerinin ve Bender muhafızı Emîn Paşa ve ser-çavuşân-ı sâbık esir ağanın ma'iyyetlerinde[288] ne mikdâr var ise cümle defter olunub sened verilmişdir. Bâki esirler içün suâl ve cevâb olmamışdır. Bu keyfiyyeti kefere zâbitânı göricek, perâkende vü perîşân olan ricâl vü nisvân ve sabîlere cevâb edüp: *"bizler sizleri olduklarınız mahallden kaldırup üçer beşer nefere araba vererek nân ve sularınızı kezâlik ve mahalle getürdük. Lakin serden gelüp sizleri suâl eder yokdur"* deyü halt-ı kelâm ve cevr-i cefâ ederek arabalarını ve neferâtını alup gitdikde, mezkûr esirleri yayan ve aç ser-gerdân Bender tarafına gelürler idi ve müşârün-ileyh dahî Tombasar'dan kalkup sekiz buçuk saat Turla ki bat başıdır ve Turla'dan karşu Bender kal'asına botlar ile geçüp nefs-i Bender'e selâmetle dâhil oldukdan sonra, andan sekiz saat Kavşan nâm mahall ki, Kırım hanları sâkin olur. Andan on altı saat İsmâil'e gelüp Tuna kenârıdır. Anda iki-üç meks olunup, vezîr-i müşârün-ileyh Asitâne'ye gider menzil kayığı buldurup, bu fakîri tahrîrât ile Asitâne'ye irsâl edüp, müşârün-ileyh hazretleri karşu Tulca'ya ve andan[289] Orta Özi'ye azîmet birle râhî olmuşlar idi. Hâsıl-ı kelâm mezkûr Petreburg tahtgâh-ı Rusya'dan sınur başı olan Tombasar'a (40b) gelince saat yedi yüz elli yevm doksan beşde dâhil olundu. Bu hakîr mezkûr İsmâil geçidi nâm mahallden kayık ile Tulca'ya, andan Beş Depeler'e, andan Porse پورسه Boğazı'ndan Karadeniz'de Kara Harman'a, andan Köstence'ye, andan Menkalebe منقلبه'ye andan Kılıç Bey karyesine, andan Kilad adasına, andan Kuvarna قوارنه'ya andan Balçık nâm mahalle, andan Varna'ya, andan Karşu Galata karyesine, andan Kamçıderesi'ne, andan Fındıklı'ya, andan Akdere'ye, andan Gözke'ye, andan Ermeni Burnu'na, andan Mesure karyesine, bu karye mahûf re'âyâsı bulgardır ve hayduddur, andan Ahyolu'ya kasabadır, andan Ahyolu Boğazı'na,

---

287 tarafıdır E: fıdır A

288 ma'iyyetlerinde E: مسلر

289 andan E: -A

andan Süzebolu'ya, andan Zeytunburnu'na[290], andan Vasilkoz'a, andan Ahtebolu'ya, andan Redmiye, andan İne Adası'na, andan Midye'ye, andan Malatviye, andan Ermeni Deresi'ne andan Kilyoz'a, andan Rumeli Feneri Boğazı'na, andan Rumeli* Hisârı, andan İslâmbol'a gelinceye değin İsmâil'den dört yüz elli mildir. Hâsıl-ı kelâm 13 Ca 1189[291] târihiyle sıhhat u selâmet Asitâne-i aliyye'ye dâhil olundu. Hukemâ-yı ilahî olan ehl-i nihâddan suâl eylemişler ki, erbâb-ı akl olan kimesnenin emârât-ı zâhiresi ve karîne-i bâhiresi nedir? Cevâbı-ı kemâl rezânet birle akla üç nesne delîldir. Evvelâ kıllet-i kelâm ve tekellemede isâbet üzre olmasıdır. Zirâ kesret-i[292] kelâm mûcib-i melâl ve melâmetdir veya bir kimesne gã'ibde[293] olsa anın mezîd aklına nişâne bu üç vechle ma'lûmdur. Biri hidmetinden, biri irsâl eylediği resûlünden ve biri üslûb-ı tahrîrinden ve mektûbundan ve irsâl eylediği hedâyâsından, zirâ[294] kişinin resûlü kã'immakãm nefsi olsa gerekdir ve yazdığı nâmesi mâhiyyet-i nefsinden haber verse gerekdir. Ana bînâen müşârün-ileyh bu abd-ı âciz ile Sadrıazam İzzet Mehmed Paşa hazretlerine tahrîrât irsâl ve teslim ve ber-mûceb-i (41a) tahrîrât telhîs oldukda, bu hakîre hâcegânlık ihsân-ı hümâyûn olmağla, lâkin yine Defterhâne-i âmire'ye müdâvemet emr olunup ve sene-i mezbûre Şevvâl'inde tekrâr bu hakîri Hotin kal'ası ta'mîri ehemm olmağla Rumeli eyâleti'nin sol kol elviyeleri me'mûr olmalarıyla tevcîhâtı içün defter emîni ve re'isü'lküttâb vekâletleriyle[295] bâ-fermân-ı âlî ta'yîn ve mahall-i mezbûrede bir sene tamâmına değin itmâm-ı hidmet ve yine Dersa'âdet'e avdet ve defâtir-i mîr-i mîrân ve cebeleri 1190 senesi L defterhâne'ye hıfz olundu.

Der-sitâyiş-i sebeb-i inhizâm asker-i islâm an cânib-i Moskov

Bu fakîrin anladığına göre ve ukalâ ta'rîflerine binâen ordu-yı hümâyûn ve gerek Kırım ordusuyla dört sene muhâfaza ve muhârebe ve kışlasında bulunup keyfiyyet-i asâkir ve zâbitân olanların tertîblerinde ve me'mûr oldukları mahalleri ve ol mahallerde zâd u zahâ'ir* ve ta'yînât ve levâzım-ı seferiyye ve erbâb-ı ulûfe olanlar müstehak oldukları yevmiyyelerini beher kıst edâsı lâzım iken gerü kalması ve biri dahî ordu defterdârı ve menzil eminleri ve bir dahî zahâ'ir** cem'ine me'mûr olanların hıyânetleri ve biri dahî

---

290 burnuna E: burgazına A
* Metinde sehven: "Rum ini"
291 1189 E: 189 A
292 kesret E: kesre A
293 gã'ibde E: fâ'ide A
294 zirâ E: zir A
295 vekâletleriyle E: kâtibleriyle A
* Metinde, sehven: "zahâir"
** Metinde, sehven: "zahâir"

topcu ve humbaracı ve lâğımcı neferâtı mahallinde lüzûmu mertebe lâzım[296] iken nâ-mevcûd olması ve iki vezîr bir mahallde gerek muhâfız ve gerek Serasker olsun lâ-bed birbirlerine adâvet-i derkâr ve inhizâm-ı askere bâ'is olurlar. Meğer vezîr-i âlî-kadr bir ola, mîr-i mîrânlar ma'iyyetine me'mûr ola ve kadr-i kifâye gerek askere me'mûr mîr-i mîrân olanlara, dâ'irelerine göre ta'yînât verilmeyüp ve irsâl olunan hazîne dahî kendi menâsıblarından ola. Ol vezîr-i âlîşânları ki, kapuları halâyıkına mı versün, yohsa bulunduğu ordu askerin hîn-i iktizâda ol Seraskerden kerem-i me'mûl ederler. Eğer keremi olmaz ise askeri ve kapu halkı yanında nice kelâmı (41b) nüfûz bulur ve ordu içün zahâ'ir ve gerek hazîne geldikde bir-iki ay vefâ eder, sonra beş-altı ay ya sabur ismine müdâvemet ederler. Lâkin niceleri günden güne firâr ve eğer mâni' olunur ise ittifâk edüp dürlü dürlü hâller zuhûr eder ve bir sebeb dahî budur ki, asker tertîb olundukda vilâyetlerinden haberen ve fahren irsâl olunan askerine Moskovla der-hakikat-ı hâl bunlar islâmdan mıdır? Gayrı âlem midir? Kimesnenin ma'lûmu olmaz, dahî haklarında fermân sâdır olmuş. Vakitle müstahak-ı katl olan kimesne sefere irsâl olunur ve ol misüllü kimesneler ordularda olan asâkiri ve gûne milletdir? Casus mudur[297]? Yohsa ehl-i şikâr mıdır? Zâbitânın ma'lûmları değildir. Vüzerâ kapusunda olan kapu halkını kendi zâbitleri dahî bilmez kimi gelür kimi gider. Münâsib mıknâtıs ile demür hâline kıyâs edesin ki, eğer sarmısak kokusu mıknâtısa erişse hâssiyyet-i mıknâtıs bâtıl olur ve çün sirke ile yusalar hâssiyyeti gerü avdet kılur. İmdi eğer mıknâtıs görsek ki, demür kapmaz demeyesin ki, mıknâtıs demür kapmaz biline. Teftîş edüp görmek gerek. Nâ-ma'lûm ola ki, mâni' nedir ve kıs alâ hâzâ kimse kimseye suâl ve cevab etmez. Bu hâllere göre düşmandan intikâm nice almak olur ve asker zâbiti olanlar ma'iyyetlerine irsâl olunan neferât geldikde, yüz neferi iki yüz nefer olmak üzre icmâl olunup ber-minvâl-i muharrer ta'yînât tarafından ahz olunup ve bir iki ta'yinler dahî mevcûd olan nefere kifâyet etmez. Ammâ mândeye kalup, sonra akçesi alınur[298], asker ister ise dursun, ister ise firâr etsün mâni' değildir. Zirâ ol zâbitân kimesneler dahî mal verüp (42a) ol hidmete nâ'il olmuşdur. Sermâye çıkdıkdan sonra fâ'iz kalmalı. İşte seferlerimiz bunadır. Nice beytü'l-mâl ve zahâ'ir ve asker ve vilâyetler harâb olup ve fakîr fukarâ inkisârı sebebiyle dîn düşmanı olan kâfir dahî ferce bulup zahmet verir. Lâkin kusûr bizlerdedir. Her şey ehl olana sipâriş olmadığından bu hâller zuhûr eder. Hazret-i Davud aleyhi's-selâm Hak te'âlâdan kıyâmeti suâl etmişler*, Zebûr-ı şerîfde Allah te'âlâ hazret-i

296 lâzım E: lüzûmu A
297 Casus mudur E: şaşıd mıdır A
298 alınur E: alınup A
* Metinde, sehven "buyurmuşlar"

Davud aleyhi's-selâma buyurmuşdur ki, *"ya Davud kıyâmet ol zamân olur ki, eşrâf hor olup erâzil mertebe sâhibi ola ve benim kitâbım terk olunup okunmaz ola, âsi ve fâcirin rızkı ve dünyâlığı çok olup mümin muti' ve fâzılın erâzil ile hâli böyle oldukda ol zaman ehline dünyâyı sevdirüp âhiret muhabbetinden men' etsem gerekdir ve böyle edince anlara nakmet ve bilâ-musallat edüp narhlarını bahalu etsem gerekdir ve safîrine kebîrî tevkîr etdirsem gerek ve anları fısk u fücûra mübtelâ etsem, gerek benim huzûrumda cezâları budur. Nakl-i min tekmîl-i tarîkat ve İmâm Mâlik hazretleri İbn Abbâs radiyallahu anhümâdan rivâyet eylemişdir ki, her tâifenin arasında ki, mâl-ı ganîmete hıyânet zuhûr ile kalblerine Tanrı te'âlâ korhu bıragup sıhhat olur ve her kavm ki, içinde zinâ çok ola anların arasında mevt çok ola ve her kavm ki, kîlelerin ve mîzânların eksik eyleyeler. Hak te'âlâ anlardan rızkı keser ve kıtlık olur ve her kavm ki, nâ-şer'î hükm eyleyeler, anların arasında kan çok olur ve her kavm ki, uhdelerine ahdlerine durmayalar*[299]*, Hak te'âlâ anların üzerlerine düşman havâle eyler"* deyü buyurmuşlardır. Bârî te'âlâ hazretleri kelâm-ı kadîminde dahî buyurur:* قا الله تعالي از القيتم مئة فاشبتوا ya'ni kaçan bir bölük düşmana mülâkî olsanız, sâbit olun ve hadîs-i sahîhde mervîdir. Düşmana mülâkî (42b) olmasın temennî[300] eylemeyin. Ammâ mülâkî olsanız, sâbit olun, düşmana hîn-i mülâkâtda firâr günâh-ı kebâ'irdendir. Sebât-ı kadem vâcibdir. Meğer kim mağlûb olmadan havf olsa, bâ-silâhdan noksân olsa, yahud atınızda za'af olsa, firâr mübâh olur. Kaçan kimesne maktûl olsa şehîd olur. Ammâ asker-i islâmın iki mikdârından kâfir askeri nâkıs olsa kaçan kimesne ol hînde maktûl olsa âsim olur, şehîd olmaz. Bu hadîsin mazmûnu üzre sıdk-ı Resûlullah bizim şehîdlerimiz çok aşağı değildir, ya firâr edüp ol vechile telef oldular. Bir bulut zâhir olsa düşman gelür deyü perîşân olur idi. Bir rivâyetde bir kimesne yalnız bir nice kâfire karşu varmak ve mukâtele etmek câ'izdir. Eğer gayret-i din ve şevket-i islâm kasdeder ise ve gâzîleri cür'ete getürüp tergîb kasdetse, hüsn-i niyyete ulüvv-i himmete râci'dir. Ammâ[301] kaçan asker-i islâm on iki bin olsa alâ küll-i hâl sabr u sebât vâcibdir. Havf galebesi makbûl değildir. Bâlâda mezkûr askerimiz yirmi bin dahî mütecâviz olur idi. Yine firâr ederler idi ve namâz ve Hak te'âlâ hazretlerine niyâz dahî yok[302]. Heman mânde ve kâr u kisb ve nefis lerinin hevâlarına tâbi' ve ordu-yı hümâyûnu şikâr etmek ve sıdkla kaçan yiğidlerdendir ve yine hadîs-i şerîf-i sahîhdir.

---

299 durmayalar E: durmaya A

* Kur'an, 8 (el-Enfâl), 45 "... (harbeden) bir (düşman) topluluğuna çattığınız vakit sebat edin..." Balıkesirli Hasan Basri Çantay, *aynı eser*, I, 262.

300 temennî E: temennâ A

301 ammâ A: amân E

302 niyâz dahî yok E: dahî niyaz yok A

اشنر عشر من امتي لن يغايب Ya'ni Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem buyurmuşlar ki, *"benim ümmetimden on bin*[303] *asker mağlub olmaz"*. Ol meğer meşveret etmeyüp ihtilâf ve nizâ' sebeb-i inhizâmdır. Neuz ü billâhi te'âlâ hâlbuki seferin evvelinden[304] hitâmına değin vech-i meşrûh üzre olsa nusret nice olur ve bir asker ki itâ'at de alâ rağbet olmaya ve ceng edüp dil ve kelle getürse bir-iki altun ile def' ve bunu gören kimesne dil ve kelle getürmeğe heves eder mi? Zirâ (43a) zamâne askeri ancak ihsân ve kerem kuludur. Bu gûnelere ze'âmet ve timâr ve ulûfe ve terakkî verile gelmişdir. Bir kimesneden bir kelâm-ı câmi' işittim: لا تيظر الي من قال وانظر الي ماقال muktezâsınca pâdişâhın bendeleri fermânına candan itâ'at ve inkıyâd eylememek sadrında sevk-i kelâm etmişdi. Ol kişi bu mazmûnu[305] edâ eylediğim pâdışâh kullarının ve kullar pâdişâhın mecâzî kulları ve mecâzî efendisi, ammâ pâdişâh Hak te'âlânın hakiki bendesidir ve Hak te'âlâ pâdişâhın hakiki efendisidir. Pâdişâhın hakiki efendisine itâ'at ve inkıyâdı ne kadar ise mecâzî kullarının mecâzî efendilerine inkıyâdı ol kadar olur ve askere sözü geçer mi? Ve mahalline göre haddinden ziyâde asker kesreti mûcib-i fitnedir. Zabt u rabt olmaz ve itâ'atde olan askeri dahî hayr etmez ve düşmana karşu varmak lâzım değildir. Heman metris alınup iktizâsına göre muhârebe oluna ki, askerin gözleri büyümeye ve içlerinde casus[306] olmaya, her on nefere bir baş olsa ki, herkes neferi bile ve firâr[307] ederse haber vere. On neferin ism ü resm defteri baş olan kimesneden suâl ve cevâb ola ve sefere me'mûr eyâletin züemâ ve erbâb-ı timârın, timârlarını vilâyet âyânları ve gerek sâir ehl-i örf tâifesi zabt ve ol vechile hâlleri ziyâde perîşân olduğundan gayrı elviye alay beyleri dahî her iki-üç ay zarfında bilâ-sebeb azl olmak takrîbiyle anlar dahî düşen ze'âmet ve tîmârları sancak mülâzımlarına vermeyüp, ancak cerr-i menfa'ati içün ferûmâye ve nâ-müstahak olanlara arz verüp hîn-i iktizâda bayrağı altında kimesne bulunmayup, lâkin kuyûdâta nâzar olundukda asker çok, mahallinde yok. Evâmirlerde şol mikdâr (43b) askerin cebe defterleri irsâl olmuş deyü zikrolunur ve terk-i hidmet olan timârı seferde mevcûd olana verildikde, sefer hitâmında yine sâhib-i evvel olana tevcîh olunur. Asker nice itâ'at eder ve bir sebeb dahî sefer vukû'unda bir mahalle asker tertîb ve üzerlerine Serasker olan vezîre evvelâ ol mahalle akallı bir senelik zâd u zahâ'ir ve mühimmât-ı askeriye ve ulûfeli askerin ulûfeleri Serasker olana teslim ve cümle askerin umûru kendüye ihâle olmak şartdır. Eger asker tertîbi gerek düşman ile muhârebe husûsu ol vezîre havâle ola, tevfîk Bârî te'âlâdandır. Zirâ Serasker

---

303 on bin E: on iki bin A
304 evvelinden E: önünden A
305 mazmûnu E: mefhûmu A
306 casus E: şaşud A
307 ve firâr A: ve firâr ve firâr E

muhârebeye mi nizâm versün, yohsa saat be-saat ordusuna iktizâ eden levâzımını mı devlete tahrîr eylesün. Tahrîrâtı gelinceye değin asker kısmı sabretmez. Heman ta'yînât ve ulûfeleri sâir levâzımı hâzır olmadıkça kimesne itâ'at ve ceng ü cidâl etmezler ve Serasker olan vezîr ol aç ve ulûfesiz askere nice Serasker olur ve cümle askerin umûru kendüye ihâle olmak şartdır. Gerek askere baş olan tedbîr edüp ve düşmanla ceng ve metrislere ve karakol içün asker ta'yîn olsa[308] kimesne gitmez. *"Sen Seraskersin ta'yinâtımızı ve ulûfemizi ver"* deyü niza' ve düşman zuhûrunda cümlesi firâr eyledikde, ordu[309] dahî yağma olunur. Bu bâbda düşman fürce bulmaz mı? Ve sonra firâr eden askerden ne fâ'ide olur? Ve bir sebeb dahî hân-ı Kırım Kırım'da iktizâsına göre küffâra çapul vermekdir. Yohsa ordu-yı hümâyûnda bulunmak lâzım değildir. Eger ordu-yı hümâyûna Tatar askeri lâzım gelse[310] iktizâsına göre Tatar askeri üzerine bir baş ta'yîn olunup irsâl olmak lâzım mıdır? Zirâ Kırım hanı ordu-yı hümâyûnda olmak lâzım gelse askere başbuğu veyahud sâhib-i mühr ile imtizâc olmaz (44a) ve asker fırka fırka olur. Zirâ menâkıb-ı evliyâda mezkûrdur ki, Mâlik ibn Dînâr rahmetullahu aleyh buyurmuşlar ki, *"bu zemâne halkı bazar aşına benzer. Kohusu gökçek illâ ve dadı eksikdir ve dahî üç şey din ü devletin fesâdına sebebdir. Âlim gâfil ve safî câhil ve vâ'iz müdâhindir"*. Hâsıl-ı kelâm han ve serdâr olan zâtlar meşveret eylemek lâzım gelse han kendi[311] merâmı üzre olsun der ve sâhib-i asker benim merâmım üzre olsun der. Ol vechile meşveret nizâm bulmaz. Ancak sâhib-i asker olan ordusunda mevcûd sâhib-i kelâm ve sâir umûr-dîde olan kimesne ile müşâvere ve cümle ittifâkıyla olsa, yohsa bir ordunun umûru âhar orduda yahud Asitâne-i aliyye'de olsa orduya ne fâ'ide hâsıl olur ki, düşmanın bir saati bir saate uymaz ve her-bâr düşmanın hareketine göre müşâvere ve tedbîr lâzımdır. Âhar yerde olan müşâverenin askere ne medârı ola ve ol Seraskerden ancak matlûb olan kendü ordusunun re'y ü tedbîriyle düşmandan ahz-ı intikâmdır ve ol askere lâzım olan her ne ise vakt ü zemâniyle irsâl olmak müşâveresi, gerek ordu-yı hümâyûndan ve gerek Asitâne'de lâzımdır ve bir de askere başbuğ olana duâ oluna. Ammâ Serasker olan vezîre umûr-ı ceng içün ilerü yahud gerü gidesin, yahud askeri salıvermeniz şöyle olsa böyle olsa deyü fermân olundukda, Seraskerin re'y-i tedbîri ne fâ'ide eder. Askere nefret ve adâvet hâsıl olur. Hattâ seksen üç senesinde Kırım tarafında cem' olan asker içün Asitâne'den gelen mühimmât-ı seferiyye İsakcı'ya tahvîl olup ve gelen hazîne ve zahâ'ir vesâir levâzım cüz'î gelüp ve asker ise elli-altmış binden

---

308 olsa E: olmasına A
309 ordu E: orduyu A
310 gelse A: -E
311 kendi E: kendü A

mütecâviz ve bunca[312] bayraklar ve orduya ta'yîn ortalar çadır (44b) ve çerke ve ulûfe ve ta'yînât matlûb edüp Serasker dahî kirbâslar[313] iştirâ ve çadır ve gerek kırba ve maslâk yerine fuçılar ve geceden matbah çadırı ve ta'yînât oldukça kesesinden alınup verilür iken yine fesâd hâsıl, pâre pâre edüp ve paşayı iki yerinden mecrûh ve vâfir eşyâ zâyi' vü telef ve askerin dahî vâfiri firâr eyledi[314]. Bu makûle başı cem' oldukda ta'yînât isterler. Bunlara tâ'yînât mı yetişür? Verilmese bu gûne fesâd olur. İrsâl olunan asker ne mikdâr ise[315] ana göre ta'yînât ve mühimmât tertîb ve ol mahalde hıfz ola ki, ol vezîr âkıl ve sâhib-i tedbîr ise kendüye ta'lîm iktizâ etmez. Eğer gayr-ı â'lem ise istihdâm olması hatâdır. Vüzerâ-yi âlîşânlara lâzımdır ki, askere hidmet[316] ve ri'âyet ve merhamet ve devlet-i pâdişâha sadakat üzre olup dünyâda ve âhiretde azîz ve muhterem ola. Vech-i münâsebet budur ki, re'âyâ perverlik de olan ilmleri beyân eder ki, mü'min ve muvahhid olan hükkâma lâzım mütâla'a ve endişe ile kırâ'at eylediklerinde ibret alup hisse-mend olalar. Zemân-ı Fir'avn'da Kalyup azîm şehirdir ve rivâyet ederler ki, ol zamân ol yerde Fir'avnın ve mecûsî iki kâfirin teferrüc-gâhları idi. Anda bir havuz var idi. Fir'avnın vezîri heman kazmışdır[317]. Ol vilâyetin halkı murâd edindiler ki, ol kuyunun ayağından akan suyu bağlarına ve bağçelerine akıdalar. Anın içün ana vâfir mal vereler ve hâsıl vereler. Pis vilâyetden nice yüz bin mal hâsıl olup bu malı Fir'avn'a getürdüklerinde Fir'avn sordu ki, *"bunca mal kande hâsıl oldu"*. Haber verdiler ki, ol vilâyet halkı kuyu ayağından mezâri'ne akıdup (45a) fâ'idelendiler, anın mukâbelesindedir bu mal diyicek Fir'avn etdi: *"Yaramaz etdin, bu malı anlardan alun, yine götürün. Siz bilmezsiniz ki, kula ve hidmetkâra mâlik olan memlûki üzerine şefkat ve merhamet gerekdir ve anlara bir fâ'ide hâsıl etdiğinden ötürü ücret almak münâsib değildir ve kullarının ellerinde ki nesneye bakmayup tama' etmeyeler. Yürü bu malı aldıklarına ver. Anın gibi nesne ile ayrık bana gelme"* deyü tenbîh eyledi ve bir dahî Ehvâz hâkimi olan Nuşirevân'a ziyâde mal getürdük de kabûl etmeyüp suâl etdi. Ol hâkim dedi ki: *"ba'zı âdemler ellerinde ziyâde mal gördüm, aldım"* dedi. Nûşirevân dedi ki, *"sâhiblerine var ver. Zirâ bu bir mislidir ki biz bu malı alsak, ol âdeme benzer ki evinin temeli tobrağla ve tamının üstü çamur ile ola. Şübhesiz ol temeli za'îf olur. Bu kerre temel za'îf ve tam ağır olsa ol tiz harâb olur"*. Vech-i münâsib Mahmud Gaznevî bir şikâra gider iken, bir âhûya râst gelüp, heman at sürüp bir vech ile

---

312 bunca E: نجه A
313 kirbâslar E: kirbâzlar A
314 eyledi E: -A
315 ise E: -A
316 hidmet E: hizmet A
317 kazmışdır A: karmıştır

yetişemeyüp, bîtâb olup ve etbâ'ı dahî gerü kalmağla melik-i müşârün-ileyh meks içün bir bostana girüp görse ki, bir mâh-tâb-ı duhter-i zaman baldırlarını istinga eylemiş akarsu içinde bostana su verir. Melik Gaznevî bunu görüp atından inüp, anı duhtere verüp kendisü bir sâyede karar ve ol duhtere bostanı suâl, mezbûre dahî *"bizimdir. Lâkin pederim kendi yok, şu köye gitdi. Şimdi gelür"*, deyü cevab eder iken bir pîr-i fâni gelüp, *"beyim hoş geldin"* dedikde, *"peder bostan senin mi?"* deyü suâl, *"beli benimdir". "Ya bu duhter"* dedikde, benim kerimemdir. Melik-i mezbûr: *"Benim pek hâraretim vardır. Şu anarlardan bir anarın suyunu bir kâseye sık*[318] *içem"* dedi. Sâhib-i bostan ol anardan bir anar sıkup bir kâse doldu ve Melik dahî içdi ve *"bostanı bu ihtiyârdan (45b) alurum"* deyü hâtıra gelmiş idi. Ba'dehu bu ihtiyâra hitâb edüp *"bir anar dahî sık"* dedi. Bir dahî sıkdı kâse yarım oldu. melik-i mezbûr: *"peder niçün bu kâse yarımdır. Bu dahî ol ağaçdan ve anar dahî ol kadar"* dedi. *"Gerçek beyim, lâkin gâliba padişahımızın hâtırına başka şey gelmiş ola ki, bereketi gitdi"* dedi. Melik sükût edüp istiğfâr eyledi[319]. Yine hitâb edüp, *"şu anardan bir dahî sık içelim"* dedi. Sıkup kâse doldu *"Baba kâse dolmuş" "evet"* dedi. *"Sebebi"* deyü suâl edince, *"gâlibâ padişahımız şimdi istiğfâr etmiş ola"*. Ol Melik-i ârif bu zât-ı şerîfe in'am ve ihsan ve duhter-i mehbâreyi akd ve düğün eylemiş. Bu dahî hikâye-i garîbedir ki, bir hâtunu güldürmek sebebiyle devleti ve mülkü elinden giden pâdişâhın ahvâlidir. Hıta[y] pâdişâhlarından birinin bir hub hâtunu var idi. Pâdişâh ana gayet meftûn idi. Her ne kadar sa'y eylediler ise handân edemediler. Âkibet-i pâdişâh buyurdu ki, *"dağlar başında ateşler yakup tabl ve kös uralar"* deyü emir eyledi ve ol zamânda âdet bu idi. Kim düşman gelse etrâfa bu tarîk ile haber ederler idi. Tâ kim asker cem' ola. Kemâkân asker ve a'yân yağı geldi sanup, etrâfdan süra'tle gelüp cem' oldular. Kim düşmandan haber yokdur. Pâdişah bunu zevk[320] olup hâtunu güldürmek içün bu denlü insân ve hayvana zahmet verüp, *"ta'zîb-i hayvan bilâ-fâ'ide imiş"* deyü tesfiye ve ta'yîb edüp dağıldılar. Bî-ihtiyâr ol hâtun bu fiil nâ-sâz ve beyhûde nâ-sazâbe hinde kaldı. Şah-ı gümrâh mesrûr oldu. Asker dağılup gitdi. Bir-iki seneden sonra üzerine azîm yağı geldi. Yine dağlar başlarında ateşler yakdılar, tabl ve kös doğdüler, istimâ' edenler, pâdişâh yine hâtunu güldürmek ister deyü (46a) asker mukayyed olmadı. Bâsbânlar sovuk temür döğüp, solağına tabl çala gördüler olmadı. Düşman gelüp kârını tamâm eyledi. Bu hikâyede hisse çokdur. cümleden biri sefer vermemizdir ki, ne gûne oldu ma'lûmdur. Bihamdillahi tamâm etdim. Târih-i tahrîri sebeb-i mağfûruma anı mükâfât ile isyana gelür, başa ezelden.

---

318 sık E: sıtk A
319 eyledi E: -A
320 zevk E: zede A

Yazılan ol vech takdîri ey dil bîgâneler derdim görüp şâd olma. Düşmanın belâda görüp mağrur olma. Bu gün bana yarın sana mazmûnun unutma. Bu çarh-ı feleğin ikbâl ve bekâ. Zinhâr bir dürlü hâline dayanma ki, bendesi olduğun devletin değil, mühimmâtı olduğun kimesnenin zevâlin görme. Ey gönül gâfil isen temâşâ arzusuyla hengâme-i kıyâmet nişânında bulunma. Velîni'metinden renc ve elem gördük. Zevâlin ve devletin temennî-i kaleme mürd ol nifâk ve şikak hıyâneti irtikâb etme. Akrabadan bigâne bana yeğdir deme. Ey yar kusûr-ı i'mâlin ve sû'i ef'âlin tahtında sana hakdan mukadder olan cezâ düşmanın eliyle tertîb olunmak arzusunda olmaya. Cürm ü hıyânetin ile düşman ve bi-gânenin nice kahrına ve dest-bî-rahmet ki, fettâr olmayup velîni'metin efendin eşnânın eline düşmeği sana ni'met ad ile dost elinden semm ve düşman elinden şeker ve asel tenâvülünden sana اولي şümâr ile ahvâl-ı âlem gün fesâdı çün bu mertebede tecrübe kıldın. Tabâbi' nâsî Necati ihtilâf üzre buldun. Kâ'inâtı temm. Târih-i Kırım. Be-inâyet-i rabbü'l-râhim fî 24 ZA sene 1199.